

ISSN 1898-6447

Uniwersytet
Ekonomiczny
w Krakowie

Zeszyty Naukowe

Cracow Review
of Economics
and Management

Nr 12 (960)

Kraków 2016

Uniwersytet
Ekonomiczny
w Krakowie

Zeszyty Naukowe

Cracow Review
of Economics
and Management

Nr 12 (960)

Kraków 2016

Rada Naukowa

Andrzej Antoszewski (Polska), Slavko Arsovski (Serbia), Josef Arlt (Czechy), Daniel Baier (Niemcy), Hans-Hermann Bock (Niemcy), Ryszard Borowiecki (Polska), Giovanni Lagioia (Włochy), Tadeusz Markowski (Polska), Martin Mizla (Słowacja), David Ost (USA), Józef Pocięcha (Polska)

Komitet Redakcyjny

Joanna Dżwończyk, Ryszard Kowalski (sekretarz), Barbara Pawełek, Aleksy Poczowski (redaktor naczelny), Krystyna Przybylska, Tadeusz Sikora, Grzegorz Strupczewski (sekretarz), Wanda Sułkowska, Angelika Wodecka-Hyjek (sekretarz), Bernard Ziębicki

Redaktor statystyczny

Paweł Ulman

Redaktorzy Wydawnictwa

Monika Rusin, Joanna Kalas, Seth Stevens (teksty w j. angielskim)

Projekt okładki i układ graficzny tekstu

Marcin Sokołowski

Streszczenia artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com, a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych i pokrewnych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2016

ISSN 1898-6447

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Teksty artykułów są dostępne na stronie internetowej: www.zeszyty-naukowe.uek.krakow.pl oraz w bazie CEEOL (www.ceeol.com)

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

31-510 Kraków, ul. Rakowicka 27, tel. 12 293 57 42, e-mail: wydaw@uek.krakow.pl
www.zeszyty-naukowe.uek.krakow.pl

Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

31-510 Kraków, ul. Rakowicka 27

Zam. 92/2017

Spis treści

Joanna Dzwonczyk	
The Paradox of Global Civil Society	5
Aranka Ignasiak-Szulc, Wojciech Kosiedowski	
Gospodarka państw Europy Środkowo-Wschodniej w okresie kryzysowych turbulencji	21
Grażyna Węgrzyn	
Współpraca przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej na przykładzie sektora usług	41
Sylwia Guzdek	
Pomoc publiczna dla przedsiębiorstw w Polsce w latach 2007–2013 ...	53
Małgorzata Król	
Demograficzne uwarunkowania wydłużania aktywności zawodowej ...	71
Aleksandra Nowak-Gruca	
Twórczość i jej ochrona w świetle projektu księgi pierwszej kodeksu cywilnego	89
Małgorzata Wesołowska	
Uczelnie galicyjskie doby autonomii	107
Lista recenzentów 2016	125

| *Joanna Dzwonczyk*

The Paradox of Global Civil Society

Abstract

The article presents the issue of global civil society, which is often regarded as a kind of remedy for global problems. It has been pointed out that civil society is inextricably linked with the institution of the state, as well as democracy, which is not conducive to globalisation. As a strictly verbal structure, the global civil society cannot actually be brought into existence, mainly due to the lack of a universal/global axiological foundation. Referring to attempts to create a global civil society, the author points out that it can become a construct that exists ostensibly to address problems which could be addressed by entities with a real ability to act, but which cannot or do not want to. These are problems best not ignored. Referring to Roland Robertson's concept of glocalisation, I stress the need to re-evaluate the local-global relation, which I believe will reduce the negative effects of globalisation through the local activities (i.e. operating at the level of the nation-state) of civil societies.

Keywords: globalisation, state, democracy, civil society, global civil society, glocalisation.

1. Introduction

This article examines the issue of global civil society. The word "issue" is deliberately used to point out that the term "global civil society" is largely moot.

Civil society¹ is in fact a phenomenon whose existence and meaning is inextricably linked to the nation-state². The vast majority of theorists and researchers have combined the idea of the global civil society with democracy, and its deficit is one of the cardinal sins of globalisation. It cannot be denied that for many countries and societies, global civil society has become an opportunity to improve the socio-economic situation, allowing them to limit misery and poverty. This has strengthened their importance in the international arena. Also, politically speaking, the dialectics inherent in the processes of globalisation does not allow some of the problems to be overcome. There is no entity that could successfully counteract the negative consequences of globalisation, but it is clear they must be ameliorated as the consequences indeed extend throughout the world. Although a partial attempt – when other attempts seem impossible – to mitigate the negative effects of globalisation should be made by civil society, within the framework of the state it is often able to effectively cope with the aftermath of a number of negative events and processes. However, it is not clear how such a society would function on a global scale. Whether a global civil society project would succeed, though present in both the public and scientific discourse, is a matter for debate.

---

¹ Due to space limitations, numerous approaches to civil society have been omitted. Historical perspective allows several models to be distinguished: the classical (including Aristotle, Immanuel Kant, Jean Jacques Rousseau, and today Hannah Arendt), the liberal (Adam Smith, Adam Ferguson, John Locke), the Hegelian, the Marxist, the sociological (assuming that for the smooth functioning of society it is not only the relationship between government and citizens that plays an important role, but also the relationship between citizens themselves) and the pluralistic (Arend Lijphart, Robert Dahl) (Dziubka 1998). Today, several concepts work in parallel and prejudge what elements and values are the most important for civil society. For some, it is an intermediate structure between what is public and what is private (Bobbio 1997, Szacki 1994). Others, including Michael Walzer (1992), understand them as a community based on the commitment of individuals to act for the common good. Victor Pérez Díaz (1993) maintains that the most important value is pluralism, understood as the existence of a whole range of different, often conflicting interests of the collective, which can be articulated and the implementation of which can be freely organised. In pursuing these interests, communication between different segments of society is crucial. Jürgen Habermas (1990) also draws our attention to the important role communication plays. In the countries of Central and Eastern Europe there is a particularly strong emphasis on the ethical aspect (Havel 1979).

² “We can therefore assume that one of the constitutive conditions of the existence of civil society is the existence of the state (...). Actions taken by the citizens (...) require an appropriate, institutional, but also social context. It can guarantee only the state, and the fixed and sufficiently accepted socio-political order according to which it is organized” (Krauz-Mozer 2007, pp. 259–260).

2. Globalisation and Democracy

The term “globalisation” has diminished over time, mainly because it is abused to the point of becoming a kind of political rhetorical tool used to “explain” a complex and increasingly complicated reality. While we can speak about the “taming” of globalisation, in the sense that the term has entered the everyday vernacular, it is difficult to find a clear academic definition to encompass all of its aspects (Scholte 2007). Globalisation can undoubtedly be associated with “the process of compaction and intensification of connections and relationships of the economic, political, military, cultural, ideological, and between human societies” (Sztompka 2002, p. 598; see also Robertson 1992; Scholte 2000). This shows how complex the process of globalisation is and how many faces it has. These led Marek Pietraś to suggest one speak not so much about the process of globalisation, but about its individual strands, of which he lists five (2002, see also Castells 2000, 2010, Scholte 2014)³:

- economic – covering mainly trade, services, capital flows and technology;
- information – the development of electronic means of communication, which facilitate the compression of time and space;
- cultural – encompasses two somewhat contradictory tendencies: first, the homogenisation of consumer behaviour and, second, diversity and multiculturalism, which have their source in the sense of identity and distinctiveness of nations and ethnic groups;
- political – in the foreground, the problem of the relationship between global politics and the nation-state and global governance;
- ecological – including, primarily, threats on a global scale, resulting mainly from the development of civilisation and technology.

In the opinion of most researchers, civil society is a phenomenon associated with democracy⁴. For proponents of globalisation, it is a kind of media democracy due perhaps to the “third wave simultaneity” of globalisation and democratisation (see Dzwonczyk 2007). Despite the temporary parallels, disparities are visible, resulting among other things from the different character of the two processes – globalisation proceeds more unpredictably, while democracy requires stable mechanisms, regulation and permanent institutions. This is what underlies one of the most serious accusations: democratic deficit. This phenomenon stems largely from globalisation having significantly redefined the importance of the nation

---

³ Roland Robertson and Kathleen White even ask whether it is reasonable to speak of a globalisation not globalisations (2007).

⁴ However, Ernest Gellner (1991) and John Gray (1993) disagreed with the opposite opinion, because it recognised that civil society can be realised only in the sphere of economy; they believed that it can function in authoritarian systems.

state in the modern world (Ohmae 1995, Shaw 1997); this creates a framework for the functioning of democracy (see eg. Held 1989).

Globalisation limits democracy in two dimensions – the local (the “locality” in this case means the nation-state) and the global (i.e. the world). In the first case, legislative and executive power in different countries are somehow doomed to succumb to the pressures of globalisation, since voluntary withdrawal from the group of countries in the process of globalising can lead to the state being weakened both economically and politically (Wnuk-Lipiński 2004, pp. 150–154). This in turn contributes to the “corrosion of representative bodies”, as politicians increasingly listen not to the voice of the voters, but to the financial markets or international corporations, capital and various kinds of specialised international institutions – that is, organisations set up such that power is shifted from elected bodies to ones that are neither elected nor accountable to society.

The global dimension is even more complicated. The issue of “democratic decision-making” really boils down to a question of responsibility – or rather the lack thereof – for decisions. Earlier, democratically taken decisions in the context of a nation state addressed citizens and perhaps to a small extent went beyond the state’s territorial boundaries. The situation today is different: Elective decisions taken by the authorities of one country often have important implications on the life of citizens of other countries that do not have any influence on those democratically selected decision-makers. On the other hand, on a global scale, entities function which are not responsible for the decisions, and sometimes even exert a fundamental impact on the lives of people around the world. The result is that democratic supervision of key issues faced by the entirety of humanity has become practically impossible. These issues include military security, finance, the fight against unemployment and environmental protection⁵.

What is certainly not conducive to democracy is the economic domination of globalisation. As Roman Kuźniar has pointed out, globalisation prioritises the economic sphere. Even if its other aspects are considered, it shows “the trend of moving important decisions made concerning the larger communities or sectors of society as a whole, from the political sphere to the sphere of economy. A power economy (...) not only does not have and does not need democratic legitimacy, but in fact is alien to the nature of democracy” (Kuźniar 2002, p. 77).

Nevertheless, proponents of globalisation treat it simply as a tool for democratisation. In their view, thanks to modern techniques of communication, globalisa-

---

⁵ Global Governance represented an attempt to democratise globalisation and ensure the equal treatment of all humanity. Instead, it has become a tool of control and a not entirely effective element of curbing conflicts in potentially dangerous areas of the world (Lipschutz 1997, Duffield 2001). Over time, the idea of “democratising” Global Governance moved toward connecting it with the idea of sustainable development (Rosenau 2003, Albrow & Holland 2008).

tion can be recognised as a kind of convergence, both economic and political. According to them, a democratic state with a high level of economic development plays a pattern-forming role for countries eager to imitate them. They do not see that the attempt to impose one (western) development pattern is conducive to the protests of a cultural nature, the consequences of which are ultimately the most political in nature, insofar as they favour integrist attitudes, leading to the formation of different kinds of fundamentalism.

3. Civil Society and Globalisation

According to the critics of globalisation, it is the primary source of global problems. They concern the whole of humanity and relate, if not to its survival, certainly to the quality of life, and requires joint action across the international community. “Traditional” global problems include resource depletion, disease and armed conflict. According to Ulrich Beck, these are joined by a host of new global problems including environmental issues, epidemics and diseases of civilisation, wars (both local and regional) leading to humanitarian disasters, and the effects of the division of regions into poor and wealthy, which promotes international terrorism and financial crisis (Beck 2012). The “continuity” of global problems probably also promotes globalisation’s dialectical nature. On the one hand, social life is centralised and integrated, but is at the same time accompanied, paradoxically, by decentralisation and disintegration (Rosenau 2002). On the other hand, the local penetrates the global (Robertson 1995).

The global civil society could help solve global problems, it is said. The very concept of civil society is experiencing a renaissance, for many years having remained outside of the mainstream interests of social scientists. Charles Taylor described the term simply as “pulled out of the junk, which was used primarily to describe the community of Eastern Europe” (1994, p. 54). With time, however, it began to be used beyond the countries of the USSR: It went global. But is that a good thing?

In principle, all authors dealing with the issues of civil society unanimously believe that it is a space filled by the voluntary cooperation of the units it affiliates. This allows only a “negative definition” to be formulated, according to which civil society is everything “that remains once limits are determined within which the state’s power operates” (Bobbio 1997, p. 64). Not only should the natural evolution of the concept be taken into account, but also the fact that its history is associated with the two traditions of republican and liberal, in which civil society is presented in a much different way – in terms of either the community or the individual.

Dorota Pietrzyk-Reeves notes that today, in representing a synthesis of republican and liberal political thought, the idea of civil society is dominated by liberal themes. They are focused on the individual and his rights, which are overshadowed by the display of tradition of the republican notion of community and the common good, implemented within the framework of the state. In the liberal sense dominant today, civil society is treated as a reality clearly separate from the state, but this does not mean that civil society is an alternative to the state (Pietrzyk-Reeves 2004, pp. 17–116). In both cases, however, the state is seen as a prerequisite for the functioning of civil society. It is impossible not to observe that the most favourable institutional environment for civil society is created by democracy, to which the impact of globalisation, as in the case of a state, can hardly be considered positive (Scholte 2000, Wolf 2001, Held 1997).

Here it is worth considering a paradox about globalisation: On the one hand, when the nation-state is weakened, and thus the conditions for democracy are limited, the effect on civil society is negative. However, anti-globalisation can breed nationalism, which also poses a threat to civil society. A lack of openness, distrust of pluralism and diversity are in conflict with one of the cardinal values of civil society – tolerance.

The words of Charles Taylor about the renaissance of the idea of civil society through the societies of real socialism⁶ lead us to Piotr Sztompka's analysis of civil society (1996), which examines three theoretical approaches:

1. The tradition of Ferdinand Tönnies and Georg Simmel, who recognised it as a “community” understood as a “mesostructure” intermediary between two levels: the micro and the macro. Meanwhile, civil society, NGOs, governments, various associations and self-help groups are often referred to in the literature as the “third sector”⁷.

2. The economic, which refers to the legacy of Karl Marx and especially Max Weber. Civil society is understood here as an autonomous sphere of activity and economic relations, as a specific mode of production based on private ownership, driven by entrepreneurship, imbued with rational calculation and focused on individual benefits, but with the principles of social justice (understood as rewarding the individual for his effort, work contribution or merit).

3. The cultural, which refers primarily to the ideas of Alexis de Tocqueville (see 1996 edition) and Antonio Gramsci. Civil society is understood here as an axiological community, a set of norms and values shared by the society. It's a kind

---

⁶ Andrew Arato stated that “Poles in the seventies re-invented the discourse of civil society” (1993, p. 296).

⁷ There are three basic areas of activity in a society: the public sphere (administration), business (business profit), and the third sector, in which non-governmental organisations operate, working mainly for the benefit of others and for whom profit is immaterial.

of civic solidarity, manifested in the interest of public good and the cultivation of universal values such as truth, honesty, social activity, concern for others, providing support, tolerance and respect for others and respect for tradition.

None of these dimensions are able to function effectively when civil society is shifted to a global scale. The activity of a “global third sector” often turns out to be even counterproductive, because it not only eliminates divisions, but actually generates and petrifies them. The economic aspect on a global dimension does not seem achievable because of very far-reaching social injustice, generating a center–periphery (North–South) division. This division is the result of, as Kuźniar explained, the economic taking primacy over other spheres of life, and attempts to create an uncontroversial “directory of global values” that not only has failed, but also triggered war, not only a worldview (Huntington 1993, Barber 1995).

4. Global Civil Society?

Nevertheless, attempts have been made to “construct” a global civil society. In relation to the republican tradition, the idea of global civil society revolves around the decision-making process relating to the public (humanity). More widely shared, the liberal approach involves the concept of global civil society groups (international NGOs) operating internationally, or even globally⁸. According to John Keane (2003), the term global civil society refers to self-organising groups, more or less formal entities operating across borders and beyond the reach of governments. He emphasises that it is not something fixed and is still an unfinished project, but nonetheless seeks to organise the world anew.

According to Mary Kaldor (2003), the term “global civil society” can refer to three planes. The first are new social movements, which Claus Offe describes as informal, egalitarian, and which occasionally work in a way that each depends on the context. As Offe points out (1985), new social movements are made up of participants, charities, volunteer-agitators, informal cooperation networks, volunteers and voluntary donations. The most preferred tactics are demonstrations and other actions calling for the physical presence of a large number of people. Demands tend to take a negative form (expressed using the keywords “away”, “end”, “stop”, “enough”, “never (more)”). These movements are not able to compromise because they themselves have nothing to offer (except retractable demands), and the results they desire are so universal and urgent that it is impossible to negotiate. Offe emphasises that the new social movements apply mostly legal, albeit unconventional measures. This is questionable, given that the movements

---

⁸ Some use the term transnational NGOs.

and anti-alterglobalists use increasingly brutal methods accompanied by street clashes, sabotage and all kinds of provocation, which can hardly be considered appropriate methods for civil society, which is not violent.

According to Kaldor, the second area of global civil society is created by a global third sector, international NGOs and INGOs. However, researchers involved in these organisations see the use of the term “global civil society” as an abuse, because their operation raises a host of reservations. For example, often for objective reasons they are not able to effectively carry out the society’s mission (Hudock 1999, pp. 18–20). Moreover, they are themselves affected by global weakness, which is recreating the division of the center–periphery⁹. However, the most serious charge levelled against them is that they generate social divisions of a lasting nature: “The non-governmental sector develops according to its own logic and objectives, which are not consistent with the needs of the objects of their actions. Once the established system is fighting for their own institutional survival, legitimising its existence by taking over an even wider area of social spheres (...). Non-governmental organisations are active participants in the process of building new social differentiation and stratification. As part of the global society, non-governmental activists are a transnational middle class, continuing closer relationships within their own groups than between them and the objects of their actions, which are mainly members of the local lower classes. A dangerous product of the activities of the NGO sector is to maintain economic subordination of the disadvantaged and consequently the reproduction of poverty” (Załęski 2005, p. 346).

Kaldor (2003, p. 589) draws attention to the involvement of INGOs in politics and competition between them, including in lobbying for funding (including from governments). This leads them to act more like market subjects than NGOs. Ronnie D. Lipschutz draws attention to another aspect – appreciating the role of INGOs in helping the needy in disasters, wars and natural disasters. He notes that they are increasingly becoming part of the global capitalist economy, succumbing to a kind of “corporatisation” – evolving dangerously in the direction of an enterprise striving foremost to turn a profit, even if the money would be better spent on the needy. He is especially concerned about the pursuit of corporate performance, which, although it can provide good economic results, is based on non-democratic management (Lipschutz 2005, pp. 761–763).

---

⁹ The division of the center–periphery (the rich North and the poor South) also applies to INGOs. Global NGOs concentrated in OECD countries are primarily think-tanks that collect and analyse information and develop problem-solving strategies while in possession of huge financial resources. Meanwhile organisations operating in the poorer regions deal with the often murderous “dirty work” (Hagai & Anheier 2006).

The last plane of global civil society, according to Kaldor, proposes a post-modern perspective, one that goes beyond the “classical”, heavy, western individualism understanding of civil society, which allows operators including religious (eg. Islamic) or ethnic communities to be involved (2003, p. 590). Although moving beyond Euro-Atlantic ethnocentrism seems reasonable, a community based on the ethnic or religious identities tends to focus primarily on the defense of the foundations of its identification, which often result in hostility towards all differences and which excludes pluralism and tolerance, two important values for civil society. Communities of this type may evolve in the direction of the “bad civil society” Simone Chambers and Jeffrey Kopstein write about (2001).

In all of the planes of global civil society distinguished by Kaldor, there are visible weaknesses. These are significant enough that questioning the wisdom of the concept of global civil society, which seems primarily a verbal construct, but one which to some extent orders the complex reality of globalisation running on a governmental and non-economic plane. It is difficult to accept that the term has been fully defined, especially given how difficult it is to produce a definition of “civil society”.

On the other hand, it is impossible not to agree with Ralf Dahrendorf contention that “we need a global civil society. (...) As Athens of Pericles turned the citizenship of dreams into reality on which to build a modern society, as civil society in Europe and North America, and in several other points of the globe predict what clearly is everywhere possible” (1993, p. 84).

Roland Robertson and Kathleen White (2007) point to two basic determinants of contemporary globalisation: intensification of global connectivity and an increase in global awareness. Seen through this lense, it may seem that the Dahrendorf demand can be met, especially considering the current possibilities for social communication. But the problem is that “global consciousness”, as the authors suggest, does not mean agreement, but only the “sense of the world as a whole” (Robertson & White 2007, p. 64). However, they also suggest that globalisation refers to the four major planes of human life – cultural, social, political and economic, which are closely related. The most visible and most analysed of the four are culture and economy. Edward Shils (1997, p. 78) points to the market as one of the elements of civil society, while at the same time stressing that “civil society is not a market, though it does build a place for the market, and creates favourable circumstances”. “Collective self-awareness of the cognitive and normative” determines whether a given society is a civil society. This orders the unit taking into account the consequences of individual actions for the good of society as a whole, especially when making decisions about conflicting (from the point of view of the individual and the community) interests or ideals (Shils 1997, p. 87 et seq.). This concerns the special role the cultural aspect plays:

It involves the creation of a kind of “global axiological base” that includes the value of enabling the collective interest of the whole of human society to develop. This seems unlikely, given that “Globalization is not a negotiated process, there is no multilateral character, it does not require anyone’s approval. It’s more like a one-way street with traffic. One side of this process «exports» or «issues» while the other «imports» or «accepts», but does not internalise the mechanically absorbed tangible and intangible creations coming from the outside” (Kuźniar 2004, p. 161).

This definition not only confirms democratic deficit, but also the practical rejection of the principle of equality and universal acceptance of internationally agreed norms and values.

5. Glocal Civil Society?

In 1995, Roland Robertson introduced the concept of the “glocalisation” of the social sciences. This initially referred to the strategy of matching goods and services from the global market to the local market. Robertson then broadened its meaning to incorporate the cultural sphere as well. In this perspective, glocalisation means adapting local cultures to global conditions of life, as well as bringing local content and value into global circulation. In principle, this should lead to a situation in which the entity has the right to choose and combine a different cultural matrix of possibilities (Robertson 1995, 2003). In simplified terms, it can be assumed that glocalisation is associated with the idea of multiculturalism – therefore, respect and equal treatment of all cultures (and the values represented by them) which, while in itself attractive, was eventually rejected. On the one hand, an attempt to “globalise” the Western world (including those associated with civil society) failed and caused the opposite to happen. On the other hand, the aspirations of local cultures to have their values penetrate the global arena proved for the western world acute in effects¹⁰. However, the tension Robertson notes between localism and globalisation in the cultural dimension is important for two reasons: First, it emphasises the importance of the cultural aspect and, consequently, the axiological aspect¹¹. Second, it provokes a way of looking at the relations between the global and the local. The concepts at work in global civil society represent an extension of civil society functioning within the framework of national states. As “normal” (national) civil societies are assigned the task

---

¹⁰ There were, for example, solutions such as “Confucian democracy” (Singapore) and delegated democracy (Latin American countries).

¹¹ I omit here the political and economic, for which the glocal state should resolve the tension between the global and local (in the dimension of the state) (Beck 2012).

of solving all sorts of problems and ills in the country, a global civil society would serve to solve global problems. These, however, are practically unsolvable, precisely because of its (global) scale and are solved only fractionally. The relatively loose nature of the links between entities that make up what is exaggeratedly referred to as global civil society is at the same time a cause of frustration concerning the efficiency of its operations. Coordinating activities on a global level without an institutional and bureaucratic “housing” seems unlikely.

So perhaps a reevaluation of “global–local” relations should be initiated so that globally it becomes possible to realise how much evidence there is of the effective operation of “normal” society. According to Geert Hofstede (2007), an intercultural cooperation scholar, the assumption which encompasses the slogan “Think globally, act locally” is incorrect. According to Hofstede, we must think locally and act globally. This means be aware of differences, but avoid evaluation and learn to cooperate to achieve common goals. This assumption is very similar to the message of most definitions of civil society. Although it has not been articulated in the context of global civil society, it seems that its realisation can contribute to the implementation of the tasks that may face a civil society acting locally (within national borders). Working together in a transnational dimension may make it possible to become individuals that are able to limit the negative effects of globalisation¹², relying on a snowball effect.

6. Conclusion

As indicated above, the concept of the global civil society is somewhat “exaggerated”, but as Dahrendorf has indicated, it is nonetheless essential. Perhaps it represents not so much an “axiom”, but nascent reality, as Keane has called it. According to this approach, the global civil society is a project carried out over a matter of years, but is doomed to remain incomplete, and requires the implementation of what is known as civic education, which is often difficult to implement even on a local (national) scale. A long-term horizon may discourage the necessary effort, but we cannot remain passive in the face of the challenges of globalisation (cf. Castells 2010b). Hofstede’s proposal may not seem highly ambitious, because it is not “global” enough. However, it should be accepted that putting too much hope in the not entirely defined global civil society could cause Lipschutz’s concern to materialise: That is, it will become a kind of “smoke-

---

¹² As an example, measures taken in 2005 by the Global Coalition Against Poverty (Global Call to Action Against Poverty), which operates at the global level. On that level, however, spectacular successes have not been achieved, but much better results are achieved by the activity at the national level in over one hundred countries of the world.

screen”, an apparent fictitious instance that exists in order to deal with the problems the state, organisations and international institutions cannot or do not want to deal with, but whose matters should not be ignored. So to create a sense that these issues are not neglected, they will be subjected to discussion in the global civil society (Lipschutz 2005, pp. 768–769). Due to their “amorphous” side and tendency to become global players, societies will not be able to make binding decisions, only to pretend and, referring to the classics of political science, “take non-decisions” (Bachrach & Baratz 1962). On the global level, these will take the shape of “symbolic decisions” (i.e. those that define the most noble objectives without specifying the means of their implementation) or “remittance”, which will focus on initiating a particular activity, without sketching out final goals to be achieved (Pietraś 1987).

Bibliography

- Albrow M., Holland F. (2008), *Democratizing Global Governance: Achieving Goals While Aspiring to Free and Equal Communication* (in:) *Critical Mass: The Emergence of Global Civil Society*, eds A. Thompson, J. Walker, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo.
- Arato A. (1993) *Revolution, Civil Society, and Democracy* (in:) A. Arato, *From Neo-Marxism to Democratic Theory. Essays on the Critical Theory of Soviet-Type Societies*, M.E. Sharpe, Armonk, New York.
- Bachrach P., Baratz M. (1962), *Two Faces of Power*, “The American Political Science Review”, vol. 56, no 4 (Dec.), <http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/bachrach.pdf> (date of access: 24 November 2016).
- Barber B. (1995), *Jihad vs McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*, Times Books, New York.
- Beck U. (2012), *Społeczeństwo światowego ryzyka: w poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, Scholar, Warszawa.
- Bobbio N. (1997), *Społeczeństwo obywatelskie* (in:) *Ani książkę, ani kupiec: obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, wybór tekstów i wstęp J. Szacki, SIW Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Castells M. (2000), *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 1, Blackwell Publishing, Malden, Oxford.
- Castells M. (2010a), *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 2, Blackwell Publishing, Malden, Oxford.
- Castells M. (2010b), *The End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 3, Blackwell Publishing, Malden, Oxford.
- Chambers S., Kopstein J. (2001), *Bad Civil Society*, “Political Theory”, vol. 29, no 6 (December), <http://www.jstor.org/stable/3072607> (date of access: 21 November 2016).
- Dahrendorf R. (1993), *Nowoczesny konflikt społeczny. Esej o polityce wolności*, Nowa, Warszawa.
- Duffield M. (2001), *Global Governance and the New Wars: The Merging of Development and Security*, Zed Books, London–New York.

- Dziubka K. (1998), *Spółeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia* (in:) *Studia z teorii polityki*, vol. 2, eds A. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Dzwończyk J. (2007), *Modele demokracji globalnej – założenia i krytyka*, “Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” no 749, Kraków.
- Gellner E. (1991), *Civil Society in Historical Context*, “International Social Sciences Journal”, vol. 43, no 129 (August).
- Gray J. (1993), *From Post-communism to Civil Society: the Reemergence of History and the Decline of the Western Model*, “Social Philosophy and Policy”, vol. 10, no 2, <https://doi.org/10.1017/s026505250000412x>.
- Habermas J. (1990), *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Hagai K, Anheier H. (2006), *Global Connectedness: The Structure of Transnational NGP Networks* (in:) “Global Civil Society 2005/2006”, eds W. Glasius, M. Kaldor, H. Anheier, Sage, London, <http://www.gcsknowledgebase.org/wp-content/uploads/20056-09-ch7.pdf> (date of access: 20 November 2016).
- Havel V. (1979), *The Power of the Powerless*, https://s3.amazonaws.com/Random_Public_Files/powerless.pdf (date of access: 27 November 2016).
- Held D. (1989), *Political Theory and the Modern State: Essays on State, Power, and Democracy*, Stanford University Press, Stanford.
- Held D. (1997), *Democracy and the Global Order. From Modern State to Cosmopolitan Governance*, Polity Press, Oxford.
- Hofstede G. (2007), *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Hudock A. (1999), *NGOs and Civil Society. Democracy by Proxy?*, Polity Press, Cambridge.
- Huntington S. (1993), *The Clash of Civilization and the Rethinking of World Order*, Simon and Schuster, New York.
- Kaldor M. (2003), *The Idea of Global Civil Society*, “International Affairs”, vol. 79, no 3, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00324>.
- Keane J. (2003), *Global Civil Society?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Krauz-Mozer B. (2007), *Spółeczeństwo obywatelskie w globalizującym się świecie* (in:) *Samotność idei? Spółeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie*, eds B. Krauz-Mozer, P. Borowiec, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kuźniar R. (2002), *Globalization and Foreign Policy* (in:) *The Faces of Globalization*, ed. M. Pietraś, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kuźniar R. (2004), *Globalizacja, polityka i porządek międzynarodowy* (in:) *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, eds E. Haliżak, R. Kuźniar, J. Symonides, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz–Warszawa.
- Lipschutz R. D. (1997), *From Place to Planet: Local Knowledge and Global Environmental Governance*, “Global Governance”, vol. 3, no 1 (January–April).
- Lipschutz R. D. (2005), *Power, Politics and Global Civil Society*, “Millennium: Journal of International Studies”, vol. 33, no 3, <https://doi.org/10.1177/03058298050330030401>.
- Offe C. (1985), *New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics*, “Social Research”, vol. 52, no 4 (Social Movements–Winter 1985).
- Ohmae K. (1995), *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*, The Free Press, New York.

- Pérez-Díaz V. (1993), *The Return of Civil Society. The Emergence of Democratic Spain*, Harvard University Press, Cambridge, MA–London.
- Pietraś M. (2002), *Globalization as the Process of Changing the International Community* (in:) *The Faces of Globalization*, ed. M. Pietraś, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pietraś Z. J. (1987) *Political Decisions and Non-Decisions*, “Polish Political Science Yearbook” 1897–1988, vol. 17/18.
- Pietrzyk-Reeves D. (2004), *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Fundacja Nauki Polskiej, Wrocław.
- Robertson R. (1992), *Globalization: Social Change and Global Culture*, Sage, London.
- Robertson R. (1995), *Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity* (in:) *Global Modernity*, eds M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson, Sage, London.
- Robertson R. (2003), *The Conceptual Promise of Glocalization: Commonality and Diversity*, Proceedings of the International Forum on Cultural Diversity and Common Values, Seoul http://artefact.mi2.hr/_a04/lang_en/theory_robertson_en.htm (date of access: 25 November 2016).
- Robertson R., White K. E. (2007), *What Is Globalization* (in:) *The Blackwell Companion to Globalization*, ed. G. Ritzer, Blackwell Publishing, Malden, http://www.academia.edu/8074687/The_Blackwell_Companion_to_Globalization_The_Blackwell_Companion_to_Globalization (date of access: 24 November 2016).
- Rosenau J. N. (2002), *The Governance of Fragmentation: Neither a World Republic Nor a Global Interstate System*, http://aura.u-pec.fr/regimen/_fich/_pdf/pub_002.pdf (date of access: 10 November 2016).
- Rosenau J. N. (2003), *Globalization and Governance: Bleak Prospects for Sustainability*, “Internationale Politik und Gesellschaft” 3/2003, <http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2003-3/artrosenau.pdf> (date of access: 12 November 2016).
- Scholte J. A. (2000), *Globalization: A Critical Introduction*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Scholte J. A. (2007), *Defining Globalization*, “Clm.economía”, no 10 (New Tendencies of Globalization) pp. 15–63, <http://www.clmeconomia.jccm.es/pdfclm/scholte.pdf> (date of access: 9 November 2016).
- Scholte J. A. (2014), *A Transculturalist Path to Democratic Global Cooperation*, “International Journal of Cultural Research”, vol. 14, no 1.
- Shaw M. (1997), *The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation*, “Review of International Political Economy”, vol. 4, no 3 (Autumn), <https://doi.org/10.1080/096922997347724>.
- Shils E. (1997), *The Virtue of Civility. Selected Essays of Liberalism, Tradition and Civil Society*, Liberty Found, Indianapolis.
- Szacki J. (1994), *Liberalizm po komunizmie*, SIW Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Sztompka P. (1996), *Looking Back: The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break*, “Communist and Post-Communist Studies”, vol. 29, no 2, [https://doi.org/10.1016/s0967-067x\(96\)80001-8](https://doi.org/10.1016/s0967-067x(96)80001-8).
- Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, SIW Znak, Kraków.
- Taylor Ch. (1994), *Kiedy mówimy społeczeństwo obywatelskie* (in:) *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, ed. K. Michalski, SIW Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.

- Tocqueville de A. (1996), *O demokracji w Ameryce*, vol. 1–2, SIW Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Walzer M. (1992), *The Civil Society Argument* (in:) *Dimensions of Radical Democracy, Pluralism, Citizenship, Community*, ed. Ch. Mouffe, Verso, London.
- Wnuk-Lipiński E. (2004), *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, SIW Znak, Kraków.
- Wolf M. (2001), *Will the Nation-State Survive Globalization?*, „Foreign Affairs”, vol. 80, no 1, <https://doi.org/10.2307/20050051>.
- Załęski P. (2005), *Globalny system pozarządowej administracji. Geosocjologia trzeciego sektora*, „Studia Polityczne”, no 17.

Paradoks globalnego społeczeństwa obywatelskiego

(Streszczenie)

W tekście poruszono zagadnienie globalnego społeczeństwa obywatelskiego, które uznawane jest często za remedium na problemy globalne. Wskazano, że społeczeństwo obywatelskie jest nierozzerwalnie związane z instytucją państwa, jak też demokracją, którym globalizacja nie sprzyja. Zdaniem autorki globalne społeczeństwo obywatelskie to jedynie konstrukcja werbalna, która nie ma szans na realizację, przede wszystkim z powodu braku uniwersalnej (globalnej) bazy aksjologicznej. Odnosząc się do prób tworzenia globalnego społeczeństwa obywatelskiego zwrócono uwagę, że może ono stać się bytem pozornym, istniejącym po to, by zajmować się problemami, którymi podmioty mające realne możliwości działania zajmować się nie mogą bądź nie chcą, a których to spraw nie wypada pomijać. Nawiązując do koncepcji globalizacji Rolanda Robertsona, wskazano konieczność przewartościowania relacji lokalne – globalne, co w ocenie autorki pozwoli na ograniczenie negatywnych skutków globalizacji poprzez działania lokalnych (tj. funkcjonujących na poziomie państwa narodowego) społeczeństw obywatelskich.

Słowa kluczowe: globalizacja, państwo, demokracja, społeczeństwo obywatelskie, globalne społeczeństwo obywatelskie, globalizacja.

Aranka Ignasiak-Szulc
Wojciech Kosiedowski

Gospodarka państw Europy Środkowo-Wschodniej w okresie kryzysowych turbulencji

Streszczenie

W artykule omówiono przebieg i rezultaty procesu rozwoju gospodarczego Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) w kontekście integracji z Unią Europejską, ze szczególnym uwzględnieniem uwarunkowań wynikających z globalnego kryzysu finansowego. Scharakteryzowano gospodarkę EŚW na tle świata i Europy, a następnie przedstawiono i zinterpretowano zmiany w dynamice wzrostu gospodarczego. Stwierdzono, że zmiany te na świecie i w EŚW były silnie skorelowane. W opracowaniu zaprezentowano również kształtowanie się sytuacji na rynku pracy w okresie kryzysu.

Z przedstawionych w artykule badań wynika, że proces konwergencji gospodarczej występował we wszystkich państwach EŚW, co było pozytywnym skutkiem polityki spójności UE. Proces ten był jednak bardzo zróżnicowany, a globalny kryzys spowodował w nim daleko idące, niejednoznaczne zmiany, w tym nawet nieliczne przypadki dywergencji.

Słowa kluczowe: Europa Środkowo-Wschodnia, Unia Europejska, globalny kryzys finansowy, dekonunktura, wzrost gospodarczy, spójność.

Klasyfikacja JEL: E63, F63, O40.

Aranka Ignasiak-Szulc, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Katedra Integracji Europejskiej i Studiów Regionalnych, ul. Gagarina 13a, 87-100 Toruń, e-mail: aranka@umk.pl

Wojciech Kosiedowski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Katedra Integracji Europejskiej i Studiów Regionalnych, ul. Gagarina 13a, 87-100 Toruń, e-mail: kosie@umk.pl

1. Wprowadzenie

Państwa Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) tworzą zwarty region międzynarodowy, zlokalizowany między Europą Zachodnią i Federacją Rosyjską, charakteryzujący się podobnym położeniem geopolitycznym, a także wspólnymi, społeczno-historycznymi doświadczeniami i czynnikami rozwojowymi. Do niedawna funkcjonowały w warunkach systemu polityczno-gospodarczego będącego zaprzeczeniem demokracji i wolnego rynku i przez okres prawie półwiecza były pozbawione realnej niepodległości, a trzy z nich (Estonia, Litwa i Łotwa) nie posiadały nawet pozornych, formalnych atrybutów państwowej suwerenności. Nic więc dziwnego, że do dzisiaj różnią się od tzw. starej UE niższym poziomem rozwoju i słabszą międzynarodową pozycją konkurencyjną. Po wejściu do UE zajęły ostatnie pozycje w rankingach Wspólnoty. W związku z opóźnieniem gospodarczym tych państw pojawiły się koncepcje tzw. Europy różnych prędkości, zmierzające do utrwalenia istniejących w UE podziałów. Jak do tej pory koncepcje te nie znajdują potwierdzenia w realnych działaniach, niemniej jednak powodują wiele zamieszania w stosunkach wewnątrz Wspólnoty. Pomimo tego polityka spójności jest kontynuowana, a w jej ramach prowadzone są przedsięwzięcia na rzecz konwergencji społecznej i gospodarczej. Dzięki temu dystans dzielący EŚW od wysoko rozwiniętej Europy Zachodniej powoli, lecz systematycznie się zmniejsza. Ten pozytywny proces objął wszystkie państwa EŚW, chociaż w różnym stopniu. Niestety, nieoczekiwany wybuch globalnego kryzysu finansowego znacznie go zakłócił. Narastające trudności polityczne i gospodarcze Unii stawiają przyszły kształt polityki spójności pod znakiem zapytania.

Niniejsze opracowanie wpisuje się w dyskusję toczącą się wokół zarysowanych wyżej problemów. Jego celem jest identyfikacja i interpretacja zróżnicowanych skutków globalnego kryzysu finansowego dla rozwoju gospodarczego, spójności i konkurencyjności międzynarodowej wschodnich peryferii UE. Zaprezentowanym w artykule badaniom przyświecała hipoteza o dużym zróżnicowaniu reakcji poszczególnych gospodarek krajowych na wywołane przez ten kryzys załamanie koniunktury. Badania te mają charakter wstępnej analizy komparatywnej gospodarek krajowych EŚW w układzie porównań wzajemnych oraz w odniesieniu do całej UE. Przedmiotem porównań są dwa zagadnienia kluczowe dla zrozumienia uwarunkowań procesu budowania w długim okresie międzynarodowej pozycji konkurencyjnej: dynamika wzrostu gospodarczego oraz zmiany w liczbie ludności i wskaźnikach rynku pracy. Pierwsze z tych zagadnień rozpatrzono na podstawie wskaźników wzrostu/spadku PKB, a drugie na podstawie wskaźników sytuacji demograficznej, zatrudnienia i bezrobocia.

2. Miejsce Europy Środkowo-Wschodniej w gospodarce europejskiej w okresie przedkryzysowym

Pojęcie Europy Środkowo-Wschodniej jest w literaturze różnie definiowane [Kosiedowski 2008, s. 77–78]. W niniejszym artykule oznacza ono grupę 11 państw postsocjalistycznych, które aktualnie należą do Unii Europejskiej¹. W skali światowego systemu gospodarczego EŚW może wydawać się mało znaczącym regionem międzynarodowym. Jej obszar stanowi 0,76% powierzchni lądowej świata, 10,8% powierzchni Europy rozumianej jako część świata i 26% terytorium UE w obecnym jej kształcie, tzn. w składzie 28 państw członkowskich. Podstawowe informacje statystyczne dotyczące tej grupy zawiera tabela 1.

Tabela 1. Powierzchnia, ludność i PKB państw Europy Środkowo-Wschodniej na tle Unii Europejskiej w 2015 r. (ceny bieżące)

Wyszczególnienie	Powierzchnia (w tys. km ²)	Ludność ^a		PKB		
		w mln osób	liczba osób na 1 km ²	w mld EUR	w mld PPS	w tys. PPS <i>per capita</i>
UE	4363,2	510,1	117	14 635,2	14 635,2	28,7
EŚW, w tym:	1134,8	103,3	91	1150,6	1996,4	19,3
Bułgaria	110,9	7,2	65	44,2	95,8	13,3
Chorwacja	56,6	4,2	74	43,9	70,4	16,8
Estonia	45,2	1,3	29	20,5	28,1	21,6
Litwa	65,3	2,9	44	37,1	61,4	21,2
Łotwa	64,5	2,0	31	24,4	36,6	18,3
Polska	312,7	38,0	122	427,7	756,9	19,9
Republika Czeska	78,9	10,6	134	167,0	263,4	24,8
Rumunia	238,4	19,8	83	160,4	323,5	16,3
Słowacja	49,0	5,4	110	78,1	119,4	22,1
Słowenia	20,3	2,1	103	38,6	49,0	23,3
Węgry	93,0	9,8	105	108,7	191,9	19,6

^a Stan na 1 stycznia 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (<http://ec.europa.eu/eurostat>, data dostępu: 12.09.2016).

¹ Są to: przyjęte do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Republika Czeska, Słowacja, Słowenia i Węgry, przyjęte 1 stycznia 2007 r. Bułgaria i Rumunia, oraz przyjęta 1 lipca 2013 r. Chorwacja.

Państwa EŚW reprezentują stosunkowo nieduży, lecz bardzo zróżnicowany potencjał terytorialny, demograficzny i gospodarczy. Wśród nich jedynie Polska wyróżnia się większym terytorium (6. miejsce w UE). Stosunkowo dużym krajem jest także Rumunia, następnie Bułgaria i Węgry. Pozostałe państwa dysponują obszarem rzędu zaledwie kilkudziesięciu tys. km². Ludność tego regionu stanowi 20,3% ludności całej UE, a gęstość zaludnienia jest tutaj znacznie niższa od przeciętnej w UE i bardzo zróżnicowana: najniższa w północnej części (Estonia, Łotwa), najwyższa w części środkowej (Republika Czeska, Polska). Obszar ten, z wyjątkiem położonych w jego zachodniej części Czech i Słowenii, od stuleci charakteryzuje się niższym poziomem rozwoju w porównaniu z Europą Zachodnią. Stosownie do swego ograniczonego udziału w terytorium oraz populacji świata i kontynentu EŚW zajmuje odległe miejsca w gospodarce światowej i europejskiej pod względem wielkości PKB. W 2015 r. wytworzony tutaj PKB stanowił 1,8% analogicznego wskaźnika światowego, licząc według kursów walut, i 2,3% według parytetu siły nabywczej, natomiast w stosunku do UE było to odpowiednio 7,9% i 13,6%. Największą gospodarką wyróżniała się Polska, wytwarzająca PKB 27 razy większy niż gospodarka najmniejsza – estońska. W przeliczeniu *per capita* przeciętny w EŚW poziom PKB, obliczony według standardu siły nabywczej, stanowił w 2015 r. 67% poziomu średniego dla UE. Pod tym względem liderem była Republika Czeska (85% średniej UE), natomiast ostatnie miejsce zajmowała Bułgaria (46%). Polska ze wskaźnikiem 69% zajmowała w omawianej grupie miejsce szóste, wyprzedzając Węgry, Łotwę, Chorwację, Rumunię i Bułgarię.

Funkcjonując w wymiarze historycznym na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych Wschód–Zachód i Północ–Południe, w sferze aktywnego, gospodarczego, politycznego i kulturowego wpływu Rosji oraz Europy Zachodniej, EŚW nabrała cech właściwych dla obszarów przejściowych, na których ścierały się wpływy potężnych sąsiadów. Specyficzne położenie tego regionu Europy było powodem jego niezwykle dramatycznej historii, obfitującej w krwawe konflikty, najazdy, rozbiory i wojny. To tutaj rozpoczęły się największe w dziejach ludzkości konflikty zbrojne – obie wojny światowe. Wielokrotnie obszar ten stanowił kartę przetargową w kontynentalnych i globalnych grach politycznych. Nie mogło to pozostać bez wpływu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, który – jak już wspomniano – bardzo ustępował Zachodowi.

W ostatnich kilkudziesięciu latach położone tutaj państwa przechodziły aż dwie transformacje systemowe. Pierwsza, narzucona zaraz po II wojnie światowej przez ówczesne supermocarstwo – ZSRR, polegała na wprowadzeniu ustroju tzw. realnego socjalizmu (wstępnej fazy ustroju komunistycznego) wraz z systemem gospodarki nakazowo-rozdziałowej, co powodowało znaczne pogłębienie panującego już dawniej zacofania gospodarczego. Drugą transformację zapoczątkowały wydarzenia polityczne, jakie miały miejsce na przełomie lat 80. i 90., najpierw

w Polsce, a niedługo potem w pozostałych państwach regionu. Dzięki nim zaistniały długo oczekiwane warunki do wprowadzenia gospodarki rynkowej oraz integracji z zachodnimi strukturami polityczno-militarnymi i gospodarczymi: Paktem Północnoatlantyckim (NATO) i Unią Europejską. Konsekwentna realizacja strategii prozachodniej została uwieńczona sukcesem, zanim to jednak nastąpiło, we wszystkich omawianych państwach wystąpił kryzys transformacyjny. Zróżnicowane warunki i możliwości prowadzenia działań antykryzysowych, a także odmienne strategie i orientacje transformacyjne przyjęte w polityce społeczno-gospodarczej poszczególnych państw spowodowały, że głębokość i długość załamania gospodarczego były różne. Dowodzą tego dane zaprezentowane w tabeli 2. Wynika z nich, że najsprawniej z kryzysem transformacyjnym poradziła sobie Polska, która już w 1992 r. weszła na ścieżkę wzrostu gospodarczego i podała ją nieprzerwanie aż po dzień dzisiejszy.

W Rumunii i Bułgarii recesja transformacyjna utrzymywała się najdłużej i wystąpiła tam w dwóch etapach. Najgłębszy spadek odnotowały państwa bałtyckie, a szczególnie Łotwa, w której w 1992 r. nastąpił spadek PKB aż o 34,9%. Było to załamanie wyjątkowo głębokie, niespotykane w czasach pokojowych. Większości państw regionu udało się recesję przewyciężyć w połowie lat 90., a pozostałym kilka lat później, po czym nastąpił okres odrabiania strat i stopniowego niwelowania dystansu wobec państw wysoko rozwiniętych. Upraszczając, można przyjąć, że dekada 1998–2007 to czas bardzo pomyślny dla państw EŚW – ich gospodarki rozwijały się dynamicznie, konkurencyjność międzynarodowa rosła, a pod koniec tego okresu stały się pełnoprawnymi członkami UE. W tej dekadzie wszystkie państwa EŚW realizowały przeciętne tempo wzrostu PKB wyższe niż cała UE, osiągając znaczną poprawę swej sytuacji makroekonomicznej, chociaż w różnym stopniu. Niektóre z nich, zwłaszcza te, które poprzednio odnotowały głębokie załamanie (państwa bałtyckie), osiągnęły nawet imponującą dynamikę ponad 10% w skali rocznej. Po raz kolejny rekordowym „skokiem”, tym razem *in plus*, wyróżniła się Łotwa, osiągając w 2006 r. wzrost PKB na poziomie 11,2%. W sumie po kilkunastu latach pomyślnej koniunktury w ostatnim roku przed kryzysem globalnym (2007 r.) 11 państw regionu wytworzyło łącznie PKB stanowiący 7,1% według kursów walut i 12,4% według PPS analogicznego wskaźnika Wspólnoty oraz 2,2% i 2,6% – świata.

3. Konsekwencje globalnego kryzysu finansowego dla rozwoju Europy Środkowo-Wschodniej

W 2008 r. nieoczekiwanie wybuchł globalny kryzys finansowy. Rozpoczął go krach na rynku kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych,

Tabela 2. Tempo wzrostu gospodarczego krajów Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1990–2015 (procentowa zmiana PKB w porównaniu z rokiem poprzednim)

Rok	UE-28	Bułgaria	Chorwacja	Estonia	Litwa	Łotwa	Polska	Republika Czeska	Rumunia	Słowacja	Słowenia	Węgry
1990	2,6	-9,1	.	-8,1	-5,0	2,9	-11,6	.	-5,6	-2,5	.	-3,5
1991	1,2	-11,7	-21,1	-13,6	-6,2	-10,4	-7,0	-11,5	-12,9	-14,6	-8,9	-11,9
1992	1,0	-7,3	-11,7	-14,2	-21,3	-34,9	2,6	-3,3	-8,8	-6,5	-5,5	-3,1
1993	0,0	-1,5	-8,0	-9,0	-16,6	-14,9	3,8	0,6	1,5	-3,7	2,8	-0,6
1994	3,0	1,8	5,6	-2,0	-9,5	0,6	5,2	3,2	3,9	4,9	5,3	2,9
1995	3,0	2,1	6,6	4,3	3,5	-0,8	7,0	6,4	7,1	6,9	4,1	1,5
1996	1,8	-10,1	5,8	3,9	4,9	3,3	6,1	4,2	4,1	6,6	3,7	1,3
1997	2,7	-7,0	5,4	10,6	7,4	8,6	6,9	-0,7	-6,9	6,5	4,8	4,6
1998	2,9	3,5	2,5	4,0	5,2	3,6	4,8	-0,8	-7,3	4,4	3,6	5,1
1999	3,0	0,0	-0,9	0,0	0,0	1,5	3,5	1,3	-4,0	1,8	5,4	3,0
2000	3,9	5,4	4,2	10,0	4,2	6,9	4,3	3,6	2,1	2,0	4,4	5,2
2001	2,0	4,1	3,7	7,5	6,7	8,0	1,2	2,5	5,7	3,4	2,8	4,1
2002	1,3	4,7	4,9	6,6	6,8	7,1	1,4	2,1	5,1	4,6	3,8	4,5
2003	1,5	5,4	5,6	7,5	10,3	8,6	3,6	3,6	5,5	5,4	2,8	3,8
2004	2,5	6,6	4,1	6,5	7,4	8,9	5,1	4,9	8,4	5,2	4,4	4,8
2005	2,0	6,0	4,2	9,5	7,8	10,2	3,5	6,4	4,2	6,5	4,0	4,3
2006	3,4	6,5	4,8	10,4	7,4	11,6	6,2	6,9	8,1	8,3	5,7	4,0
2007	3,1	6,9	5,2	7,9	11,1	9,8	7,2	5,5	6,9	10,7	6,9	0,5

Rok	UE-28	Bułgaria	Chorwacja	Estonia	Litwa	Łotwa	Polska	Republika Czeska	Rumunia	Słowacja	Słowenia	Węgry
2008	0,4	5,8	2,1	-5,3	2,8	-3,2	3,9	2,7	8,5	5,4	3,3	0,9
2009	-4,4	-4,2	-7,4	-14,7	-14,8	-14,3	2,8	-4,8	-7,1	-5,5	-7,8	-6,6
2010	2,1	0,1	-1,7	2,5	1,6	-3,8	3,6	2,3	-0,8	5,1	1,2	0,7
2011	1,7	1,6	-0,3	7,6	6,0	6,2	5,0	2,0	1,1	2,8	0,6	1,8
2012	-0,5	0,2	-2,2	5,2	3,8	4,0	1,6	-0,8	0,6	1,5	-2,7	-1,7
2013	0,2	1,3	-1,1	1,6	3,5	3,0	1,3	-0,5	3,5	1,4	-1,1	1,9
2014	1,5	1,5	-0,4	2,9	3,0	2,4	3,3	2,7	3,0	2,5	3,1	3,7
2015	2,2	3,0	1,6	1,1	1,6	2,7	3,6	4,5	3,8	3,6	2,3	2,9

Uwaga: kolorem szarym zaznaczono spadek PKB.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Transition Report... 1999, s. 73] oraz danych Eurostatu (<http://ec.europa.eu/eurostat>, data dostępu: 12.09.2016).

w tym zwłaszcza tzw. kredytów *subprime*, które w latach poprzednich rosły w zawrotnym tempie². W rezultacie cały sektor finansowy uległ destabilizacji. Okoliczności, które doprowadziły do tych wydarzeń, zostały szeroko opisane w literaturze (zob. [Soros 2009, s. 157–170]). W zglobalizowanej gospodarce zjawisko to bardzo szybko rozprzestrzeniło się na cały świat i już w tym samym roku wystąpiło w UE oraz EŚW. Kryzys dokonał spustoszenia w finansach publicznych, powodując duży wzrost deficytu budżetowego i długu publicznego. Szczęśliwie w państwach EŚW sytuacja w tym zakresie była znacznie lepsza niż w tzw. starej Unii, gdzie zadłużenie osiągnęło poziom zagrażający funkcjonowaniu strefy euro. Turbulencje w sektorze finansowym przeniosły się do sfery realnej: zmniejszył się wolumen produkcji, obniżyły się dochody ludności i przedsiębiorstw, spadł popyt inwestycyjny i konsumpcyjny. W takich warunkach nie mogło być mowy o efektywnym działaniu mechanizmu rynkowego. Doszło do spowolnienia wzrostu gospodarczego, a następnie recesji, po czym nastąpił trwający w zasadzie aż do dzisiaj długi okres dekonjunkury, w którym słaby wzrost był przerywany kolejnymi recesjami. Musiało to spowodować zaburzenia na rynku pracy: w UE liczba bezrobotnych wzrosła z 16,7 mln osób w 2008 r. do 26,3 mln w 2013 r. (maksimum), a więc o ponad 50%. Tak duże marnotrawstwo najcenniejszej formy kapitału, jaką jest kapitał ludzki, wywołało napięcia i protesty społeczne, skierowane przeciwko machinacjom zglobalizowanego sektora finansowego oraz nieradzącym sobie w tej sytuacji władzom rządowym. W ostatnim czasie do tych problemów doszedł nieoczekiwany bardzo wysoki napływ uchodźców i imigrantów ekonomicznych. Dochodzi do zderzania się interesów poszczególnych państw członkowskich Wspólnoty, starających się przede wszystkim realizować swoje partykularne cele, nie zawsze zgodne z interesem całej Wspólnoty. Obniżyła się pozycja UE na arenie światowej. Wszystko to budzi coraz większe obawy o stan bezpieczeństwa Wspólnoty, zarówno ekonomicznego (zwłaszcza w konfrontacji z agresywną konkurencją azjatycką), jak i socjalnego (szczególnie w kontekście postępującego starzenia się ludności i niewydolności systemów zabezpieczenia społecznego). Kontynent europejski staje się niespokojny. Jego przyszłość w opinii coraz bardziej tą sytuacją zaniepokojonych Europejczyków staje się niepewna (zob. [Giddens 2014]).

---

² Kredyty *subprime* to produkt finansowy wprowadzony w latach 80. w celu umożliwienia biedniejszej ludności zakupu domu lub mieszkania. Oferowano je mniej wiarygodnym klientom (o niskich dochodach, bez stałej pracy, nawet takim, którzy nie spłacili wcześniejszych zobowiązań). Jako bardziej ryzykowne były wyżej oprocentowane, ale zmanipulowane zachęty promocyjne powodowały, że cieszyły się wysokim i szybko rosnącym popytem. Ich wartość w USA w 1999 r. wynosiła ok. 160 mld USD, w 2006 r. 600 mld USD, a w marcu 2007 r. już 1360 mld USD (dane Systemu Rezerwy Federalnej – FED).

Konkurencyjność międzynarodowa UE, a wraz z nią EŚW, która już dawniej pozostawiała wiele do życzenia, w latach globalnego kryzysu finansowego znacznie się pogorszyła. Dowodzą tego dane przedstawione w tabeli 3, pokazujące tendencję spadkową udziału w światowym PKB wszystkich członów tzw. triady (UE, USA i Japonii), w przeciwieństwie do Chin, które swoją pozycję bardzo poprawiły i zajęły w 2015 r. pierwsze miejsce na w świecie. Tendencja ta notowana jest już od co najmniej 20 lat, a w okresie ostatniego kryzysu uległa znacznemu przyspieszeniu. Udział EŚW w gospodarce światowej również się obniżył, chociaż w stopniu wyraźnie mniejszym niż w przypadku UE. O słabnącej konkurencyjności Wspólnoty świadczą także wskaźniki bezrobocia – stopa bezrobocia w UE, wynosząca w pierwszym roku kryzysowym 7%, w latach następnych znacznie wzrosła i pomimo pewnej poprawy w ostatnich latach pozostaje na poziomie wyższym niż w 2008 r. (w 2015 r. wynosiła 9,4%). Na podstawie analizy danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego [IMF 2016] stwierdzić można, że w USA, Japonii i w Chinach sytuacja pod tym względem była znacznie lepsza (stopa bezrobocia w USA w 2008 r. wynosiła 5,8%, a w 2015 r. 5,3%, w Japonii odpowiednio 4% i 3,4%, w Chinach odpowiednio 4,2% i 4,1%).

Tabela 3. Udział gospodarki Europy Środkowo-Wschodniej w gospodarce światowej na tle triady i Chin w latach 2007 i 2015 (% PKB według PPP)

Wyszczególnienie	2007	2015
Świat	100	100
EŚW	2,6	2,3
UE-28	20,9	16,9
USA	18,4	15,8
Japonia	5,4	4,3
Chiny	11,4	17,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IMF (www.imf.org, data dostępu: 12.09.2016).

Dynamikę zmian PKB pokazują dane zaprezentowane w tabeli 2. Jak z nich wynika, 2007 r. był ostatnim, w którym wszystkie państwa EŚW osiągnęły przyrost realnego PKB. W następnym roku dwa z nich (Estonia i Łotwa) weszły w stan recesji. Najgorszy okazał się jednak 2009 r., w którym państwa EŚW, podobnie jak cała UE z jednym tylko wyjątkiem – Polski, pogrążyły się w kryzysie. Najgłębsze załamanie gospodarcze wystąpiło w państwach bałtyckich (Łotwie, Estonii i Litwie), które w poprzednich latach osiągnęły bardzo wysoką dynamikę rozwoju, zyskując sobie miano „tygrysów bałtyckich”. Najbardziej ucierpiała Łotwa, w której kryzys panował przez trzy kolejne lata. Pod względem długości kryzysu bardzo negatywnie wyróżniła się natomiast Chorwacja, w której spadek PKB

trwał nieprzerwanie przez sześć kolejnych lat, aż do 2015 r. W kolejnych dwóch latach kryzys w UE udało się przewyciężyć, lecz w niektórych państwach EŚW trwał on nadal: w 2010 r. na Łotwie, w Chorwacji i Rumunii, w 2011 r. już tylko w Chorwacji. Stosunkowo korzystną w tych latach dynamikę wzrostu odnotowały Polska, Słowacja i Estonia. Niestety 2012 r. przyniósł drugą falę dekonjunkury: PKB całej Unii spadł o 0,4%, a w EŚW zjawisko to miało miejsce w czterech państwach: Słowenii, Chorwacji, Republice Czeskiej i na Węgrzech. Kolejne dwa lata przyniosły pewną, lecz ograniczoną poprawę: w 2013 r. gospodarka UE była właściwie w stanie stagnacji, a w trzech państwach EŚW (Słowenii, Chorwacji i Republice Czeskiej) nadal panował kryzys. Dopiero 2014 r. okazał się bardziej pomyślny: UE osiągnęła 1,5% wzrost PKB, a gospodarki EŚW rozwijały się nawet nieco szybciej, tylko Chorwacja nadal pozostawała w stanie kryzysu. Jeszcze korzystniejszy okazał się 2015 r., w którym wszystkie państwa EŚW, po raz pierwszy od 2007 r., odnotowały wzrost PKB. Zwraca uwagę fakt, że dynamika zmian PKB była w poszczególnych państwach bardzo zróżnicowana³. Odnotowane w ostatnich trzech latach ożywienie było stosunkowo silniejsze w Republice Czeskiej, Polsce, Słowacji i na Węgrzech, natomiast słabsze – w państwach bałtyckich i Bułgarii, a w Chorwacji wystąpiły dopiero pierwsze jego oznaki [*Sytuacja gospodarcza...* 2016]. Oznacza to, że państwa EŚW prowadziły różną politykę społeczno-gospodarczą, ukierunkowaną raczej liberalnie (państwa bałtyckie) lub etatystycznie (np. Republika Czeska, Węgry).

Pojęciem bardziej precyzyjnym niż kryzys jest recesja, która oznacza spadek PKB w ciągu co najmniej dwóch następujących po sobie kwartałów [*Recession in the EU-27...* 2009]. Dane do analizy tego zjawiska za okres pierwszej, najgroźniejszej fali kryzysu (2008–2009) zestawiono w tabeli 4. Wynika z nich, że największe nasilenie recesji przypadło na pięć kolejnych kwartałów: od II kw. 2008 r. do II kw. 2009 r.

Państwa EŚW wykazały bardzo zróżnicowaną odporność na kryzys globalny [*The Impact...* 2010, s. 85–96]. Najbardziej wrażliwe okazały się gospodarki łotewska i estońska, które w stan recesji weszły najwcześniej w całej Unii, już w I kw. 2008 r. W tym samym czasie spadek PKB odnotowała również Słowacja, ale w tym przypadku nie może być mowy o recesji, ponieważ dotyczył on tylko jednego kwartału. W państwach bałtyckich recesja nie tylko pojawiła się najwcześniej, lecz także utrzymywała się bardzo długo (w Estonii i Łotwie przez siedem kolejnych kwartałów). Dla gospodarki łotewskiej najgorszy okazał się I kw. 2009 r., gdy osiągnęła rekordowy spadek o 12% w ciągu zaledwie trzech miesięcy. Estonia najtrudniejszy okres przeżyła na przełomie lat 2008/2009. W trzecim z państw bałtyckich – Litwie, recesja rozpoczęła się później (III kw. 2008 r.)

³ Największa różnica we wskaźnikach wzrostu wystąpiła w 2009 r.: od –14,8% na Litwie do 2,8% w Polsce.

Tabela 4. Tempo wzrostu/spadku PKB państw Europy Środkowo-Wschodniej* w latach 2007–2010 (kwartał do kwartału ub., w %)

Wyszczególnienie	2008				2009			
	kwartał				kwartał			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
UE	0,6	-0,3	-0,6	-1,9	-2,4	-0,3	0,3	0,3
Bułgaria	1,5	1,3	1,4	0,6	-6,3	0,0	-0,1	-0,2
Estonia	-2,2	-1,0	-2,6	-5,9	-5,6	-3,6	-1,1	1,0
Litwa	1,0	0,4	-1,8	-1,2	-11,5	-2,1	-0,1	-1,1
Łotwa	-4,1	-2,4	-1,1	-3,1	-12,0	-2,0	-3,7	0,1
Polska	1,4	0,7	0,8	-0,4	0,4	0,6	0,4	1,5
Republika Czeska	0,3	0,7	0,2	-0,9	-3,6	-0,5	0,5	0,4
Rumunia	3,6	1,6	-0,1	-2,2	-4,8	-1,4	0,9	-1,4
Słowacja	-1,4	1,0	1,2	0,6	-7,6	1,1	1,2	1,4
Słowenia	1,7	0,7	0,2	-3,3	-6,0	-0,6	0,4	0,0
Węgry	1,2	-0,2	-1,0	-2,1	-3,2	-1,3	-0,8	0,1

* bez Chorwacji, dla której brak danych.

Uwaga: kolorem szarym zaznaczono spadek PKB.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (<http://ec.europa.eu/eurostat>, data dostępu: 12.09.2016).

i trwała krócej – cztery kwartały, ale pod względem głębokości dorównywała Łotwie (11,5% spadku PKB w I kw. 2009 r.). Z pozostałych państw EŚW uwagę zwracają Węgry, gdzie recesja nie była wprawdzie zbyt głęboka, lecz trwała długo – przez sześć kolejnych kwartałów (od II kw. 2008 r. do III kw. 2009 r.). Najlepszą sytuacją cieszyła się Polska, gdzie spadek PKB, i to bardzo mały, miał miejsce tylko w jednym kwartale (IV kw. 2008 r.).

Zróznicowanie dynamiki wzrostu gospodarczego znalazło odbicie w przesunięciach PKB *per capita* wytworzonego w tych państwach w stosunku do średniej UE. Dane ukazujące te przesunięcia pozwalają ocenić proces konwergencji, tzn. wyrównywania się poziomu rozwoju państw członkowskich UE (zob. tabela 5).

W okresie przed kryzysem globalnym państwa EŚW znacznie poprawiły swoją pozycję w stosunku do średniej UE. Największy sukces odniosły państwa bałtyckie, a szczególnie Estonia, która w 1995 r. odnotowała poziom 38% średniej UE, a w 2007 r. już 68%, tj. wzrost o 30 pkt proc. Tak niebywały postęp w ciągu zaledwie 12 lat należy do największych osiągnięć w skali całej UE i jest porównywalny tylko z wcześniejszym tzw. cudem celtyckim, czyli wyjątkowym awansem gospodarki irlandzkiej. Znacznie poprawiły swoją pozycję również Łotwa i Litwa, natomiast najmniejszy postęp w tym zakresie odnotowały Bułgaria i Rumunia. Kryzys finansowy i następujące po nim lata słabej koniunktury przyniosły istotną

Tabela 5. Wskaźnik spójności gospodarek Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską (PKB PPS *per capita* w stosunku do średniej UE)

Wyszczególnienie	1995	2007	2015	Zmiana w pkt proc.		
				1995–2007	2008–2015	1995–2015
UE	100	100	100	×	×	×
Bułgaria	36	42	46	6	4	10
Chorwacja	49	61	58	12	-3	9
Estonia	38	68	74	30	6	36
Litwa	34	60	74	26	14	40
Łotwa	31	60	64	29	4	33
Polska	42	53	69	11	16	27
Republika Czeska	71	83	85	12	2	14
Rumunia	39	41	57	2	16	18
Słowacja	50	67	77	17	10	27
Słowenia	69	87	83	18	-4	14
Węgry	56	61	68	5	7	12

Uwaga: kolorem szarym zaznaczono przypadki dywergencji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (<http://ec.europa.eu/eurostat>, data dostępu: 12.09.2016).

korektę. W latach 2008–2015 pozycja Chorwacji i Słowenii względem średniej UE pogorszyła się, a pozostałe państwa awansowały, lecz w bardzo różnym stopniu: najmniej Republika Czeska (2 pkt proc.), najwięcej Polska i Rumunia (po 16 pkt proc.). Kryzys odwrócił zatem proces niwelowania nierówności rozwojowych, jaki miał miejsce w EŚW od końca lat 90. i spowodował ich znaczne pogłębienie, przyczyniając się do osłabienia kruchej stabilności makroekonomicznej na tym obszarze⁴.

Analizując proces rozwojowy w długim okresie 1995–2015, należy stwierdzić, że EŚW na ogół dobrze wykorzystwała zaistniałe w tym czasie warunki do zmniejszenia dystansu dzielącego ją od Europy Zachodniej i tym samym do poprawy swojej międzynarodowej pozycji konkurencyjnej. Proces konwergencji objął w tym okresie wszystkie bez wyjątku państwa EŚW, ale w różnym stopniu. W najmniejszym stopniu w kierunku średniej UE przesunęła się Chorwacja (8 pkt proc.), w największym wspomniane już kilkakrotnie państwa bałtyckie:

⁴ Jak zauważył noblista J.E. Stiglitz: „Po globalnym kryzysie finansowym z 2008 r. na świecie panuje coraz większa zgoda co do tego, że nierówności prowadzą do niestabilności i że niestabilność przyczynia się do nierówności” [2015, s. 190].

Litwa (40 pkt proc.), Estonia (36 pkt proc.), Łotwa (33 pkt proc.). Awans Polski o 27 pkt proc. także zasługuje na bardzo pozytywną ocenę.

Tabela 6. Prognozowane wskaźniki wzrostu PKB w państwach Europy Środkowo-Wschodniej na tle świata i Unii Europejskiej (w %)

Wyszczególnienie	2016	2017	2018	2019	2020
Świat	3,1	3,4	3,6	3,7	3,7
UE	1,9	1,7	1,8	1,8	1,8
Bułgaria	3,0	2,8	2,5	2,5	2,5
Chorwacja	1,9	2,1	2,2	2,3	2,3
Estonia	1,5	2,5	2,9	3,1	3,2
Litwa	2,6	3,0	3,3	3,6	3,6
Łotwa	2,5	3,4	3,7	3,9	3,9
Polska	3,1	3,4	3,3	3,1	3,0
Republika Czeska	2,5	2,7	2,4	2,2	2,2
Rumunia	5,0	3,8	3,3	3,3	3,3
Słowacja	3,3	3,3	3,7	3,8	3,7
Słowenia	2,3	1,8	1,6	1,6	1,6
Węgry	2,0	2,4	2,4	2,2	2,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Uneven Growth... 2015].

Prognozy dotyczące zmian sytuacji ekonomicznej w najbliższej przyszłości nie napawają optymizmem (zob. tabela 6). Według Międzynarodowego Funduszu Walutowego słaba koniunktura w skali świata będzie się nieznacznie poprawiać, lecz w UE ustabilizuje się na poziomie ok. 1,8% rocznie. W EŚW wzrost PKB będzie natomiast wyraźnie szybszy niż w UE. Spośród państw tego regionu tylko Słowenia odnotuje wskaźniki wzrostu nieco gorsze od przeciętnych dla całej UE.

4. Zmiany liczby ludności oraz wskaźników rynku pracy

W ostatnich dwóch dekadach w EŚW zachodzą niepokojące zjawiska demograficzne: ludność się starzeje, spada przyrost naturalny, występuje duża emigracja zarobkowa. W konsekwencji tych zjawisk liczba ludności spada, a jej udział w populacji światowej systematycznie maleje: na progu transformacji gospodarczej w 1990 r. wynosił on 2,02%, w 1995 r. – 1,87%, 2000 r. – 1,76%, 2008 r. – 1,60%, 2015 r. – tylko 1,45%. W ostatnich latach w związku z globalnym kryzysem finansowym i następującym po nim okresie destabilizacji i dekoniunktury gospodar-

czej proces depopulacji EŚW uległ przyspieszeniu. W latach 2008–2014 liczba ludności w tej grupie państw zmniejszyła się o 2,5 mln osób, tj. o 2,4%, podczas gdy w całej UE wzrosła o 6,5 mln osób, czyli o 1,3%. Proces depopulacji był najbardziej zaawansowany na Litwie i Łotwie; w każdym z tych państw liczba ludności spadła aż o ponad 8%. W tym czasie tylko trzy państwa: Republika Czeska, Słowacja i Słowenia, zdołały nieco zwiększyć swoje zaludnienie. W Polsce zjawisko to także wystąpiło, chociaż w niewielkim stopniu – populacja zmniejszyła się o 98 tys. osób, czyli o 0,28% stanu wyjściowego. Prognozy demograficzne przewidują, że niekorzystne dla EŚW tendencje będą się utrzymywać. Według Eurostatu⁵ ludność EŚW będzie liczyć: w 2030 r. – 100 mln (96,5% stanu z początku 2014 r.), w 2050 r. – 94,3 mln (91,0%), w 2080 r. – 74,7 mln (72,1%). Oznacza to, że procentowy udział ludności EŚW w stosunku do UE będzie systematycznie spadać: z 20,4% w 2014 r. do 19,3% w 2030 r., 17,9% w 2050 r. i 14,4% w 2080 r. Według tej prognozy proces depopulacji nasili się również w Polsce, gdzie liczba ludności spadnie z 38,1 mln w 2014 r. do 37,5 mln w 2030 r., 34,8 mln w 2050 r. i 29,6 mln w 2080 r. Rezultaty tego procesu będą niewątpliwie oddziaływać negatywnie na konkurencyjność międzynarodową.

Zmianom liczby i struktury ludności towarzyszyły zmiany sytuacji na rynku pracy. W okresie przedkryzysowym zatrudnienie w całej UE i w EŚW systematycznie rosło, lecz w latach kryzysu tendencja ta uległa odwróceniu. Pod tym względem w poszczególnych państwach EŚW sytuacja również była zróżnicowana; najtrudniejsza na Łotwie, gdzie w 2009 r. zatrudnienie zmniejszyło się aż o 13,2%. Ze zmianami liczby zatrudnionych skorelowane są zmiany stopy zatrudnienia (tabela 7). Przed kryzysem globalnym bardzo korzystną tendencją był wzrost tego ważnego dla rynku pracy wskaźnika, który zarówno w całej UE, jak i w EŚW osiągnął maksimum w 2008 r. Następnie stopa zatrudnienia wyraźnie się obniżyła, by w ostatnich latach analizowanego okresu ponownie wzrosnąć, nie dochodząc jednak do stanu sprzed kryzysu. Pozytywnymi wyjątkami były: Polska, Republika Czeska, Rumunia i Węgry, w których stopa zatrudnienia już w 2014 r. była wyższa niż w 2008 r.

Zmianom w zatrudnieniu towarzyszyły przeciwstawne zmiany bezrobocia (zob. tabela 8). W latach przedkryzysowych wskaźnik bezrobocia w UE i w EŚW systematycznie się obniżał, dochodząc w 2008 r. do poziomu minimalnego. Państwom EŚW udało się w tym czasie znacznie zredukować wskaźniki bezrobocia (w Polsce stopa bezrobocia spadła z 20% w 2002 r. do 7,1% w 2008 r.). W okresie kryzysu sytuacja na rynkach pracy całej UE, w tym również w EŚW, znacznie się jednak pogorszyła. Niewątpliwie bezrobocie stanowiło jeden z najgorszych

---

⁵ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_13npms&lang=en (data dostępu: 29.12.2016).

Tabela 7. Stopa zatrudnienia w państwach Europy Środkowo-Wschodniej na tle Unii Europejskiej* (w %)

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	69,8	70,3	68,9	68,6	68,6	68,4	68,4	69,2	70,1
Bułgaria	68,4	70,7	68,8	65,4	62,9	63,0	63,5	65,1	67,1
Chorwacja	63,9	64,9	64,2	62,1	59,8	58,1	57,2	59,2	62,9
Estonia	76,9	77,1	70,0	66,8	70,6	72,2	73,3	74,3	76,5
Litwa	72,7	72,0	67,0	64,3	66,9	68,5	69,9	71,8	73,3
Łotwa	75,2	75,4	66,8	64,3	66,3	68,1	69,7	70,7	72,5
Polska	62,7	65,0	64,9	64,3	64,5	64,7	64,9	66,5	67,8
Republika Czeska	72,0	72,4	70,9	70,4	70,9	71,5	72,5	73,5	74,8
Rumunia	64,4	64,4	63,5	64,8	63,8	64,8	64,7	65,7	66,0
Słowacja	67,2	68,8	66,4	64,6	65,0	65,1	65,0	65,9	67,7
Słowenia	72,4	73,0	71,9	70,3	68,4	68,3	67,2	67,8	69,1
Węgry	62,3	61,5	60,1	59,9	60,4	61,6	63,0	66,7	68,9

* Stopa zatrudnienia rozumiana jako udział pracujących w ogólnej liczbie ludności w wieku 20–64 lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, data dostępu: 12.09.2016).

Tabela 8. Zharmonizowana stopa bezrobocia w państwach Europy Środkowo-Wschodniej na tle Unii Europejskiej* (w %)

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	7,2	7,0	9,0	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Bułgaria	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	13,0	11,4	9,2
Chorwacja	9,9	8,6	9,2	11,7	13,7	16,0	17,3	17,3	16,3
Estonia	4,6	5,5	13,5	16,7	12,3	10,0	8,6	7,4	6,2
Litwa	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7	9,1
Łotwa	6,1	7,7	17,5	19,5	16,2	15,0	11,9	10,8	9,9
Polska	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1	10,3	9,0	7,5
Republika Czeska	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1	5,1
Rumunia	6,4	5,6	6,5	7,0	7,2	6,8	7,1	6,8	6,8
Słowacja	11,2	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,2	13,2	11,5
Słowenia	4,9	5,4	5,9	7,3	8,2	8,9	10,1	9,7	9,0
Węgry	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	11,0	10,2	7,7	6,8

* Zharmonizowana stopa bezrobocia rozumiana jako udział liczby bezrobotnych w ogólnej liczbie osób aktywnych zawodowo w wieku 15–74 lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, data dostępu: 12.09.2016).

skutków kryzysu, według niektórych ekonomistów bardziej niepokojący niż wzrost deficytu budżetowego i długu publicznego⁶.

Zmiany na rynkach pracy w poszczególnych państwach EŚW były bardzo zróżnicowane. Największy spadek zatrudnienia i jednoczesny wzrost bezrobocia wystąpił w tych gospodarkach, w których najbardziej obniżył się PKB. Przede wszystkim były to państwa bałtyckie, a później Chorwacja. Najtrudniejsza, dramatyczna sytuacja panowała na Łotwie, gdzie w latach 2008–2010 stopa zatrudnienia spadła o 11,1 pkt proc. (w samym tylko 2009 r. o 8,6 pkt proc.), a jednocześnie stopa bezrobocia wzrosła o 11,8 pkt proc. (tylko w 2009 r. o 9,8 pkt proc.). Trzeba jednak podkreślić, że państwom tym udało się sytuację poprawić, szczególnie Estonii, która zdołała obniżyć stopę bezrobocia z 16,7% w 2010 r. do 6,2% w 2015 r. Nie udało się to natomiast najmłodszemu członkowi UE – Chorwacji. Tradycyjnie niskie bezrobocie odnotowano pomimo kryzysu w Republice Czeskiej. Z tego samego powodu zwraca uwagę Rumunia, gdzie recesja gospodarcza trwała długo, lecz zmiany zatrudnienia i bezrobocia były niewielkie. Polska, w której recesji w ogóle nie było, odnotowała znikomy spadek stopy zatrudnienia (został już przewyższony) i równie niewielki wzrost bezrobocia.

5. Konkluzje

Zaprezentowana w artykule analiza potwierdziła przyjętą na wstępie hipotezę. Z przeprowadzonego badania wynika jednoznacznie, że konsekwencje globalnego kryzysu dla regionu EŚW, podobnie jak dla całej UE, były negatywne, lecz bardzo zróżnicowane w poszczególnych państwach – do tego stopnia, że niektóre z nich poprawiły swoją pozycję względem pozostałych państw Wspólnoty, podczas gdy pozycja innych się pogorszyła. Podstawową przyczyną tych zmian był spadek dynamiki wzrostu gospodarczego. Zjawisko to wystąpiło jednak z różną siłą i w sposób bardzo nierównomierny, zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. W okresie kryzysu najbardziej pozytywnie wyróżniły się te państwa, które poprzednio odnosiły sukcesy w stopniu raczej ograniczonym. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim Polskę, która w tym czasie znacznie zmniejszyła swoją lukę rozwojową. Fakty te potwierdzają znaną z literatury hipotezę, że: „rosnąca międzynarodowa konkurencyjność Polski jest nie tylko konsekwencją

---

⁶ Uważa tak m.in. noblista P. Krugman. Według niego, „gdy miliony potencjalnych pracowników nie mają pracy i marnowany jest ekonomiczny potencjał wartości ok. 1 bln dolarów rocznie [w USA – uwaga autora], potrzebujemy polityków, którzy będą pracować nad szybkim ożywieniem, a nie ludzi, którzy robią wykład o potrzebie długookresowej stabilności finansów publicznych” [Lubowski 2011].

szybkiego wzrostu gospodarczego, ale także wyjątkowo dużej – jak dotąd – odporności polskiej gospodarki na wstrząsy wewnętrzne i zewnętrzne” [Rapacki 2011, s. 26].

Jednocześnie okazało się, że analizowany region jest bardzo wrażliwy na tzw. szoki zewnętrzne. Zafamanie koniunktury nastąpiło tutaj jeszcze przed spektakularnym bankructwem amerykańskiego Lehman Brothers (15 września 2008 r.). Dowodzi tego przykład państw bałtyckich, które w stan recesji weszły już na początku 2008 r. i później odnotowały bardzo duże spadki PKB, rekordowe w skali Wspólnoty i jedne z największych w skali świata. Wynika stąd, że EŚW, do niedawna uważana za region peryferyjny, jest już bardzo powiązana z globalnym systemem gospodarczym.

Odpowiedzią Unii Europejskiej, a w jej ramach EŚW, na wyzwania wynikające z wahań światowej koniunktury powinno być dalsze, mozolne umacnianie spójności gospodarczej i społecznej. Analizy makroekonomiczne dowodzą, że niwelowanie nierówności rozwojowych stabilizuje gospodarkę, sprzyja dynamice wzrostu gospodarczego i poprawia konkurencyjność międzynarodową. Dla Unii wynika stąd potrzeba zmniejszenia dysproporcji w rozwoju gospodarczym poszczególnych państw członkowskich. Budowa spójności społecznej i gospodarczej jest dla Wspólnoty zadaniem niezwykle istotnym, ponieważ od niej w dużym stopniu zależeć będzie ostateczne przezwyciężenie skutków omawianego kryzysu.

Na ogół uważa się, że głównym czynnikiem poprawy koniunktury jest wzrost popytu wewnętrznego. Może on być spowodowany spadkiem cen dóbr i usług, wzrostem dochodów ludności, zwiększonym popytem na pracę, a także zmianami w polityce gospodarczej i społecznej. W niektórych państwach (Polska, Republika Czeska, Słowacja, Rumunia) miał miejsce szybki wzrost nakładów inwestycyjnych, do czego przyczyniły się środki wsparcia z UE. Na gospodarkę EŚW pozytywnie oddziałuje także poprawa koniunktury w państwach tzw. starej UE (zwłaszcza w Niemczech) i wynikające z niej ożywienie popytu zagranicznego.

Na szczególną uwagę zasługuje wpływ kryzysu globalnego na rynek pracy. Przedstawiona w niniejszym artykule analiza dowodzi, że perturbacje na tym rynku mogą wystąpić z pewnym opóźnieniem w stosunku do recesji gospodarczej. Wydarzenia ostatnich lat wskazują na to, że duże dysproporcje na rynku pracy mogą stanowić bardziej istotną barierę rozwojową niż nadmierny dług publiczny. Wielu ekonomistów wydaje się jednak tego nie dostrzegać, analizując skutki recesji przede wszystkim od strony finansów publicznych.

W EŚW, podobnie jak w całej UE, ciągle obecny jest pogląd, według którego najbardziej efektywnym instrumentem rozwiązywania problemów rynku pracy i w ogóle rozwoju społecznego jest dynamiczny wzrost gospodarczy. Współczesna rzeczywistość tego jednak nie potwierdza. Wydaje się w związku z tym, że inter-

wencję antykryzysową należałoby ukierunkować nie tylko na wzrost PKB, lecz w nie mniejszym stopniu na równoważenie rynku pracy.

Należy podkreślić, że zmiany zachodzące w gospodarkach EŚW odznaczają się tak dużą dynamiką, że wszelkie prognozy ich dotyczące są bardzo niepewne i obejmują w zasadzie tylko kilka najbliższych lat. Większość analityków oczekuje kontynuacji ożywienia gospodarczego z lat 2014–2016. Sprzyjać temu będzie spodziewany dalszy wzrost popytu wewnętrznego oraz eksportu, a także zwiększenie nakładów inwestycyjnych w sektorze prywatnym.

Literatura

- Giddens A. [2014], *Turbulent and Mighty Continent. What Future for Europe?*, Polity Press, Cambridge.
- The Impact of the Financial Crisis on the Central and Eastern European Countries* [2010], „Monthly Bulletin”, European Central Bank, July.
- Kosiedowski W. [2008], *Regiony Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Lubowski A. [2011], *O człowieku, który długowi w pas się kłania*, „Gazeta Wyborcza” z 22.08.2011.
- Rapacki R. [2011], *Wzrost gospodarczy i realna konwergencja [w:] Polska: raport o konkurencyjności 2011*, red. M.A. Weresa, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Recession in the EU-27: Output Measures* [2009], „Statistics in Focus”, nr 17.
- Soros G. [2009], *The Crash of 2008 and What It Means: The New Paradigm for Financial Markets*, Public Affairs, New York.
- Stiglitz J.E. [2015], *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Sytuacja gospodarcza w krajach Europy Środkowej i Wschodniej* [2016], nr 1 i 2, Instytut Ekonomiczny NBP, Warszawa.
- Transition Report 1999. Ten Years of Transition* [1999], EBRD, London.
- Uneven Growth: Short- and Long-Term Factors* [2015], World Economic Outlook, April, www.imf.org (data dostępu: 12.09.2016).

The Economy of Central and Eastern Europe during the Global Economic Crisis

(Abstract)

The article discusses the course and results of the process of economic development of Central and Eastern Europe (CEE) in the context of integration with the European Union, with a particular emphasis on conditions connected with the global financial crisis. In the study the CEE economy was characterised against the background of the world and Europe, followed by a presentation and interpretation of the changes in dynamics of economic growth. It was found that these changes were strongly correlated. The text also presents the evolution of the situation on the labour market during the crisis.

The article ends with synthetic conclusions from the analyses. The research proves that the process of economic convergence occurred in all CEE countries, which was a positive effect of EU cohesion policy. This process was, however, very diverse, and the global crisis brought about far-reaching, uneven changes, including even a few cases of divergence.

Keywords: Central and Eastern Europe, the European Union, global financial crisis, recession, economic growth, cohesion.

Grażyna Węgrzyn

Współpraca przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej na przykładzie sektora usług

Streszczenie

Celem opracowania jest zidentyfikowanie różnic dotyczących współpracy przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej w Unii Europejskiej. Wyjaśniono w nim pojęcie działalności innowacyjnej przedsiębiorstw oraz scharakteryzowano współpracę w zakresie działalności innowacyjnej przedsiębiorstw z sektora usług według wybranych grup instytucji partnerskich.

Przedsiębiorstwa z sektora usług w krajach zaliczanych do liderów innowacyjności w znacznie większym stopniu współpracują w zakresie działalności innowacyjnej z instytucjami partnerskimi niż w krajach o niskiej czy umiarkowanej innowacyjności. Szczególnie ważna dla innowacyjności gospodarki jest współpraca przedsiębiorstw z sektora usług z dostawcami sprzętu (Dania, Holandia), z klientami z sektora prywatnego (Finlandia, Szwecja) oraz ze szkołami wyższymi (Niemcy).

Słowa kluczowe: sektor usług, działalność innowacyjna, współpraca przedsiębiorstw, innowacja.

Klasyfikacja JEL: O3, O31.

1. Wprowadzenie

Współczesne gospodarki, określane mianem gospodarek opartych na wiedzy, rozwijają się w głównej mierze dzięki wykorzystywaniu wiedzy i innowacji. Działalność innowacyjna przedsiębiorstw odgrywa niekwestionowaną rolę w budowaniu przewagi konkurencyjnej zarówno samych przedsiębiorstw, regionów, jak i gospodarek. Wdrażane innowacje umożliwiają firmom zwiększanie zysków, dynamiczny rozwój oraz poprawę pozycji na rynku. W procesie tworzenia i wdrażania innowacji szczególnego znaczenia nabiera współpraca w zakresie działalności innowacyjnej. Współpraca z innymi podmiotami stanowi bardzo ważny element działalności każdego przedsiębiorstwa. Umożliwia szerszy dostęp do wiedzy i nowych technologii oraz często stanowi warunek skutecznego wdrożenia innowacji.

Coraz częściej naukowcy zajmujący się innowacjami skupiają swą uwagę na sektorze usług, który do niedawna był uważany za mało podatny na innowacje [Ietto-Gillies 2002, s. 37]. Sektor usług zaczyna dominować zarówno w wytwarzaniu PKB, jak i w zatrudnianiu pracowników. Pomiedzy sektorem usług a gospodarką zachodzą interakcje. Z jednej strony rozwój sektora usług zależy od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a z drugiej poziom rozwoju gospodarki jest determinowany właśnie przez rozwój usług, a zwłaszcza usług opartych na zaawansowanej wiedzy [Węgrzyn 2015, s. 31–32]. Firmy z sektora usług wykazują coraz większe zainteresowanie prowadzeniem działalności innowacyjnej, szczególnie w zakresie innowacji organizacyjnych i marketingowych. Z doświadczeń wielu przedsiębiorstw wynika, że firmy współpracujące w obszarze innowacyjności więcej inwestują w potencjał innowacyjny i osiągają lepsze rezultaty niż firmy nieangażujące się w taką współpracę [Popławski 2009, s. 214].

Celem opracowania jest zidentyfikowanie różnic dotyczących współpracy przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej w Unii Europejskiej. Na potrzeby prowadzonych rozważań sformułowano hipotezę główną: innowacyjność gospodarki jest determinowana przez współpracę przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej. Dane wykorzystywane w opracowaniu pochodzą ze sprawozdań o innowacjach w sektorze usług (*Community Innovation Survey 2012 – CIS 2012*) i obejmują lata 2010–2012¹. Sektor usług w badaniu CIS 2012 obejmuje następujące sekcje PKD: sekcję G – handel hurtowy i detaliczny, naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle; sekcję H – transport i gospodarka magazynowa; sekcję J – informacja i komunikacja; sekcję K – działalność

---

¹ Dane z kolejnego badania CIS 2014, obejmujące lata 2012–2014, nie były jeszcze dostępne w bazie Eurostatu w momencie przygotowywania artykułu do publikacji.

finansowa i ubezpieczeniowa; sekcję M – działalność profesjonalna, naukowa i techniczna.

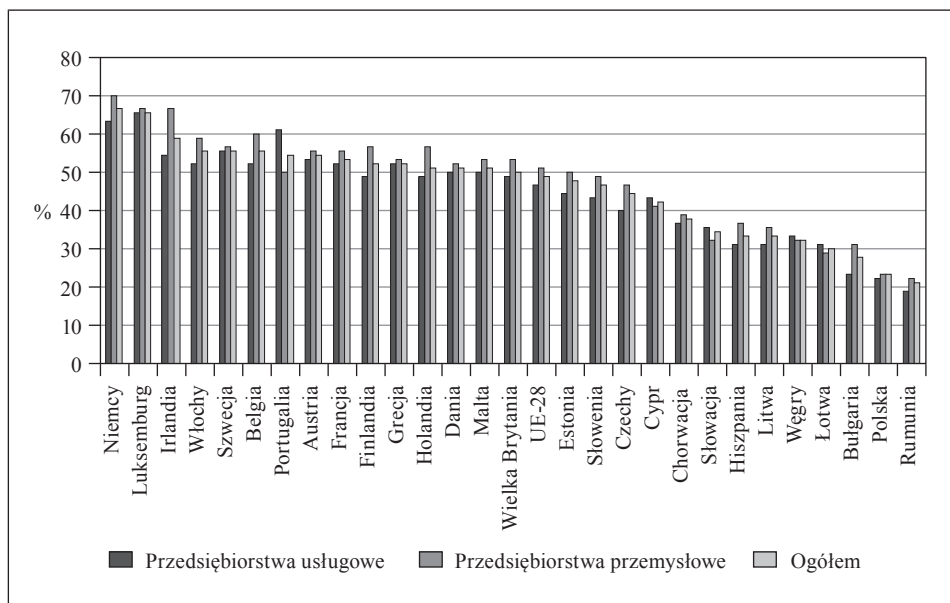
Opracowanie składa się z dwóch części. W części pierwszej wyjaśniono pojęcie działalności innowacyjnej przedsiębiorstw oraz przedstawiono udział przedsiębiorstw z sektora usług aktywnych innowacyjnie w liczbie przedsiębiorstw ogółem w poszczególnych państwach Unii Europejskiej. W części drugiej scharakteryzowano współpracę w zakresie działalności innowacyjnej przedsiębiorstw z sektora usług ze szczególnym uwzględnieniem wybranych grup instytucji partnerskich. Opracowanie kończą wnioski z przeprowadzonej analizy.

2. Działalność innowacyjna przedsiębiorstw z sektora usług

Działalność innowacyjna przedsiębiorstw jest pojęciem bardzo szerokim i odnosi się do działań o charakterze naukowym, technicznym, finansowym, organizacyjnym i komercyjnym, które prowadzą lub mają w zamierzeniu prowadzić do wdrażania innowacji. Niektóre z tych działań mają charakter innowacyjny, z kolei inne nie są nowością, lecz są konieczne do wdrażania innowacji [Neć 2013, s. 114]. Działalność innowacyjna obejmuje także działalność badawczo-rozwojową (B+R), która nie jest bezpośrednio związana z tworzeniem konkretnej innowacji [*Działalność innowacyjna...* 2012, s. 13]. W metodologii stosowanej przez GUS i Eurostat działalność innowacyjna dotycząca produktów lub procesów może oznaczać zarówno działalność innowacyjną aktualnie prowadzoną, jak i działalność innowacyjną zaniechaną. Z kolei gdy dotyczy działalności nie technologicznej, tj. marketingowej lub organizacyjnej, zawsze odnosi się do działalności zakończonej, co oznacza, że nowa bądź ulepszona metoda marketingowa została zastosowana, a zmiana organizacyjna wdrożona. Ponadto wyróżnia się przedsiębiorstwa aktywne innowacyjnie oraz przedsiębiorstwa innowacyjne, z podziałem na przedsiębiorstwa przemysłowe i przedsiębiorstwa z sektora usług. Przedsiębiorstwo aktywne innowacyjnie to takie, które w badanym okresie wprowadziło przynajmniej jedną innowację produktową lub procesową lub realizowało w tym okresie przynajmniej jeden projekt innowacyjny, który został przerwany lub zaniechany w trakcie badanego okresu lub nie został do końca tego okresu ukończony. Natomiast przedsiębiorstwo innowacyjne to takie, które w badanym okresie wprowadziło na rynek przynajmniej jedną innowację produktową lub procesową [*Działalność innowacyjna...* 2012, s. 29].

W latach 2010–2012 w Unii Europejskiej (UE-28) przedsiębiorstwa aktywne innowacyjnie stanowiły 48,9% ogółu przedsiębiorstw (rys. 1). Udział innowacyjnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw wyniósł odpowiednio 51,0% i 46,8%. W poszczególnych państwach Unii Europejskiej sytuacja pod tym względem była zróżnicowana. Największym

odsetkiem aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych charakteryzowały się Niemcy (70,3%), Luksemburg (66,5%) i Irlandia (66,2%), natomiast w sektorze usług – Luksemburg (66,0%), Niemcy (63,5%) i Portugalia (61,6%). Najniższy odsetek aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw przemysłowych wystąpił w Rumunii (18,7%), Polsce (22,5%) i Bułgarii (23,2%), a w sektorze usług odpowiednio w Rumunii (22,5%), Polsce (23,4%) i na Łotwie (29,3%).

Rys. 1. Udział przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w Unii Europejskiej w latach 2010–2012

Źródło: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=inn_cis8_type&lang=en (data dostępu: 9.08.2016).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że polskie przedsiębiorstwa zarówno przemysłowe, jak i usługowe są mało aktywne innowacyjnie. Wprowadzają mniej innowacji niż chociażby firmy z tzw. nowych państw Unii Europejskiej, co przekłada się na niski poziom innowacyjności całej gospodarki.

Według najnowszego raportu *Innovation Union Scoreboard 2016* [2016, s. 8 i 96] syntetyczny wskaźnik innowacyjności (*summary innovation index – SII*) dla Polski kształtował się na poziomie 0,292. Polska znalazła się wśród krajów o umiarkowanej innowacyjności (*moderate innovators*), wyprzedzając jedynie Rumunię (0,180), Bułgarię (0,242), Łotwę (0,281) i Litwę (0,282). Liderami innowacyjności (*innovation leaders*) są: Szwecja (0,704), Dania (0,700), Finlandia (0,649), Niemcy (0,632) i Holandia (0,631).

3. Współpraca w zakresie działalności innowacyjnej

Współpraca z innymi podmiotami w zakresie działalności innowacyjnej odgrywa ważną rolę w funkcjonowaniu każdego przedsiębiorstwa. Dzięki tej współpracy przedsiębiorstwo uzyskuje dostęp do wiedzy i nowych technologii, a to przekłada się na obniżenie kosztów i ryzyka prowadzonej działalności gospodarczej, a także sprzyja wymianie doświadczeń i wiedzy. Według M.E. Portera [1990] niewiele firm jest w stanie prowadzić swoją działalność innowacyjną w izolacji, a otoczenie przedsiębiorstw odgrywa kluczową rolę w uwalnianiu potencjału przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa mogą pozyskiwać wiedzę na temat innowacji z różnych źródeł, partnerstwo, alianse i joint ventures z podmiotami zewnętrznymi lub przez nabywanie wiedzy przez zakup licencji czy umowy na prowadzenie prac B+R [*Działalność innowacyjna...* 2015, s. 10].

Według GUS i Eurostatu współpraca w zakresie działalności innowacyjnej oznacza czynny udział we wspólnych projektach z innymi przedsiębiorstwami lub instytucjami niekomercyjnymi. Taka współpraca może mieć charakter perspektywiczny i długofalowy i nie musi pociągać za sobą bezpośrednich, wymiernych korzyści ekonomicznych dla biorących w niej udział partnerów [*Działalność innowacyjna...* 2015, s. 97]. Warto podkreślić, że według przyjętej metodologii za współpracę w zakresie działalności innowacyjnej nie uznaje się zamawiania prac u wykonawców zewnętrznych, jeżeli przedsiębiorstwo nie bierze aktywnego udziału w ich realizacji.

Współpraca przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej jest stosunkowo nową formą współpracy, ale obserwuje się systematyczny wzrost zainteresowania właśnie tą formą. Do głównych korzyści osiąganych z tytułu współpracy w zakresie działalności innowacyjnej można zaliczyć [Popławski 2009, s. 215; Szymoniuk i Walkiewicz 2001, s. 105–206; Cygler 2013, s. 21]:

- unikanie powielania działalności B+R dotyczącej tego samego/podobnego produktu czy usługi,
- współfinansowanie działalności innowacyjnej, a w konsekwencji obniżenie kosztów tej działalności,
- skrócenie czasu realizacji przedsięwzięcia,
- przyspieszenie pozyskiwania deficytowych zasobów (szczególnie niematerialnych), które stają się źródłem przewagi konkurencyjnej,
- upowszechnienie postępu technicznego i technologicznego,
- zwiększenie poziomu innowacyjności zarówno przedsiębiorstwa, jak i całej gospodarki,
- zwiększanie starań o środki pomocowe z funduszy krajowych i zagranicznych.

Czynnikami ograniczającym możliwość i zakres współpracy są niewątpliwie koszty transakcyjne, związane z koniecznością koordynacji, zarządzania i moni-

torowania działalności innowacyjnej kilku stron współpracy [Popławski 2009, s. 215]. Ponadto współpraca może być narażona na zagrożenia w postaci nieprzewidzianego ryzyka, np. przekraczania ustalonych terminów, niepowodzenia działalności B+R czy zmiany sytuacji rynkowej partnera. Nie można także wykluczyć postaw nieetycznych partnerów współpracy, np. przejścia własności intelektualnej przez jednego z partnerów dla swoich wyłącznych korzyści. Co prawda, istnieją regulacje prawne, które mają przeciwdziałać takim praktykom, ale jednak z doświadczeń wielu przedsiębiorstw wynika, że takie nieetyczne zachowania zdarzają się w różnych krajach.

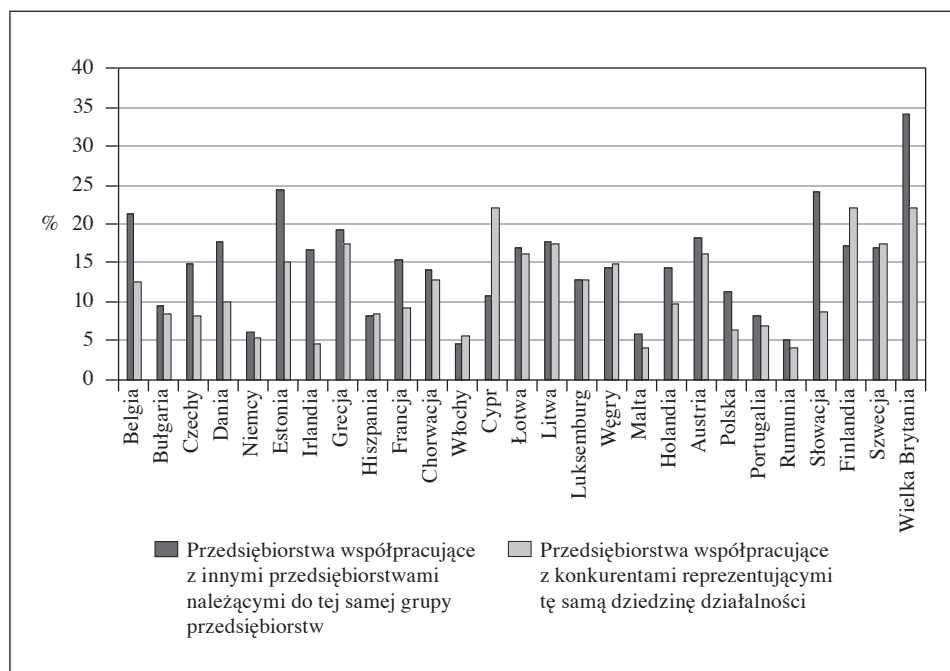
W badaniu działalności innowacyjnej przedsiębiorstw, zgodnie z *Podręcznikiem Oslo* [2006, s. 86], uwzględniane są następujące rodzaje instytucji partnerskich:

- inne przedsiębiorstwa należące do tej samej grupy przedsiębiorstw,
- dostawcy wyposażenia, materiałów, komponentów i oprogramowania,
- klienci,
- konkurenci i inne przedsiębiorstwa z tej samej dziedziny działalności,
- firmy konsultingowe (konsultanci), laboratoria komercyjne, prywatne instytucje B+R,
- placówki naukowe PAN,
- instytuty badawcze,
- zagraniczne publiczne instytucje B+R,
- szkoły wyższe.

W latach 2010–2012 w Unii Europejskiej (UE-27, brak danych dla Słowenii) w ramach działalności innowacyjnej w sektorze usług 14,9% przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie współpracowało z innymi przedsiębiorstwami należącymi do tej samej grupy przedsiębiorstw, a 11,9% przedsiębiorstw współpracowało z konkurentami reprezentującymi tę samą dziedzinę działalności (rys. 2). Największy odsetek firm współpracujących z innymi przedsiębiorstwami odnotowano w Wielkiej Brytanii (34,3%), w Estonii (24,4%), na Słowacji (24,2%) oraz w Belgii (21,5%). Z konkurentami w ramach działalności innowacyjnej najczęściej współpracowały przedsiębiorstwa w Wielkiej Brytanii (22,2%) i Finlandii (22,1%).

W sześciu krajach odnotowano większy odsetek firm współpracujących w zakresie działalności innowacyjnej z konkurentami niż z innymi przedsiębiorstwami (Cypr, Finlandia, Włochy, Węgry, Szwecja i Hiszpania). W Polsce współpraca w zakresie działalności innowacyjnej podejmowana jest przez przedsiębiorstwa z sektora usług w niewielkim zakresie. Zaledwie 11,4% przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie podjęło współpracę z przedsiębiorstwami należącymi do tej samej grupy, a 6,5% przedsiębiorstw współpracowało z konkurentami. Według K. Poznańskiej [2010, s. 173] w Polsce skłonność przedsiębiorstw do współpracy z instytucjami otoczenia jest stosunkowo niewielka, co wynika

z braku zaufania między partnerami biznesowymi i dominacji źle pojmowanej kultury konkurencji. Prowadzi to do niedostrzegania we współpracy szans na wspólny rozwój czy poprawę indywidualnej pozycji konkurencyjnej.

Rys. 2. Współpraca przedsiębiorstw z sektora usług w zakresie działalności innowacyjnej z innymi przedsiębiorstwami i z konkurentami w państwach Unii Europejskiej (UE-27) w latach 2010–2012 (% przedsiębiorstw z sektora usług aktywnych innowacyjnie)

Źródło: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=inn_cis8_coop&lang=en (data dostępu: 12.08.2016).

Głównym partnerem we współpracy w zakresie działalności innowacyjnej w przedsiębiorstwach z sektora usług byli dostawcy wyposażenia, materiałów, komponentów i oprogramowania (tabela 1). Największy odsetek przedsiębiorstw usługowych współpracujących właśnie z tą grupą partnerów odnotowano na Cyprze (47,9%), w Grecji (38,7%) i Wielkiej Brytanii (38,6%). Natomiast najniższym odsetkiem przedsiębiorstw korzystających z tej formy współpracy charakteryzowały się Niemcy (7,1%), Malta (7,7%) i Włochy (9,3%). W Polsce odsetek firm usługowych współpracujących z dostawcami wyniósł 18,1% ogółu przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie.

Tabela 1. Przedsiębiorstwa z sektora usług współpracujące w zakresie działalności innowacyjnej z instytucjami partnerskimi w Unii Europejskiej w latach 2010–2012 (% przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie z sektora usług)

Kraj	Przedsiębiorstwa współpracujące z dostawcami wyposażenia, materiałów, komponentów i oprogramowania	Przedsiębiorstwa współpracujące ze szkołami wyższymi	Przedsiębiorstwa współpracujące z rządami oraz publicznymi instytucjami badawczymi	Przedsiębiorstwa współpracujące z firmami konsultingowymi, laboratoriami komercyjnymi i prywatnymi instytucjami B+R	Przedsiębiorstwa współpracujące z klientami z sektora prywatnego
Belgia	33,8	15,3	11,6	17,8	19,4
Bułgaria	15,5	5,4	3,9	6,5	12,5
Czechy	22,7	11,3	4,4	10,6	16,6
Dania	29,9	11,7	10,1	19,7	20,6
Niemcy	7,1	11,7	7,8	5,6	7,4
Estonia	23,0	11,5	5,3	12,2	19,6
Irlandia	16,2	9,1	3,3	10,0	11,2
Grecja	38,7	18,6	13,9	23,3	28,4
Hiszpania	13,5	12,0	10,8	8,3	10,4
Francja	19,6	11,1	8,4	10,8	12,2
Chorwacja	27,9	12,9	7,2	12,7	21,4
Włochy	9,3	6,3	4,2	6,6	4,8
Cypr	47,9	2,8	4,1	30,1	31,8
Łotwa	20,7	9,4	9,2	10,1	13,6
Litwa	33,6	23,7	12,7	19,1	27,9
Luksemburg	14,2	6,5	7,2	10,0	13,2
Węgry	28,9	15,3	7,6	17,1	18,1
Malta	7,7	3,6	3,6	4,2	4,8

Kraj	Przedsiębiorstwa współpracujące z dostawcami wyposażenia, materiałów, komponentów i oprogramowania	Przedsiębiorstwa współpracujące ze szkołami wyższymi	Przedsiębiorstwa współpracujące z rządami oraz publicznymi instytucjami badawczymi	Przedsiębiorstwa współpracujące z firmami konsultingowymi, laboratoriami komercyjnymi i prywatnymi instytucjami B+R	Przedsiębiorstwa współpracujące z klientami z sektora prywatnego
Holandia	22,8	9,9	7,2	10,2	14,9
Austria	24,8	19,2	11,5	12,4	20,6
Polska	18,1	8,3	6,2	7,8	9,8
Portugalia	14,8	9,8	7,7	8,1	10,8
Rumunia	11,9	5,1	8,0	6,2	10,7
Słowacja	25,7	13,4	4,1	9,8	16,2
Finlandia	23,6	20,0	15,8	17,4	25,7
Szwecja	22,7	17,3	.	16,8	23,1
Wielka Brytania	38,6	20,8	13,4	24,1	44,8

Źródło: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=inn_cis8_coop&lang=en (data dostępu: 12.08.2016).

Równie ważnym partnerem we współpracy w zakresie działalności innowacyjnej dla przedsiębiorstw usługowych są klienci (rynek). Często bezpośredni kontakt usługobiorcy z usługodawcą sprawia, że powstają zupełnie nowe usługi będące odpowiedzią na potrzeby klientów. Powstawanie innowacji w usługach opiera się na różnego rodzaju relacjach zachodzących zarówno wewnątrz przedsiębiorstwa, między poszczególnymi działami tego przedsiębiorstwa, jak i w kontaktach z otoczeniem – klientami. Należy jednak podkreślić, że źródła innowacji w usługach zależą od rodzaju usług i ich specyfiki. W usługach tradycyjnych (transport, handel) klienci odgrywają istotną rolę we wdrażaniu innowacji, natomiast w usługach finansowych, ubezpieczeniowych czy telekomunikacyjnych zdecydowanie ważniejszym źródłem jest samo przedsiębiorstwo lub dostawcy wyposażenia i oprogramowania [Węgrzyn 2015, s. 90]. Najwyższym odsetkiem przedsiębiorstw usługowych współpracujących z klientami z sektora prywatnego w ramach działalności innowacyjnej charakteryzowały się: Wielka Brytania (44,8%), Cypr (31,8%), Grecja (28,4%) i Litwa (27,9%). Najniższym odsetkiem firm współpracujących z klientami charakteryzowały się natomiast: Malta (4,8%), Włochy (4,8%), Niemcy (7,4%) i Polska (9,8%).

Najwyższy odsetek przedsiębiorstw usługowych korzystających w ramach działalności innowacyjnej ze współpracy ze szkołami wyższymi odnotowano na Litwie (23,7%), w Wielkiej Brytanii (20,8%) i Finlandii (20,0%). Najrzadziej ze szkołami wyższymi współpracowały przedsiębiorstwa usługowe na Cyprze (2,8%), Malcie (3,6%) i w Rumunii (5,1%). Polska należy do krajów, w których współpraca ze szkołami wyższymi osiąga stosunkowo niski poziom. W latach 2010–2012 zaledwie 8,6% przedsiębiorstw usługowych deklarowało współpracę ze szkołami wyższymi w ramach działalności innowacyjnej.

Kolejna grupa partnerów, z którymi przedsiębiorstwa usługowe współpracują w zakresie działalności innowacyjnej, to firmy konsultingowe, laboratoria komercyjne i prywatne instytucje B+R. Z tą grupą partnerów najczęściej współpracowały przedsiębiorstwa usługowe na Cyprze (30,1%), w Wielkiej Brytanii (24,1%) i w Grecji (23,3%). Najniższy odsetek przedsiębiorstw korzystających z tego rodzaju współpracy odnotowały: Malta (4,2%), Niemcy (5,6%), Rumunia (6,2%) i Włochy (6,6%). W Polsce odsetek firm usługowych współpracujących z firmami konsultingowymi, laboratoriami komercyjnymi i prywatnymi instytucjami B+R wyniósł 7,8% ogółu aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw.

Ostatnią grupę partnerów współpracujących w ramach działalności innowacyjnej stanowią rząd i publiczne instytuty badawcze. Z tą grupą partnerów najczęściej współpracowały przedsiębiorstwa usługowe w Finlandii (15,8%), Grecji (13,9%), Wielkiej Brytanii (13,4%) i na Litwie (12,7%). Z kolei najniższy odsetek przedsiębiorstw korzystających z tego rodzaju współpracy odnotowano w Irlandii (3,3%), na Malcie (3,6%) i w Bułgarii (3,9%). W Polsce w ramach działalności

innowacyjnej z rządem i publicznymi instytucjami badawczymi współpracowało 6,2% ogółu przedsiębiorstw usługowych aktywnych innowacyjnie.

4. Wnioski

Ponieważ tworzenie innowacji to interaktywny proces współpracy w rosnącej i zróżnicowanej sieci interesariuszy, szczególnie ważna jest umiejętność współpracy z innymi podmiotami. Współpraca staje się środkiem do rozszerzenia zakresu projektów rozwojowych, sposobem na uzupełnienie kompetencji oraz podniesienie zdolności innowacyjnej firmy. Innowacyjny produkt czy usługa powstają jako wynik pracy interdyscyplinarnego, a jednocześnie interorganizacyjnego zespołu. Partnerami w takim przypadku są najczęściej dostawcy, partnerzy z innych branż lub rynków geograficznych, jak również sami klienci. Partnerami w tworzeniu innowacji są także firmy, które wykorzystują usługi lub produkty danej branży do tworzenia nowych zastosowań lub nowych rynków.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że przedsiębiorstwa z sektora usług w krajach zaliczanych do liderów innowacyjności w znacznie większym stopniu współpracują w zakresie działalności innowacyjnej z instytucjami partnerskimi niż w krajach o niskiej czy umiarkowanej innowacyjności. Szczególnie ważna z punktu widzenia wzrostu poziomu innowacyjności gospodarki jest współpraca przedsiębiorstw z sektora usług z dostawcami sprzętu, materiałów, komponentów i oprogramowania (Dania, Holandia), z klientami z sektora prywatnego (Finlandia, Szwecja) oraz ze szkołami wyższymi (Niemcy). Współpraca w zakresie działalności innowacyjnej stanowi jeden z najbardziej istotnych obszarów szerzenia tego typu działalności. Ponadto współpraca skutkuje dużym potencjałem synergii, ponieważ partnerzy uczą się od siebie nawzajem.

Literatura

- Cygler J. [2013], *Charakterystyka kooperacji* [w:] *Kooperacja przedsiębiorstw w dobie globalizacji. Wyzwania strategiczne, uwarunkowania prawne*, red. J. Cygler i in., Wolters Kluwer Business, Warszawa.
- Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2008–2010* [2012], Informacje i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa.
- Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2012–2014* [2015], Informacje i Opracowania Statystyczne, GUS, Warszawa.
- Letto-Gillies G. [2002], *Internationalization and the Demarcation between Services and Manufactures: A Theoretical and Empirical Analysis* [w:] *Internationalization, Technology and Services*, red. M. Miozzo, I. Miles, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

- Innovation Union Scoreboard 2016* [2016], European Commission, <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/17822> (data dostępu: 20.08.2016).
- Neć M. [2013], *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w Polsce na tle krajów Europy* [w:] *Świt innowacyjnego społeczeństwa. Trendy na najbliższe lata*, red. P. Zadura-Lichota, PARP, Warszawa.
- Podręcznik Oslo. Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji. Wydanie trzecie* [2006], Komisja Europejska, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, Urząd Statystyczny Wspólnot Europejskich, Warszawa.
- Popławski W. [2009], *Znaczenie i uwarunkowania współpracy z instytucjami naukowo-badawczymi w budowaniu potencjału innowacyjnego przedsiębiorstw* [w:] *Czynniki wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw i regionów*, red. W. Karaszewski, M. Haffer, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Porter M.E. [1990], *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan, New York–London.
- Poznańska K. [2010], *Współpraca przedsiębiorstw w teorii i polityce gospodarczej* [w:] *Kreatywność – innowacje – przedsiębiorczość*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 579, Ekonomiczne Problemy Usług, nr 47, Szczecin.
- Szymoniuk B., Walkiewicz S. [2001], *Lokalne systemy produkcyjne jako stymulatory innowacyjności* [w:] *Wspólna Europa. Przedsiębiorstwo wobec globalizacji*, red. J. Skalik, SGH, PWE, Warszawa.
- Węgrzyn G. [2015], *Innowacje w sektorze usług a zmiany strukturalne w zatrudnieniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Monografie i Opracowania, nr 256, Wrocław.

Business Collaboration on Innovation, as Exemplified by the Service Sector (Abstract)

The article identifies differences in enterprises' collaboration on innovation across the European Union. The first part explains the concept of innovative activity of business and examines the percentage of enterprises actively pursuing innovation in individual EU countries. The next part describes the methods of collaboration on innovation employed by enterprises in the service sector, by selected groups of partner institutions.

Service providers located in countries classified as innovation leaders have much closer collaboration on innovation with their partner institutions than those located in countries with low or moderate innovation levels. What seems particularly important for any economy's innovation level is the collaboration of service providers with the suppliers of equipment, materials, components and software (Denmark, the Netherlands), with their clients from the private sector (Finland, Sweden) and with universities (Germany).

Keywords: service sector, innovative activities, enterprise collaboration on innovation, innovation.

| *Sylvia Guzdek*

Pomoc publiczna dla przedsiębiorstw w Polsce w latach 2007–2013

Streszczenie

Pomoc publiczna w Polsce stopniowo zaczyna nabierać charakteru pomocy stymulującej rozwój społeczno-gospodarczy, który jest jednym z podstawowych założeń odnowionej strategii lizbońskiej. Celem opracowania było przedstawienie skali i struktury udzielonej pomocy publicznej w Polsce w latach 2007–2013. Analiza danych w badanym okresie pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków: beneficjentami ok. połowy wartości pomocy publicznej były duże przedsiębiorstwa, najczęściej stosowano instrumenty pomocy należące do grupy A1 (dotacje), najwyższą wartość miała pomoc regionalna. Po akcesji do Unii Europejskiej różnice między Polską a innymi krajami członkowskimi dotyczące przyznawania pomocy publicznej zaczęły się zacierać, m.in. za sprawą kontroli i nadzoru nad świadczeniem pomocy publicznej przez Komisję Europejską.

Słowa kluczowe: pomoc publiczna, przedsiębiorstwo, Unia Europejska, fundusze unijne.

Klasyfikacja JEL: H2, H23.

1. Wprowadzenie

Pomoc publiczna w Polsce przyczynia się do rozwoju społeczno-gospodarczego. Przegląd stosowanych (dopuszczanych przez prawo krajowe i unijne) form pomocy publicznej wskazuje, że polityka w tym zakresie stanowi ważny element

| Sylvia Guzdek, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, Katedra Mikroekonomii, 31-510 Kraków, ul. Rakowicka 27, e-mail: guzdeks@uek.krakow.pl

ingerencji współczesnego państwa w życie gospodarcze. Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka i ocena udzielonej polskim przedsiębiorcom pomocy publicznej w latach 2007–2013.

2. Istota pomocy publicznej

Jedną z najważniejszych zasad wspólnego rynku jest zasada równej konkurencji, oznaczająca zagwarantowanie przedsiębiorcom porównywalnych warunków prowadzenia działalności gospodarczej. Zasada ta jest ograniczana przez udzielanie pomocy publicznej wybranym przedsiębiorcom lub towarom, chyba że udzielenie pomocy następuje w sposób zgodny z prawem [Krzemińska 2008, s. 8].

Pojęcie pomocy publicznej pojawiło się po raz pierwszy w układzie stowarzyszeniowym: „wszelka pomoc publiczna, która zniekształca lub grozi zniekształceniem konkurencji przez faworyzowanie niektórych przedsiębiorstw lub produkcji niektórych towarów jest niezgodna z właściwą realizacją Układu, jeżeli może mieć wpływ na handel między Polską a Wspólnotą” [Układ Europejski... 1991, art. 63 ust. 1 lit. iii]. Termin „pomoc publiczna” został powtórzony w kolejnych ustawach o pomocy publicznej. Zgodnie z regulacjami unijnymi [Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004...] określającymi zakres przedmiotowy jej obowiązywania: „Ustawa określa zasady postępowania w sprawach dotyczących pomocy państwa spełniającej przesłanki określone w art. 87 ust. 1 TWE, zwanej dalej pomocą publiczną” [Marquardt 2007, s. 37]. Zapis ten nie uległ zmianie także w Ustawie z dnia 8 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej.

Niektórzy z autorów podważają celowość formułowania definicji pomocy publicznej w rozumieniu Traktatu jako niepotrzebną i z góry skazaną na niepowodzenie, wychodząc z założenia, że zupełnie wystarczające jest rozstrzygnięcie *ad casum* o dopuszczalności udzielania określonej pomocy¹ [Marquardt 2007, s. 37]. U. Krzemińska [2008, s. 8] podkreśla, że pojęcie pomocy nie zostało zdefiniowane w prawie wspólnotowym ani w prawie polskim. Europejski Trybunał Sprawiedliwości w swoich orzeczeniach nie zawarł definicji pomocy publicznej, stwierdził jedynie, że to pojęcie powinno być interpretowane szeroko i że jest szersze od pojęcia dotacji. Wielu autorów podejmuje jednak próby skonstruowania definicji pomocy publicznej. Klasyfikację takich definicji przedstawia P. Marquardt [2007, s. 37], dzieląc je na trzy grupy, które koncentrują się na: 1) korzyściach odno-

---

¹ W podobnym duchu wypowiedział się Europejski Trybunał Sprawiedliwości (ETS) – orzeczenie ETS z 10 lipca 1986 r. w sprawie 234/84: Belgia v. Komisja i opinia AG Lenza z dnia 16 kwietnia 1986 r. (s. 2263) [Marquardt 2007, s. 37].

szonych przez beneficjentów pomocy, 2) wydatkach ponoszonych przez państwo, 3) zamierzonych celach stawianych danej pomocy przez państwa jej udzielające.

Najogólniej rzecz biorąc, przez pomoc publiczną należałoby rozumieć określone korzyści, jakie przypadają określonemu przedsiębiorcy bądź też grupie przedsiębiorców, których nie mogliby uzyskać w toku normalnej działalności gospodarczej, a której szeroko rozumiane państwo nie udzieliłoby, gdyby działało na takich samych zasadach jak zwykły inwestor (tzw. test inwestora prywatnego). Pomoc nie musi przyjmować postaci aktywnego działania, może polegać również na zaniechaniu. Może być udzielana za pomocą instrumentów prawa publicznego (dotacje, subwencje, zwolnienia podatkowe) bądź też instrumentów prawa cywilnego (gwarancje, preferencyjne oprocentowanie, dostarczenie towarów lub usług na preferencyjnych warunkach). Podstawowym kryterium uznania danego działania za pomoc jest jednak efekt, jaki wywołuje z punktu widzenia potencjalnego beneficjenta odnoszącego ściśle wymierną korzyść, rozumianą jako przyznanie określonego prawa bądź też zwolnienie z ciężącego nań obowiązku [Marquardt 2007, s. 36].

Zgodnie z art. 87 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską wszelka pomoc przyznawana przez państwo członkowskie lub przy użyciu zasobów państwowych w jakiegokolwiek formie, która zakłóca lub grozi zakłóceniem konkurencji przez sprzyjanie niektórym przedsiębiorstwom lub produkcji niektórych towarów, jest niezgodna ze wspólnym rynkiem w zakresie, w jakim wpływa na wymianę handlową między państwami członkowskimi. Udzielanie pomocy może zatem naruszać konkurencję na rynku i dlatego jest poddane kontroli. Na uznanie danego świadczenia za pomoc nie ma wpływu forma, w jakiej zostało udzielone².

Cztery cechy decydują o uznaniu pomocy za pomoc publiczną: pomoc musi być udzielona ze środków publicznych lub przez państwo, musi prowadzić do

---

² Traktat z Lizbony, zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie 13 grudnia 2007 r., wszedł w życie 1 grudnia 2009 r. W dziedzinie pomocy publicznej wprowadził on nieznaczne zmiany. Mają one częściowo charakter ogólny (zmiana nazewnictwa i renumeracja artykułów), a często specyficzny (zmiany o charakterze merytorycznym w art. 87–89 TWE – podstawowych przepisach traktatowych w dziedzinie pomocy publicznej). Od 1 stycznia 2007 r. nastąpiły zasadnicze zmiany w prawie wspólnotowym w zakresie pomocy publicznej. Zmieniły się przepisy dotyczące pomocy regionalnej oraz pomocy *de minimis*. Pojawił się nowy rodzaj wyłączenia grupowego, tzw. przejrzysta regionalna pomoc inwestycyjna. Głównym celem nowelizacji przepisów krajowych było uregulowanie kwestii notyfikacji, monitorowania i sprawozdawczości pomocy publicznej w rolnictwie i rybołówstwie. Dla tych sektorów organem monitorującym pomoc jest minister właściwy ds. rolnictwa. Natomiast 25 kwietnia 2008 r. Sejm RP uchwalił kolejną nowelizację Ustawy z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej. Celem nowelizacji było dostosowanie ustawy do przepisów wspólnotowych, w tym przede wszystkim pomocy *de minimis* [Kierunki udzielania... 2008, Raport o pomocy... 2011]. Zob. również: http://www.bip.krakow.pl/?bip_id=1&mmi=503, <http://www.mr.gov.pl>, http://www.uokik.gov.pl/pomoc_publiczna_2.php#faq330 (data dostępu: 10.05.2016).

uprzywilejowania niektórych przedsiębiorców lub produkcji niektórych towarów, przynosząc wymierne korzyści dla beneficjentów, musi zakłócać konkurencję lub grozić jej zakłóceniem oraz musi wpływać na wymianę handlową między państwami członkowskimi. Zakłócenie konkurencji polega na stworzeniu takiej sytuacji, w której pozycja podmiotu uzyskującego wsparcie jest lepsza niż jego konkurentów, zarówno w różnych krajach członkowskich, jak i w jednym kraju członkowskim. Przyjmuje się, że aby uznać dane działanie za pomoc publiczną, wymienione cechy muszą wystąpić łącznie. Niezależnie od szczegółowej podstawy prawnej, na jakiej pomoc publiczna jest udzielana, aby uzyskać akceptację Komisji, powinna spełniać przede wszystkim kryteria: przejrzystości, proporcjonalności, subsydiarności oraz spójności.

Za niedopuszczalną – w świetle art. 87 ust. 1 TWE – należy uznać pomoc publiczną, która wywiera wpływ na wymianę handlową (kapitału, towarów, usług) pomiędzy państwami członkowskimi [Krzemińska 2008, s. 8–10]. Kryteriami przesądzającymi o niedopuszczalności udzielania pomocy są najczęściej: defensywny charakter pomocy (wykorzystanie pomocy jedynie jako celu do zachowania *status quo*), przeznaczenie pomocy na zwiększenie produkcji, naruszenie zasady proporcjonalności (zwłaszcza przez przekroczenie dopuszczalnych pułapów intensywności) oraz naruszenie zasady przejrzystości przez uchybienia proceduralne (brak notyfikacji bądź niedochowanie obowiązujących terminów na przekazanie informacji Komisji)³.

Pomoc publiczna może być udzielana w szczególności w formie [*Raport o pomocy...* 2011, s. 3–4]⁴:

- dotacji oraz ulg i zwolnień podatkowych,
- dokapitalizowania przedsiębiorców na warunkach korzystniejszych od oferowanych na rynku,

---

³ Można stwierdzić, że Komisja, oceniając dopuszczalność proponowanej pomocy publicznej, rozważa z jednej strony jej możliwe negatywne skutki uboczne (w postaci zakłócenia handlu lub konkurencji), z drugiej – możliwe pozytywne efekty jej udzielenia. Efekty pozytywne rozpatrywane są pod kątem: 1) precyzyjności celu, jakiemu ma służyć dana pomoc, 2) rozstrzygnięcia, czy pomoc publiczna jest właściwym środkiem do rozwiązania określonego problemu, 3) ustalenia, czy udzielenie proponowanej pomocy będzie stymulatorem pożądanych zmian. Efekty negatywne rozpatrywane są natomiast pod kątem: 1) procedury wyboru beneficjentów, 2) warunków przyznania pomocy, 3) cech rynku, na jakim działa beneficjent, oraz samego beneficjenta, 4) wysokości i rodzaju pomocy [Marquardt 2007, s. 98–99].

⁴ Zgodnie z wytycznymi Komisji Europejskiej wyróżniono cztery grupy oznaczone literami A, B, C i D. Kolejnym literom przypisano cyfrę 1 lub 2, w zależności od źródła pochodzenia środków pomocowych (odpowiednio z budżetu lub kosztem uszczuplenia wpływów budżetowych). Z uwagi na brak możliwości przyporządkowania niektórych formy pomocy do jednej z ww. grup stworzono grupę oznaczoną literą E.

- pożyczek lub kredytów udzielanych przedsiębiorcom na warunkach korzystniejszych od oferowanych im na rynku,
- poręczeń i gwarancji udzielanych za zobowiązania przedsiębiorców na warunkach korzystniejszych od oferowanych na rynku,
- zaniechania poboru podatku, odroczenia terminu zapłaty, rozłożenia na raty podatku lub zaległości podatkowej wraz z odsetkami za zwłokę oraz umorzenia zaległości podatkowej bądź odsetek za zwłokę lub opłaty prolongacyjnej,
- umorzenia bądź zaniechania ustalania lub poboru należnych od przedsiębiorcy świadczeń pieniężnych, stanowiących środki publiczne w rozumieniu przepisów ustawy o finansach publicznych, innych niż podatki, albo odrazczania lub rozkładania na raty płatności takich świadczeń,
- zbycia lub oddania do korzystania mienia będącego własnością Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego i ich związków na warunkach korzystniejszych od oferowanych na rynku.

3. Rodzaje unijnej pomocy publicznej

Pomoc publiczna⁵ może występować jako pomoc indywidualna – to każda pomoc, która nie jest przyznawana na podstawie programu pomocowego (aktu normatywnego), oraz pomoc przyznawana na podstawie programu pomocowego i podlegająca procedurze notyfikacji (obowiązkowi zgłoszenia) do Komisji Europejskiej lub jako pomoc w ramach programu pomocowego – udzielana na podstawie aktu prawnego określającego warunki udzielenia pomocy indywidualnej bez konieczności jej notyfikowania⁶.

---

⁵ Pomoc publiczna, przyznana w innej formie niż dotacja, przeliczana jest na ekwiwalent dotacji brutto. Przy obliczaniu pomocy wypłacanej w kilku ratach zastosowanie znajdują rynkowe stopy procentowe obowiązujące w chwili przyznawania pomocy. Za rynkowe stopy procentowe uznaje się stopy referencyjne. Zgodnie z Komunikatem Komisji w sprawie zmiany metody ustalania stóp referencyjnych i dyskontowych dla każdego państwa członkowskiego publikowana jest tzw. stopa bazowa, do której dodaje się odpowiednią marżę wyrażoną w punktach bazowych ustaloną indywidualnie dla przedsiębiorcy przez organ udzielający pomocy. Marżę ustala się na podstawie dwóch kryteriów: tzw. ratingu (uwzględniającego sytuację ekonomiczno-finansową przedsiębiorcy, w tym w szczególności jego zdolność kredytową i wypłacalność) oraz poziomu zabezpieczeń związanych z udzieleniem pomocy w formie kredytowej. Wartość pomocy publicznej wyrażana jest w euro według kursu średniego walut obcych, ogłoszonego przez Narodowy Bank Polski, obowiązującego w dniu udzielenia pomocy.

⁶ Szczególną kategorię pomocy stanowi pomoc *de minimis*, której udzielenie ze względu na jej znikomą wartość nie skutkuje zakłóceniem konkurencji w wymiarze wspólnotowym. Pomoc *de minimis* nie spełnia wszystkich kryteriów określonych w art. 107 ust. 1 TFUE i może być stosowana pod warunkiem zapewnienia właściwych warunków jej udzielania i monitorowania

Pomoc publiczna najczęściej występuje jako pomoc regionalna, udzielana w zakresie wynikającym z mapy pomocy regionalnej, oraz jako pomoc horyzontalna, przeznaczona na badania i rozwój, ochronę środowiska, małe i średnie przedsiębiorstwa, zatrudnienie, szkolenia, pomoc na restrukturyzację, pomoc doraźna. W ramach pomocy horyzontalnej wyróżniamy pomoc udzielaną na podstawie tzw. wyłączeń grupowych. Pomoc ta, bez względu na to, czy stanowi pomoc indywidualną, czy pomoc udzielaną na podstawie programu pomocowego, zwolniona jest z obowiązku notyfikacji KE⁷.

Możliwość udzielenia pomocy regionalnej wynika z art. 107 ust. 3a Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Jest udzielana w celu wyrównywania różnic w rozwoju poszczególnych regionów w ramach całej Unii⁸.

Udzielenie pomocy horyzontalnej nie jest uzależnione od regionu, w którym beneficjent pomocy prowadzi działalność. Jest ona nastawiona na realizację pewnych określonych celów. Pomoc udzielana jest na: restrukturyzację, ratowanie, rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, zatrudnienie, prace badawczo-rozwojowe, szkolenia, inwestycje związane z ochroną środowiska.

W ramach pomocy publicznej wyróżnić można również pomoc sektorową. Jest to pomoc udzielana przedsiębiorcom prowadzącym działalność w określonych sektorach, dla których obowiązują odrębne zasady przyznawania wsparcia. Pomoc dotyczy sektorów wrażliwych, takich jak: budownictwo okrętowe, żegluga morska, górnictwo węgla, hutnictwo żelaza i stali, przemysł włókien sztucznych oraz przemysł motoryzacyjny. Do pomocy sektorowej zaliczamy także pomoc przyznawaną na działalność rolniczą i rybołówstwo.

(http://www.bip.krakow.pl/?bip_id=1&mimi=503, http://www.uokik.gov.pl/pomoc_publiczna_2.php#faq330, data dostępu: 10.05.2016).

⁷ Od 29 sierpnia 2008 r. obowiązuje Rozporządzenie Komisji (WE) nr 800/2008 z dnia 6 sierpnia 2008 r. uznające niektóre rodzaje pomocy za zgodne ze wspólnym rynkiem w zastosowaniu art. 87 i 88 Traktatu (ogólne rozporządzenie w sprawie wyłączeń blokowych).

⁸ Od 1 stycznia 2007 r. pomoc regionalna była udzielana na podstawie dokumentu: Wytyczne w sprawie krajowej pomocy regionalnej na lata 2007–2013. Pomoc publiczna jest dopuszczalna tylko w regionach, w których poziom PKB na mieszkańca wynosi poniżej 75% średniej unijnej. Warunek ten spełnia cały obszar Polski i tym samym kwalifikuje się do pomocy regionalnej. Pomoc regionalna może być udzielana w zakresie wynikającym z mapy pomocy regionalnej. W latach 2007–2013 obszary, na których dopuszczalne było udzielanie pomocy regionalnej na terenie Polski, określało Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 2006 r. w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej.

4. Przedsiębiorstwa jako główni beneficjenci horyzontalnej pomocy publicznej

4.1. Uwagi ogólne

W analizowanym okresie beneficjentami ok. połowy wartości pomocy publicznej były duże przedsiębiorstwa. W 2013 r. udział ten zmniejszył się do 39,3% wartości udzielonej pomocy publicznej. W przypadku średnich przedsiębiorstw udział ten wynosił 26,2%, w przypadku małych – 20,7%, a w przypadku mikroprzedsiębiorstw – 13,8% [*Raport o pomocy...* 2014, s. 40]. W 2014 r. wskaźnik dla dużych przedsiębiorstw wzrósł do 62% [*Raport o pomocy...* 2015, s. 42]. Należy stwierdzić, że pomoc udzielana dużym przedsiębiorcom, mającym silną pozycję konkurencyjną na rynku, stanowi potencjalnie większe ryzyko naruszenia konkurencji niż pomoc udzielana podmiotom małym i średnim, a zatem przedstawionej wyżej struktury nie można uznać za pożądaną.

Udział wartości pomocy otrzymanej w 2013 r. przez beneficjentów posiadających określony status prawny w ogólnej wartości udzielonej pomocy kształtował się podobnie jak w latach poprzednich. Zdecydowanie największe wsparcie uzyskały przedsiębiorstwa prywatne (ok. 84% ogólnej wartości pomocy), co jest skutkiem przede wszystkim wzrostu pomocy udzielonej tej kategorii beneficjentom przez prezesa Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości w ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka i marszałków województw w ramach regionalnych programów operacyjnych. W 2013 r. odnotowano wyraźny spadek udziału pomocy udzielonej spółkom Skarbu Państwa, jednostkom samorządu terytorialnego, państwowym lub komunalnym jednostkom organizacyjnym (z 15,6% do 7,9%), głównie z powodu zmniejszenia wartości pomocy udzielonej przedsiębiorcom działającym w sektorze energetyki przez prezesa Urzędu Regulacji Energetyki (URE) z przeznaczeniem na rekompensatę za rozwiązanie umów sprzedaży mocy i energii elektrycznej [*Raport o pomocy...* 2014, s. 44–45]. W omawianym okresie, przyjmując założenie większej efektywności wykorzystania środków przez podmioty prywatne, należy pozytywnie ocenić fakt, że udział przedsiębiorstw prywatnych wśród beneficjentów pomocy publicznej jest większy i utrzymuje się na wysokim poziomie [*Raport o pomocy...* 2011, s. 31–32].

4.2. Skala i struktura pomocy publicznej w latach 2007–2013

Ogólna wartość pomocy publicznej udzielonej przedsiębiorcom w 2013 r. wyniosła 22 116,9 mln PLN [*Raport o pomocy...* 2015, s. 17] (tabela 1). Warto dodać, że w 2014 r. zaobserwowano wzrost wartości pomocy w porównaniu z rokiem poprzednim o prawie 15%, co wynika przede wszystkim z rozpoczęcia

przez ministra środowiska udzielania spółkom energetycznym pomocy w formie bezpłatnych uprawnień do emisji gazów cieplarnianych (3,9 mld PLN) oraz ze wzrostu wartości pomocy udzielonej w sektorze transportu o 1,9 mld PLN spowodowanego wzrostem wartości rekompensaty z tytułu realizacji zadań świadczonych w ogólnym interesie gospodarczym udzielanej spółkom komunikacji miejskiej (o 2,3 mld PLN) [*Raport o pomocy...* 2015, s. 72].

Tabela 1. Pomoc publiczna udzielona w latach 2007–2013

Wyszczególnienie	2007	2008	2009 ^a	2010 ^a	2011 ^b	2012 ^b	2013 ^b
Ogólna wartość udzielonej pomocy (w mln PLN)	6549,5	14 383,1	19 173,4	24 087,3	21 462,5	21 795,6	22 116,9
Wartość pomocy z wyłączeniem transportu (w mln PLN)	4847,2	11 521,9	16 087,2	21 235,5	17 955,1	18 054,9	18 154,6
Udział wartości pomocy w PKB (w %)	0,6	1,13	1,43	1,7	1,4	1,37	1,35
Udział wartości pomocy w PKB z wyłączeniem transportu (w %)	0,4	0,91	1,2	1,5	1,17	1,13	1,11

Uwaga: przedstawiane w raportach zaokrąglone sumy poszczególnych kwot są obliczane z uwzględnieniem ich pełnego rozwinięcia (przed zaokrągleniem) i nie zawsze są równe sumie poszczególnych kwot zaokrąglonych.

^a Kwoty za lata 2008–2010 uwzględniają środki finansowe pochodzące z funduszy unijnych finansujące lub współfinansujące pomoc. Kwoty za lata wcześniejsze uwzględniają tylko środki krajowe. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w *Raporcie o pomocy...* [2011], do ogólnej wartości pomocy nie wliczono pomocy udzielonej w formie wynagrodzeń przedsiębiorstwu Gdańsk Transport Company SA z tytułu budowy i eksploatacji autostrady A1 na odcinku Gdańsk–Toruń z uwagi na brak określenia w decyzji Komisji Europejskiej z dnia 13 maja 2009 r. w sprawie pomocy nr N 151/2009 i N 152/2009 – Pomoc na budowę i eksploatację autostrady A1 (odcinek Toruń–Gdańsk), jaka część ww. wynagrodzeń stanowi pomoc publiczną.

^b Kwoty za lata 2011–2013 nie uwzględniają pomocy udzielonej w formie wynagrodzeń przedsiębiorstwu Gdańsk Transport Company SA z tytułu budowy i eksploatacji autostrady A1 na odcinku Gdańsk–Toruń, przedsiębiorstwu Autostrada Wielkopolska II SA z tytułu budowy i eksploatacji autostrady A2 na odcinku Świecko–Nowy Tomyśl z uwagi na brak określenia, jaka część ww. wynagrodzeń stanowi pomoc publiczną w decyzji Komisji Europejskiej z dnia 13 maja 2009 r. w sprawie pomocy nr N 151/2009 i N 152/2009 oraz w decyzji z dnia 2 grudnia 2009 r. w sprawie pomocy nr N 462/2009. Powyższe kwoty nie uwzględniają także rekompensaty przekazanej Autostradzie Wielkopolskiej SA na podstawie Ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o autostradach płatnych oraz o Krajowym Funduszu Drogowym oraz ustawy o transporcie drogowym z uwagi na tożsacze się postępowanie mające na celu ocenę, czy przedmiotowa rekompensata stanowi pomoc publiczną.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [*Raport o pomocy...* 2011, s. 11; *Raport o pomocy...* 2014, s. 16; *Raport o pomocy...* 2015, s. 17].

Pomoc publiczna udzielona przedsiębiorcom w 2013 r. stanowiła 1,35% PKB, a zatem jej poziom był porównywalny do odnotowanego w 2012 r. W 2014 r. pomoc publiczna stanowiła 1,46% (25 262,8 mln PLN). Wartość pomocy udzielonej w omawianym okresie uwzględnia środki pomocowe pochodzące z funduszy europejskich. W 2013 r. wartość udzielonej pomocy, z wyłączeniem pomocy w transporcie (3962,4 mln PLN), wyniosła 18 154,6 mln PLN, co stanowiło 1,11%

PKB [*Raport o pomocy...* 2011, s. 11; *Raport o pomocy...* 2014, s. 16; *Raport o pomocy...* 2015, s. 17].

W 2013 r., podobnie jak w latach poprzednich, najczęściej stosowano instrumenty pomocy należące do grupy A1 (dotacje); stanowiły one 86,3% ogólnej wartości pomocy [*Raport o pomocy...* 2015, s. 22]. Formy pomocy publicznej dla polskich przedsiębiorstw przedstawiono w tabeli 2.

Tak jak w latach poprzednich w 2013 r. zdecydowanie więcej pomocy udzielono w formie bezpośrednich wydatków (86,6%) niż w formie uszczupień wpływów do budżetu (13,4%) [*Raport o pomocy...* 2015, s. 23]. Sposoby finansowania pomocy państwa w Polsce przedstawiono w tabeli 3.

W latach 2007–2013 zdecydowanie więcej pomocy udzielono w formie bezpośrednich wydatków (ok. 80%) niż w formie uszczupień wpływów do budżetu (20%). Utrzymuje się przewaga pomocy udzielanej w tzw. aktywnych formach nad pomocą udzielaną w formach pasywnych. Na wzrost różnicy między udziałami ww. form pomocy w ogólnej wartości udzielonej pomocy wpłynął wzrost pomocy udzielanej w formie dotacji (jej wartość bezwzględna utrzymywała się na niezmiennym poziomie ponad 15 mld PLN) oraz stopniowy spadek udziału pomocy w formie ulg (choć w 2014 r. zaobserwowano wzrost pomocy udzielonej w formie zwolnień i ulg podatkowych [*Raport o pomocy...* 2011, s. 15; *Raport o pomocy...* 2014, s. 22; *Raport o pomocy...* 2015, s. 23]).

Strukturę udzielonej pomocy publicznej w latach 2007–2013 według jej przeznaczenia przedstawiono w tabeli 4. Pomoc regionalna udzielona w 2013 r. (9457,1 mln PLN) stanowiła ponad połowę ogólnej wartości udzielonej pomocy i była najwyższa w analizowanym okresie. Zdecydował o tym przede wszystkim wzrost wartości pomocy udzielanej na tworzenie nowych inwestycji, głównie finansowanej z regionalnych programów operacyjnych i Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka [*Raport o pomocy...* 2014, s. 24]. Wartość pomocy regionalnej udzielonej w 2014 r. (8190,9 mln PLN) stanowiła ponad 40% ogólnej wartości udzielonej pomocy i zmniejszyła się o ponad 10% w porównaniu z rokiem poprzednim [*Raport o pomocy...* 2015, s. 26]. Pomoc horyzontalna udzielona w 2013 r. w wysokości 4997,9 mln PLN stanowiła ponad 30% ogólnej wartości pomocy udzielonej w tym roku. W porównaniu z latami poprzednimi wartość ta zmniejszyła się (głównie ze względu na spadek wartości pomocy na ratowanie przedsiębiorstw oraz na badania i rozwój), a jej udział w ogólnej wartości udzielonej pomocy publicznej był najniższy w całym analizowanym okresie. Jeśli chodzi o przeznaczenie pomocy horyzontalnej, w latach 2007–2013 odnotowano największy wzrost pomocy na zatrudnienie [*Raport o pomocy...* 2014, s. 24–25]. W 2014 r. udzielono najwięcej pomocy horyzontalnej (8574,6 mln PLN); stanowiła ona ponad 40% ogólnej wartości pomocy udzielonej w danym roku [*Raport o pomocy...* 2015, s. 25].

Tabela 2. Formy pomocy publicznej w latach 2007–2013

Podział pomocy publicznej	Wartość pomocy (w mln PLN)										łącznie w latach 2007–2013
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013				
Grupy, ogółem	4847,2	11 521,9	16 087,2	21 235,5	17 955,1	18 054,9	18 154,6	107 856,4			
Grupy A, w tym:	4746,2	9380,9	13 741,5	19 397,4	17 532,7	17 188,5	17 810,9	99 798,1			
– grupa A1	3644,1	7338,8	11 323,2	16 447,9	15 358,1	15 347,1	15 667,8	85 127			
– grupa A2	1102,1	2042,1	2418,2	2949,4	2174,5	1841,4	2143,1	14 670,8			
Grupy B, w tym:	10,4	33,4	18,4	190,2	246,4	128,4	51,1	99 797,8			
– grupa B1	10,4	33,4	18,4	190,2	246,4	128,4	51,1	678,3			
– grupa B2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			
Grupy C, w tym:	66,8	348,1	191,9	338,5	159,3	736,1	289,9	2130,6			
– grupa C1	66,5	123,2	191,6	338,4	155,5	736,0	289,9	1901,1			
– grupa C2	0,3	224,9	0,3	0,2	3,8	0,1	0,01	229,61			
Grupa D1	0,0	0,0	0,1	4,7	16,7	1,9	2,8	26,2			
Grupa E – inne	23,8	1759,3	2135,3	1304,7	0,0	0,0	0,0	5223,1			

Uwaga: formy pomocy publicznej z wyłączeniem pomocy w transporcie.

Objaśnienia: grupa A – dotacje i ulgi, grupa B – subsydia kapitałowo-inwestycyjne, grupa C – „miękkie” kredytowanie, grupa D – poręczenia i gwarancje, grupa E – inne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Raport o pomocy... 2011, s. 12; Raport o pomocy... 2014, s. 19; Raport o pomocy... 2015, s. 20].

Tabela 3. Sposób finansowania pomocy państwa w Polsce (w %)

Rok	Bezpośrednie wydatki (głównie dotacje)	Pozostałe formy (głównie uszczuplenia wpływów do budżetu)
2013	86,6	13,4
2012	85,7	14,3
2011	86,9	13,1
2010	78,4	21,6
2009	70,5	29,5
2008	64,0	36,0
2007	75,4	24,6

Uwaga: do bezpośrednich wydatków zaliczono pomoc udzieloną w formie dotacji (grupa A1) oraz wniesienia kapitału do spółki (grupa B1).

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Raport o pomocy... 2011, s. 15; Raport o pomocy... 2014, s. 22; Raport o pomocy... 2015, s. 23].

W analizowanym okresie zaobserwowano znaczny spadek pomocy sektorowej w 2012 r. – wyniosła ona 1865,4 mln PLN. W 2013 r. wartość ta wzrosła do 2946 mln PLN. Wartość pomocy sektorowej udzielonej w 2014 r. znacząco spadła w porównaniu z rokiem poprzednim (o 1516,7 mln PLN). Największy spadek wartości pomocy sektorowej (o 685,2 mln PLN) odnotowano w sektorze energetyki [Raport o pomocy... 2014, s. 24–25 i 64]. Od 2010 r. udzielana jest pomoc sektorowi gazu ziemnego, a od 2012 r. sektorowi telekomunikacyjnemu.

Pomoc, która nie została zakwalifikowana do żadnej z ww. grup, wyniosła 857,1 mln PLN i stanowiła rekompensatę dla przedsiębiorców z tytułu realizacji zadań publicznych. Ponad 75% wartości pomocy stanowiła rekompensata udzielona przez Krajową Radę Radiofonii i Telewizji jednostkom radiofonii i telewizji [Raport o pomocy... 2014, s. 25].

Rola pomocy publicznej w Polsce przed wejściem w struktury Unii Europejskiej była inna niż w krajach członkowskich o długiej tradycji wolnego rynku. Wynika to m.in. z faktu, że w ostatnich latach wsparcie publiczne w Polsce miało na celu pomoc w przekształceniu gospodarki i jej dostosowaniu do funkcjonowania w warunkach rynkowych, podczas gdy w krajach UE-15 celem pomocy publicznej było utrzymanie zdolności przedsiębiorstw do konkurencyjności na europejskim rynku. Pomoc publiczna w Polsce różniła się pod wieloma względami: stanowiła większy udział w PKB, była skierowana do przestarzałych, wymagających restrukturyzacji sektorów przemysłu, miała przede wszystkim postać uszczupień budżetowych, a w wyniku niedoborów finansowych i braków instytucjonalnych rzadko przyjmowała postać dotacji dla małych i średnich przedsiębiorstw. Po wejściu Polski do UE różnice te zaczęły się zacierać. Wpływ

Tabela 4. Przeznaczenie udzielonej pomocy publicznej w latach 2007–2013

Przeznaczenie pomocy	2007		2008 ^a		2009 ^a		2010		2011		2012		2013	
	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)
Ogółem	4847,2	100	11 521,9	100	16 087,2	100	21 235,5	100	17 955,1	100	16 973,2	100	18 154,6	100
Pomoc horyzontalna, w tym:	3175,7	65,5	4919,5	42,7	5365,7	33,4	6215,1	29,3	5602,6	31,2	5822,7	34,3	4880,9	26,9
– prace badawczo-rozwojowe	168,1	5,3	173,6	3,5	335,4	6,3	517,7	8,3	524,1	9,4	1298,8	22,3	815,0	16,7
– ochrona środowiska	8,1	0,3	896,6	18,2	1373,3	25,6	1475,8	23,7	1082,9	19,3	277,1	4,8	43,3	0,9
– rozwój małych i średnich przedsiębiorstw	654,8	20,6	460,3	9,4	28,5	0,5	106,4	1,7	48,1	0,9	55,3	0,9	45,5	0,9
– pomoc na zatrudnienie	2061,4	64,9	2957,5	60,1	2789,1	52,0	2975,2	47,9	2800,3	50,0	3069,1	52,7	3371,9	69,1
– szkolenia	227,8	7,2	369,8	7,5	671,6	12,5	446,7	7,2	717,9	12,8	428,4	7,4	395,6	8,1
– pomoc na ratowanie przedsiębiorstw	–	–	–	–	21,7	0,4	178,5	2,9	3,3	0,1	401,2	6,9	11,0	0,2
– pomoc na restrukturyzację	38,6	1,2	21,2	0,4	132,4	2,5	44,7	0,7	46,2	0,8	17,7	0,3	10,1	0,2
– naprawa szkód wyrządzonych przez klęski żywiołowe lub inne nadzwyczajne wydarzenia	–	–	–	–	–	–	24,5	0,4	29,8	0,5	0,8	0,01	2,1	0,04
– zapobieżenie dużym zakłóceniom w gospodarce o charakterze ponadsektorowym lub ich likwidacja	–	–	–	–	4,2	0,1	5,1	0,1	–	–	–	–	–	–
– promowanie kultury, nauki i oświaty oraz ochrona dziedzictwa kulturowego	–	–	–	–	–	–	223,2	3,6	109,2	1,9	132,6	2,3	137,8	2,8

cd. tabeli 4

Przeznaczenie pomocy	2007		2008 ^a		2009 ^a		2010		2011		2012		2013	
	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)	wartość pomocy (w mln PLN)	udział (%)
– pomoc dla nowo powstałych małych przedsiębiorstw	–	–	2,2	0,1	0,1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
– pomoc udzielana na podstawie ustawy o spółkach z udziałem zagranicznym	–	–	–	–	98,5	1,3	156,3	1,5	3,4	0,1	25,3	0,3	–	–
Inne tytuły, w tym:														
– pomoc stanowiąca rekompensatę dla przedsiębiorcy z tytułu realizacji zadań publicznych	18,1	0,4	39,1	0,3	312,9	1,9	916,5	4,3	1983,0	11,0	857,1	5,0	870,6	4,8
	18,1	100	39,1	100	312,9	100	916,5	100	1983,0	100	857,1	100	870,6	100

Uwaga: przeznaczenie pomocy publicznej z wyłączeniem pomocy w transporcie.

^a Do ogólnej wartości pomocy nie zaliczono pomocy dla Stoczni Szczecińskiej Nowa Sp. z o.o. ani dla Stoczni Gdynia SA w związku z postępowaniem egzekucyjnym mającym na celu wyegzekwowanie udzielonej pomocy, uznanej przez Komisję Europejską za niezgodną ze wspólnym rynkiem [Raport o pomocy... 2009, s. 15 i Raport o pomocy... 2010, s. 15].

^b Udzielenie pomocy na podstawie Ustawy z dnia 29 czerwca 2007 r. o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej następuje przez wypłatę zaliczek, których wysokość określa wytwórca we wniosku. Następnie prezes Urzędu Regulacji Energetyki, działając na podstawie ww. ustawy, wydaje decyzje administracyjne o ewentualnych korektach wartości udzielonej pomocy publicznej, nakazujące np. częściowy zwrot wypłaconych zaliczek albo wypłatę dodatkowej rekompensaty. Beneficjenci często odwołują się od decyzji prezesa URE do Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (tak stało się w odniesieniu do lat 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 i 2014). W związku z tym kwoty w analizowanym okresie uwzględniają oprócz zaliczek również korekty wynikające z ostatecznych decyzji prezesa URE, tj. takich, od których wytwórca się nie odwołał, a upłynął już termin na wniesienie odwołania, lub takich, w odniesieniu do których w wyniku odwołania sąd wydał prawomocny wyrok. Zgodnie z metodą przyjętą w analizowanych raportach kwoty uwzględniają wyłącznie zaliczki wypłacone przez Zarządcę Rozliczeń SA. Ostateczna kwota przyznanej pomocy w analizowanym okresie będzie znana dopiero po wydaniu i uprawomocnieniu się wyroków sądu w sprawach wniesionych odwołań. Przykładowo: gdyby uwzględnić wszystkie korekty, kwota za 2009 r. byłaby niższa o 358,5 mln PLN, a za 2010 r. byłaby niższa o 317,2 mln PLN [Raport o pomocy... 2011, s. 16–17; Raport o pomocy... 2012, s. 16–17]. Ostateczna kwota przyznanej pomocy w latach 2011, 2012, 2013 i 2014 będzie znana dopiero po wydaniu i uprawomocnieniu się wyroków sądu w sprawach wniesionych odwołań [Raport o pomocy... 2013, s. 23; Raport o pomocy... 2015, s. 24–25].

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Raport o pomocy... 2008–2015].

na to miała m.in. postępująca prywatyzacja przedsiębiorstw, wzrost konkurencyjności gospodarki krajowej i pełniejsze wykształcenie się mechanizmów rynkowych. Ponadto przyczynkiem do poprawy sytuacji było przejście kompetencji kontroli i nadzoru nad świadczeniem pomocy publicznej przez Komisję Europejską. Fakt ten spowodował, że zalecenia i postanowienia Unii Europejskiej były szybciej egzekwowane i rygorystycznie przestrzegane [Kogut-Jaworska 2010, s. 539–546].

4.3. Wpływ pomocy publicznej na konkurencję

Jak wcześniej wspomniano, pomoc publiczna to przysporzenie korzyści finansowych dokonywane przez państwo członkowskie w jakiejkolwiek formie, które narusza lub grozi naruszeniem konkurencji przez uprzywilejowanie niektórych przedsiębiorstw lub produkcji niektórych wyrobów, w zakresie, w jakim wpływa ono negatywnie na wymianę handlową pomiędzy państwami członkowskimi [*Raport o pomocy...* 2011, s. 53–55]. Z doświadczeń Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz materiałów publikowanych przez Komisję Europejską wynika, że o stopniu wpływu pomocy publicznej na konkurencję decydują następujące czynniki:

- przeznaczenie pomocy. Pomoc sektorowa i pomoc na restrukturyzację stanowią potencjalnie największe zagrożenie naruszenia konkurencji. Pomoc taka stanowi zazwyczaj doraźną reakcję państwa na problemy poszczególnych podmiotów bez względu na przyczyny ich powstania, np. niegospodarność, błędy w zarządzaniu. Jako pomoc o mniej niekorzystnym wpływie na konkurencję należy wymienić pomoc horyzontalną, np. pomoc na badania i rozwój, na zatrudnienie, na ochronę środowiska itp. Pomoc taka nie jest ograniczona do określonych sektorów, a jej głównym zadaniem jest wsparcie realizacji określonego celu społeczno-gospodarczego, np. zmniejszenie bezrobocia. Jego osiągnięcie kompensuje ewentualne negatywne skutki wynikające z niekorzystnego wpływu udzielanej pomocy na konkurencję;

- wielkość beneficjenta. Im większy jest beneficjent pomocy, tym większy jego udział w rynku i silniejsza pozycja konkurencyjna. Pomoc publiczna udzielana dużym podmiotom dodatkowo wzmacnia ich pozycję, przez co ogranicza lub eliminuje istniejącą konkurencję lub też utrudnia jej powstanie;

- wartość pomocy. Ze względu na to, że pomoc publiczna negatywnie wpływa na konkurencję, można przyjąć, że im większa wartość pomocy, tym większy jej negatywny wpływ;

- sektor, w którym prowadzi działalność gospodarczą beneficjent pomocy. Poszczególne sektory działalności gospodarczej różnią się od siebie pod względem struktury, tj. liczbą działających podmiotów, ich wielkością, udziałem

w rynku, stopniem wykorzystania mocy produkcyjnych, nasileniem konkurencji itp. W zależności od struktury danego sektora pomoc udzielona podmiotom w nim działającym może wywierać mniejszy lub większy wpływ na konkurencję. Przykładowo w sektorze transportu drogowego działa dużo małych podmiotów i występuje tzw. nadwyżka mocy produkcyjnych. W takiej sytuacji nawet niewielka wartość pomocy publicznej pozwala poprawić pozycję konkurencyjną beneficjenta w stosunku do jego konkurentów.

5. Podsumowanie

Analizując dane dotyczące skali i wykorzystania pomocy publicznej przez polskie przedsiębiorstwa w latach 2007–2013, można zauważyć, że [*Raport o pomocy...* 2014, s. 72–73; *Raport o pomocy...* 2015, s. 72]:

- od 2007 r. obserwujemy wahania wartości udzielanej pomocy publicznej. Wskaźnik wartości pomocy w PKB pokazuje, że w 2014 r. nastąpiło przerwanie trwającej od 2010 r. tendencji spadkowej;

- w latach 2007–2013 najczęściej udzielano pomocy w formach należących do grupy A (dotacje i ulgi podatkowe), których udział w ostatnich pięciu latach przekraczał poziom 85%;

- w badanym okresie najwyższa była wartość pomocy regionalnej;

- w 2013 r. odnotowano spadek wartości pomocy horyzontalnej w porównaniu z rokiem poprzednim oraz spadek jej udziału w ogólnej wartości pomocy;

- wartość pomocy, która nie została zakwalifikowana do żadnej z ww. grup przeznaczenia, utrzymywała się w analizowanych latach na podobnym poziomie i była to pomoc stanowiąca rekompensatę dla przedsiębiorców z tytułu realizacji zadań publicznych;

- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, marszałkowie województw, organy podatkowe oraz minister gospodarki udzielili łącznie ponad 65% ogólnej wartości pomocy (z wyłączeniem pomocy udzielonej w sektorze transportu);

- pomoc o najwyższej wartości trafiła w 2013 r. do przedsiębiorstw prywatnych;

- w 2013 r., podobnie jak w latach poprzednich, pomoc publiczną o najwyższej wartości skierowano do dużych przedsiębiorstw;

- w 2013 r. istniało 128 programów pomocowych, w ramach których można było udzielać pomocy;

- w 2013 r. nie udzielono pomocy na podstawie 40 programów pomocowych. Około 1/3 tej liczby stanowią programy zakładające pomoc na realizację dużych inwestycji, w przypadku których wybór beneficjenta pomocy może być procesem

długotrwałym, a ok. 1/5 – uchwały gminne z lat 2006–2007, na podstawie których gminy mogą udzielać pomocy, i choć z takiej możliwości w 2013 r. nie skorzystały, deklarują, że chcą pozostawić sobie taką możliwość na przyszłość. Pewna liczba programów (ok. 10%) to programy, które z założenia mają być wykorzystywane tylko w przypadku wystąpienia określonych zdarzeń, które w 2013 r. nie wystąpiły. Przykładem są programy wspierania banków.

Podsumowując, główną grupę beneficjentów pomocy horyzontalnej stanowią przedsiębiorstwa. Pomoc ta stanowi ważne ogniwo pomocy publicznej w Polsce, co jednocześnie zgodne jest z zaleceniami Rady Europejskiej.

Literatura

- Kierunki udzielania pomocy publicznej w latach 2007–2013* [2008], Ministerstwo Gospodarki, Warszawa, maj.
- Kogut-Jaworska M. [2010], *Znaczenie dotacji i subsydiów podatkowych w systemie pomocy publicznej w Polsce – wybrane zagadnienia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, nr 141, Poznań.
- Komunikat Komisji w sprawie zmiany metody ustalania stóp referencyjnych i dyskontowych, Dz.Urz. UE C 14 z 19 stycznia 2008 r.
- Krzemińska U. [2008], *Zasady pomocy publicznej i depozytów w przepisach unijnych i polskich*, „Prawo i Podatki Unii Europejskiej w Praktyce”, nr 12.
- Marquardt P. [2007], *Pomoc publiczna dla małych i średnich przedsiębiorców*, LexisNexis, Warszawa.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2007 roku* [2008], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, listopad.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2008 roku* [2009], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, grudzień.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2009 roku* [2010], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, grudzień.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2010 roku* [2011], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, grudzień.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2011 roku* [2012], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, grudzień.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2012 roku* [2013], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, wrzesień.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2013 roku* [2014], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, październik.
- Raport o pomocy publicznej w Polsce udzielonej przedsiębiorcom w 2014 roku* [2015], Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa, grudzień.
- Rozporządzenie Komisji (WE) nr 800/2008 z dnia 6 sierpnia 2008 r. uznające niektóre rodzaje pomocy za zgodne ze wspólnym rynkiem w zastosowaniu art. 87 i 88 Traktatu (ogólne rozporządzenie w sprawie wyłączeń blokowych), Dz.Urz. UE L 214/3 z 9 sierpnia 2008 r.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 2006 r. w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej, Dz.U. nr 190 poz. 1402.

- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz.Urz. UE C 326 z 26 października 2012 r.
- Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, Dz.Urz. UE C 321 E/1 z 29 grudnia 2006 r.
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r., Dz.Urz. UE C 306 z 17 grudnia 2007 r.
- Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r., Dz.U. 1994 nr 11 poz. 38.
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, tekst jedn. Dz.U. z 2007 r. nr 59 poz.404 ze zm.
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o autostradach płatnych oraz o Krajowym Funduszu Drogowym oraz ustawy o transporcie drogowym, Dz.U. nr 155 poz. 1297.
- Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zasadach pokrywania kosztów powstałych u wytwórców w związku z przedterminowym rozwiązaniem umów długoterminowych sprzedaży mocy i energii elektrycznej, Dz.U. nr 130 poz. 905.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, tekst jedn. Dz.U. nr 18 poz. 99.

Public Support for Enterprises in Poland in 2007–2013

(Abstract)

State aid in Poland is gradually beginning to take on the character of aid for stimulating social and economic development, one of the fundamental objectives of the renewed Lisbon Strategy. The article discusses state aid granted in Poland in the years 2007–2013. Analysis of the data for the period leads to the following conclusions: the beneficiaries of approximately half of the aid were large enterprises; the most frequently used aid instruments were grants (group A1); regional aid was awarded the most. After Poland's accession to the EU, its differences from member states began to fade, thanks in part to the EC's control and supervision of the provision of aid.

Keywords: state aid, enterprise, European Union, EU funds.

Małgorzata Król

Demograficzne uwarunkowania wydłużania aktywności zawodowej

Streszczenie

W artykule poruszono problematykę wydłużania aktywności zawodowej w kontekście aktualnej i prognozowanej sytuacji demograficznej. Celem opracowania była identyfikacja demograficznych przesłanek wydłużania aktywności zawodowej. Artykuł przygotowano, opierając się na źródłach wtórnych – dokonano analizy literatury przedmiotu oraz analizy danych statystycznych. Przyjęto, że do grupy demograficznych determinant wydłużania aktywności zawodowej można zaliczyć: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku. Na podstawie danych statystycznych wskazano ich aktualne i przyszłe zmiany. Dokonano także analizy porównawczej ustawowego wieku przechodzenia na emeryturę, efektywnego wieku przechodzenia na emeryturę oraz okresu pracy zawodowej w krajach Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: pierwsze przejście demograficzne, drugie przejście demograficzne, starzejące się społeczeństwo, zasoby pracy, wiek emerytalny.

Klasyfikacja JEL: J14.

1. Wprowadzenie

Problematyka starzejącego się społeczeństwa i starzejących się zasobów pracy stała się w ostatnich latach przedmiotem badań i publikacji zarówno na świecie (np. [Work and Ageing... 1994, Handbook of Ageing... 2001, The Cambridge Handbook... 2005, Ageism... 2013, Older Workers... 2013]), jak i w Polsce (np. [Konse-

kwencje ekonomiczne... 2008, Polska... 2008, Współczesne problemy... 2011, Jurek 2012]). Wiele uwagi poświęca się w nich zmianom struktury ludności według wieku, w tym zmianom wieku zdolności do pracy. Z jednej strony, coraz mniej liczny strumień młodych osób wchodzących w wiek produkcyjny, z drugiej – coraz liczniejsza populacja osób w starszych grupach wieku produkcyjnego (tj. produkcyjnego niemobilnego) i w wieku poprodukcyjnym sprawiają, że struktura zasobów pracy zaczyna przypominać odwróconą piramidę. Ze względu na kurczenie się i starzenie zasobów pracy wskazuje się na potrzebę większego uczestnictwa osób starszych w rynku pracy, co wiąże się z poziomem aktywności zawodowej osób starszych oraz momentem opuszczania przez nich rynku pracy. Szczególnie to drugie zagadnienie budzi w Polsce wiele dyskusji, emocji i kontrowersji, jest również przedmiotem badań naukowych (np. [To idzie starość... 2008, Podnoszenie wieku emerytalnego... 2011]).

Z tego względu zagadnienia związane z wydłużaniem aktywności zawodowej, co – jak się podkreśla – ma swoje uzasadnienie w procesach demograficznych [Zielona księga... 2010, s. 9], stanowią przedmiot rozważań w niniejszym artykule. Celem artykułu jest identyfikacja demograficznych przesłanek wydłużania aktywności zawodowej. Sformułowano hipotezę, że do grupy demograficznych determinant wydłużania aktywności zawodowej można zaliczyć: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku. Artykuł został przygotowany na podstawie źródeł wtórnych – dokonano analizy literatury przedmiotu oraz analizy danych statystycznych GUS i Eurostatu.

2. Demograficzne tło rozważań

Bieżąca sytuacja demograficzna Polski i innych krajów europejskich ukształtowała się pod wpływem zjawisk, które znajdują wyjaśnienie w teoriach pierwszego i drugiego przejścia demograficznego¹. Oba przejścia demograficzne spowodowane były modernizacją społeczeństw. Pierwsze przejście demograficzne, jak wskazuje P. McDonald [2001, s. 1], związane jest z odejściem od równowagi demograficznej typu archaicznego, z typową dla niej wysoką śmiertelnością i rozrodczością, w ramach której odtwarzana jest ludność „młoda”, w kierunku równowagi

---

¹ Terminy „drugie przejście demograficzne” oraz „teoria drugiego przejścia demograficznego” są dość często używane. Zdaniem M. Okólskiego i A. Fihel oba określenia nie są jednak odpowiednie, ponieważ zjawisk nimi nazywanych nie cechuje typowa dla przejścia zmiana jednego typu reprodukcji na drugi oraz nie ma pewności, że mają one uniwersalny charakter [Okólski i Fihel 2012, s. 134–135].

typu nowoczesnego, charakteryzującej się niską śmiertelnością i rozrodczością, w której odtwarzana jest ludność „stara”.

Pierwsze przejście demograficzne dokonało się w większości społeczeństw europejskich między 1870 r. a 1930 r. W jego rezultacie wszystkie zjawiska demograficzne uległy istotnym przemianom, m.in. kilkakrotnie zwiększyła się liczba ludności oraz zmieniła się struktura ludności według wieku – obniżył się znacznie udział dzieci w populacji, natomiast wzrósł udział ludzi najstarszych.

Teoria pierwszego przejścia demograficznego zakłada, że po jego zakończeniu następuje stabilizacja reprodukcji ludności i równowaga między urodzeniami a zgonami, a w konsekwencji stabilizacja liczby ludności. W praktyce, co było szczególnie widoczne w Europie Zachodniej i Północnej w latach 60. XX w., taka stabilizacja nie nastąpiła. Zaobserwowano natomiast bardzo duży spadek płodności, znacznie poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń. Rozpoczął się wówczas, jak stwierdza D.J. van de Kaa [2002, s. 1], nowy etap rozwoju demograficznego społeczeństw, zwany przez niego drugim przejściem demograficznym. Uważa on, że drugie przejście jest kontynuacją pierwszego, a jego charakterystyczną cechą jest kontrola płodności. W rezultacie prowadzi to do nowej nierównowagi demograficznej ukształtowanej na skutek obniżenia się płodności poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń. Z dzisiejszej perspektywy wiadomo, że obniżenie poziomu płodności w Europie jest zjawiskiem dość powszechnym i względnie trwałym. Procesy demograficzne zachodzące w ramach drugiego przejścia powodują dalsze przekształcenia struktury ludności według wieku, dynamizują proces starzenia się społeczeństwa, a także – co jest charakterystyczne tylko dla drugiego przejścia – przyczyniają się do zmniejszenia liczebności populacji.

Powstała pod wpływem wspomnianych powyżej procesów sytuacja ludnościowa kształtuje określone demograficzne warunki funkcjonowania gospodarki, rynku pracy, organizacji oraz gospodarstw domowych. W konsekwencji stanowi ona istotną determinantę aktywności zawodowej ludności w starszych grupach wiekowych, szczególnie związaną z problematyką jej skracania bądź wydłużania w skali całego życia zawodowego. Biorąc pod uwagę aktualną sytuację demograficzną, do grupy determinant wpływających na kształtowanie całozyciowego okresu pracy zawodowej należy zaliczyć przede wszystkim: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku.

W Polsce od ponad ćwierć wieku liczba i natężenie urodzeń utrzymują się na bardzo niskim poziomie (obecnie odpowiednio 369,3 tys. i 9,6‰). Od 1989 r. mówi się o depresji urodzeniowej, a od 2003 r., w którym odnotowano najniższy od czasów II wojny światowej poziom urodzeń (tylko 351 tys.), o głębokiej depresji urodzeniowej [*Ludność...* 2016, s. 128]. Tak niski poziom urodzeń sprawia, że

w Polsce od ponad 25 lat nie występuje prosta zastępowalność pokoleń. Przyrost naturalny również jest bardzo niski. Od początku XXI w. oscyluje on wokół zera (na 1000 ludności). Jak wynika z prognoz, te negatywne tendencje będą się prawdopodobnie pogłębiać (tabela 1). Malejąca liczba urodzeń przekłada się na coraz mniejszą liczbę dzieci i osób młodych (zarówno w ujęciu bezwzględnym, jak i względnym w odniesieniu do całej populacji – tabela 2), co prowadzi do zmiany struktury wiekowej populacji i demograficznego starzenia się społeczeństwa, a także wpływa na spadek ogólnej liczby ludności (tabela 1).

Tabela 1. Liczba ludności, przyrost naturalny, mediana wieku oraz przeciętne trwanie życia w Polsce w latach 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Wyszczególnienie		2000	2015	2030	2050
Liczba ludności (w mln)		38,3	38,4	37,2	34,0
Urodzenia (na 1000 ludności)		11,3	9,6	7,7	7,5
Przyrost naturalny (na 1000 ludności)		0,3	-0,7	-3,3	-6,3
Mediana wieku	M	33,4	38,2	46,21 ^a	49,6
	K	37,4	41,6	49,91 ^a	54,3
Przeciętne trwanie życia	M	69,7	73,6	77,3	82,1
	K	78,0	81,6	84,0	87,5

Oznaczenia: K – kobiety, M – mężczyźni.

^a Prognoza na 2035 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ludność... 2016, s. 166–167; Prognoza ludności... 2014, s. 162, 168, 338, 343, 344 i 346; Rocznik demograficzny... 2015, s. 60].

W raporcie ONZ [World Population... 2007, s. XXVI] stwierdzono, że starzenie się społeczeństw jest procesem intensywnym, trwałym i bezprecedensowym w historii ludzkości. S. Golinowska [2008, s. 32] uważa natomiast, że jest to zjawisko w skali świata nieuniknione. Należy jednak zauważyć, że nie występuje ono we wszystkich państwach, w szczególności nie dotyczy niektórych krajów w Afryce oraz Azji. Społeczeństwa starzeją się coraz szybciej – skalę i tempo postępowania procesu demograficznego starzenia się oddają używane w jego kontekście w literaturze zagranicznej terminy *age-quake* i *silver tsunami* [Ageism... 2013, s. xi]. Jest ono również udziałem społeczeństwa w Polsce. Obecnie pod względem demograficznego starzenia się społeczeństwo polskie nie wyróżnia się szczególnie na tle innych krajów Unii Europejskiej. W kolejnych latach proces ten ulegnie jednak intensyfikacji i prawdopodobnie ok. 2050 r. Polska będzie jednym z krajów Europy, w których proces starzenia populacji będzie najbardziej zaawansowany, a społeczeństwo polskie – jednym z najstarszych demograficznie społeczeństw w Europie [Prognoza ludności... 2014, s. 165]. Na proces starzenia się społeczeń-

stwa, oprócz wspomnianego obniżenia poziomu urodzeń, wpływa także spadek umieralności we wszystkich grupach wiekowych i związane z nim wydłużanie się przeciętnego trwania życia. W Polsce przeciętne trwanie życia zaczęło dynamicznie wzrastać od 1992 r. W latach 1991–2015 wydłużyło się ono o 7,7 roku w przypadku mężczyzn i o 6,5 roku w przypadku kobiet. Zgodnie z prognozą do 2050 r. należy oczekiwać dalszego wydłużania się przeciętnego trwania życia odpowiednio o 8,5 i 5,9 roku (tabela 1). Zjawisko to jest powszechnie obserwowane w krajach wysoko rozwiniętych, w których w drugiej połowie XX w. przeciętne trwanie życia wydłużyło się średnio o dwa lata na dekadę [Jurek 2012, s. 103], a prognozy przewidują jego dalszy wzrost w krajach Unii Europejskiej do 2060 r. o kolejne 7 lat [Zielona księga... 2010, s. 4]. Wyrazem starzenia się społeczeństwa jest m.in. coraz wyższa mediana wieku. W Polsce w latach 1950–2015 wiek środkowy mężczyzn wzrósł o 13,8 roku, a kobiet – o 14,5 roku. Prognoza przewiduje dalszy jego wzrost w latach 2015–2050, odpowiednio o 11,4 roku i 12,7 roku. Oznacza to, że w okresie 100 lat wartość mediany wieku dla obu płci w Polsce wzrośnie dwukrotnie. Mediana wieku kształtująca się obecnie na poziomie 38,2 roku (mężczyźni) i 41,6 roku (kobiety) klasyfikuje społeczeństwo polskie – według skali mediany wieku A. Maksimowicz [1990, s. 267] – jako populację bardzo starą. Polska plasuje się w piątce najstarszych krajów Unii Europejskiej [Prognoza ludności... 2014, s. 167].

Tabela 2. Struktura ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Biologiczne grupy wieku	2000		2015		2030		2050	
	w mln	w %	w mln	w %	w mln	w %	w mln	w %
0–14 lat	7,5	19,1	5,7	14,9	4,9	13,1	4,1	12,1
15–64 lat	26,2	68,5	26,6	69,3	23,7	63,7	18,7	55,2
Powyżej 65 lat	4,7	12,4	6,1	15,8	8,6	23,3	3,5	32,7
Powyżej 80 lat	·	·	1,6	4,1	2,2	5,9	2,5	10,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ludność... 2016, s. 139 i 166; Prognoza ludności... 2014, s. 182 i 197].

Wspomniany wcześniej spadek liczby urodzeń, a także spadek umieralności i wydłużanie się przeciętnego trwania życia prowadzić będą w kolejnych dekadach do istotnych zmian w strukturze ludności według biologicznych grup wieku. Pogłębiać się będzie spadek liczby i udziału najmłodszych grup wiekowych (0–14 lat), ten sam kierunek zmian rozpocznie się w grupie osób w wieku 15–64 lat, natomiast nadal zwiększać się będzie liczebność i odsetek starszych grup wiekowych (powyżej 65 lat) (tabela 2). Wskazane kierunki i intensywność zmian prowadzić będą do deformacji struktury ludności według wieku.

Pod względem udziału osób starszych (tj. powyżej 65 lat) w populacji Polska plasuje się na siódmym miejscu w Unii Europejskiej [*Prognoza ludności...* 2014, s. 167]. Zgodnie ze skalą starości demograficznej ONZ [Coulmas 2007, s. 5], przy udziale osób starszych na poziomie 15,8%, populację w Polsce ze względu na stopień zaawansowania procesu starzenia można zaliczyć do starych. Dla porównania w 2000 r. określana była ona jako populacja starzejąca się, natomiast od 2025 r., kiedy zgodnie z prognozą stopa starości przekroczy 21,0%, populacja Polski będzie należała do grupy hiperstarych (sędziwych). Wzrost stopy starości jest typowy dla całej Unii Europejskiej, w której liczba osób w wieku powyżej 60 lat wzrasta średnio o ok. 2 mln rocznie, a tempo to jest dwa razy szybsze niż przed 2007 r. [*Europa...* 2010, s. 8].

Od innych krajów Unii Europejskiej różni Polskę niewystępowanie dynamicznego procesu podwójnego starzenia się, który mierzony jest udziałem osób w wieku powyżej 80 lat w populacji, co spowodowane jest krótszym przeciętnym trwaniem życia. Według danych Eurostatu [*Population...* 2016] w 2015 r. udział osób powyżej 80 lat w populacji w UE-28 wyniósł 5,3%; najwyższy był we Włoszech – 6,5%, najniższy w Irlandii i Słowacji – 3,1%. W tym samym roku w Polsce wyniósł 4,0% (według GUS: 4,1%). W kolejnych dekadach proces podwójnego starzenia się w naszym kraju będzie postępował stosunkowo wolno i do 2050 r. Polska będzie jednym z krajów Unii Europejskiej z najniższym udziałem osób w wieku powyżej 80 lat.

Analizując zmiany liczebności poszczególnych biologicznych grup wieku na przestrzeni 100 lat (tj. od 1950 r. do 2050 r.) w Polsce, zauważyć można, że doprowadzą one do diametralnej zmiany kształtu piramidy wieku. Przekształci się ona z piramidy w kształcie trójkąta obrazującej progresywny (rozwojowy) typ struktury ludności w 1950 r. w piramidę zbliżoną kształtem do grzyba (piramidę odwróconą) przedstawiającą strukturę regresywną w 2050 r. [Król 2014, s. 16–17].

3. Sytuacja demograficzna a rynek pracy

Naturalną konsekwencją zmiany struktury ludności według biologicznych grup wieku są zmiany, jakie można zaobserwować w strukturze według wieku zdolności do pracy (w ekonomicznych grupach wieku) (tabela 3). W okresie objętym prognozą w Polsce zmniejszać się będzie liczebność i udział osób wieku przedprodukcyjnym, a także produkcyjnym. W tym drugim przypadku należy jednak zwrócić uwagę na dwie kwestie: po pierwsze, różnokierunkowe kształtowanie się zmian w ramach jego dwóch składowych, tj. wieku mobilnego i niemobilnego, po drugie, różne tempo zmian w zależności od przyjętej granicy wieku emerytalnego (tradycyjny vs. ruchomy wiek emerytalny).

Tabela 3. Ludność według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 1985, 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Ludność		Tradycyjny wiek emerytalny ^a				Ruchomy wiek emerytalny ^a		
		2000	2015	2030	2050	2015	2030	2050
W wieku przedprodukcyjnym	w mln	9,3	6,9	5,9	5,0	6,9	5,9	5,0
	w %	24,4	17,9	17,7	14,6	17,9	17,7	14,6
W wieku produkcyjnym	w mln	23,3	24,0	21,5	16,6	24,4	22,9	19,0
	w %	60,8	62,5	59,8	48,8	63,5	62,5	56,1
W wieku mobilnym	w mln	15,2	15,2	11,8	9,3	15,2	11,8	9,3
	w %	39,8	39,5	37,3	27,5	39,5	37,3	27,5
W wieku niemobilnym	w mln	8,1	8,8	9,7	7,3	9,2	11,1	9,7
	w %	21,0	23,0	22,5	21,4	24,1	25,2	28,6
W wieku poprodukcyjnym	w mln	5,7	7,5	9,8	12,4	7,1	8,4	9,9
	w %	14,8	19,6	22,6	36,5	18,6	19,9	29,3

^a Tradycyjny wiek emerytalny: 60/65. ^b Ruchomy wiek emerytalny: 2015 r. – 60,75/65,75; 2030 r. – 64,5/67; 2050 r. – 67/67.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Ludność... 2016, s. 166–167; Prognoza ludności... 2014, s. 212, 218, 224 i 242; Stan i struktura... 2016, tablica_1.xls].

W przypadku przyjęcia zarówno tradycyjnej, jak i ruchomej granicy wieku emerytalnego liczebność i udział osób w wieku produkcyjnym maleje. Różnica przejawia się przede wszystkim w tempie tego spadku, które w przypadku ruchomego wieku emerytalnego jest wolniejsze. Ponadto spadek udziału ludności w wieku produkcyjnym w populacji ogółem przy założeniu ruchomego wieku emerytalnego nie jest ciągły – ok. 2035 r. wystąpi jego nieznaczny i krótkotrwały wzrost. Granica wieku emerytalnego nie ma wpływu na kształtowanie się subgrupy w wieku mobilnym, która do 2050 r. będzie malała zarówno liczebnie, jak i procentowo. Największe różnice występować będą w przypadku zmian w ramach subgrupy w wieku niemobilnym. Przy założeniu tradycyjnej granicy wieku emerytalnego liczebność i udział ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym obniżyć się będzie do 2020 r., w kolejnych latach, tj. 2020–2035, nastąpi wzrost, a po 2035 r. ponowny spadek. Jeżeli natomiast przyjmie się ruchomą granicę wieku emerytalnego, to do 2040 r. występować będzie wzrost liczebności i udziału tej grupy wieku, a następnie – dopiero pod koniec okresu objętego prognozą – jej spadek. W rezultacie w całym okresie prognozy liczba i udział ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym będą wyższe niż w przypadku tradycyjnego wieku emerytalnego. Dłuższe zatrzymanie starszych pracowników na rynku pracy staje się coraz bardziej istotne ze względu na to, że od 2013 r. w Unii Europejskiej, w efekcie odchodzenia z rynku pracy pokolenia wyżu demograficznego, zaczęła się zmniejszać liczba osób aktywnych zawodowo

[*Europa...* 2010, s. 8]. Jednokierunkową tendencję wzrostową wykazuje grupa w wieku poprodukcyjnym, przy czym wzrost ten jest wolniejszy przy założeniu ruchomego wieku emerytalnego.

Poszczególne grupy w ramach ekonomicznych grup wieku cechuje różna dynamika zmian, przy czym dynamika ta jest większa w przypadku przyjęcia tradycyjnego wieku emerytalnego. Największa dynamika zmian do 2050 r. – wzrost o 75,3%, dotyczyć będzie grupy w tradycyjnym wieku poprodukcyjnym. W przypadku ruchomego wieku emerytalnego dynamika wzrostu w tej grupie wiekowej wyniesie już tylko 43,0%. Natomiast niewielki wzrost o 5,5% nastąpi w grupie wieku produkcyjnego niemobilnego przy założeniu ruchomego wieku emerytalnego. We wszystkich pozostałych grupach wiekowych – bez względu na przyjętą granicę wieku emerytalnego – dynamika zmian będzie mieściła się w przedziale od 20,2% do 39,2% i będzie to tendencja spadkowa (tabela 4).

Tabela 4. Zmiany struktury ludności według wieku w Polsce w latach 2015–2050* (2013 = 100%)

Ludność	Tradycyjny wiek emerytalny ^a			Ruchomy wiek emerytalny ^b		
	2015	2030	2050	2015	2030	2050*
W wieku przedprodukcyjnym	98,3	84,8	71,0	98,3	84,8	71,0
W wieku produkcyjnym	98,3	88,1	67,9	99,4	93,3	77,6
W wieku mobilnym	98,9	76,7	60,8	98,9	76,7	60,8
W wieku niemobilnym	97,3	107,3	79,8	100,4	120,9	105,5
W wieku poprodukcyjnym	106,4	137,7	175,3	102,6	120,2	143,0

* Dane dla lat 2030 i 2050 są danymi prognozowanymi.

^a Tradycyjny wiek emerytalny: 60/65. ^b Ruchomy wiek emerytalny: 2015 r. – 60,75/65,75; 2030 r. – 64,5/67; 2050 r. – 67/67.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [*Prognoza ludności...* 2014, s. 260 i 266].

Zmiany struktury ludności według ekonomicznych grup wieku znajdą swoje odzwierciedlenie w poziomie obciążenia demograficznego. Zmiany obciążenia w Polsce będą odmienne w zależności od przyjętej granicy wieku emerytalnego. Poziom granicy wieku emerytalnego będzie miał najmniejszy wpływ na obciążenie ludnością w wieku przedprodukcyjnym. Poziom ten w kolejnych latach będzie zbliżony w obu wariantach wieku emerytalnego, ale w przypadku wieku tradycyjnego wzrośnie do 30 osób w wieku przedprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym, natomiast w przypadku wieku ruchomego obniży się do 26 na 100 osób w 2050 r. W obu wariantach wzrośnie obciążenie demograficzne ogółem, przy czym znacznie bardziej przy zachowaniu tradycyjnych ekonomicznych grup wieku – do 105 w 2050 r. Jeżeli jednak uwzględni się podwyższanie wieku emerytalnego, to jego poziom wzrośnie już tylko do 78.

Rosnąca wielkość współczynnika obciążenia demograficznego ogółem wynika ze wzrostu obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym. Obecnie na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadają 32 osoby w wieku poprodukcyjnym. W perspektywie 2050 r. wskaźnik ten wzrośnie do 52 w przypadku ruchomego wieku emerytalnego lub aż do poziomu 75 w przypadku tradycyjnego wieku emerytalnego (tabela 5).

Tabela 5. Współczynnik obciążenia demograficznego w Polsce w latach 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Wyszczególnienie	2000	2015	2030	2050
Tradycyjne ekonomiczne grupy wieku ^a				
Obciążenie ludnością w wieku:				
– nieprodukcyjnym	64	60	73	105
– przedprodukcyjnym	40	29	28	30
– poprodukcyjnym	24	31	45	75
Ekonomiczne grupy wieku uwzględniające zmiany wieku emerytalnego ^b				
Obciążenie ludnością w wieku:				
– nieprodukcyjnym	×	57	62	78
– przedprodukcyjnym	×	28	26	26
– poprodukcyjnym	×	32	37	52

^a Tradycyjny wiek emerytalny: 60/65. ^b Ruchomy wiek emerytalny: 2015 r. – 60,75/65,75; 2030 r. – 64,5/67; 2050 r. – 67/67.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ludność... 2016, s. 141; Prognoza ludności... 2014, s. 150, Rocznik demograficzny... 2015, s. 61].

W efekcie zachodzących procesów demograficznych w perspektywie 2060 r. również w całej Unii Europejskiej odsetek osób w wieku poprodukcyjnym (powyżej 65 lat) podwoi się. O ile obecnie na jedną osobę w wieku poprodukcyjnym przypadają cztery osoby w wieku produkcyjnym, to w 2060 r. będą to tylko dwie osoby [Zielona księga... 2010, s. 4].

Zachodzące przemiany demograficzne mają znaczące konsekwencje dla rynku pracy. Utrzymujący się niski poziom urodzeń zmniejsza dopływ nowych roczników na rynek pracy, co w połączeniu z postępującym procesem starzenia się ludności powoduje starzenie się zasobów pracy (z tego względu coraz częściej spotkać można określenia „srebrny” lub „siewający” rynek pracy) oraz zwiększenie strumienia zasobów wchodzących w wiek poprodukcyjny. W efekcie wpływa to na liczebność oraz strukturę zasobów ludzkich funkcjonujących na tym rynku. Niepokojącym ekonomicznym następstwem tych zmian jest kurczenie się zasobów pracy (już w 2016 r. pracodawcy w Polsce wskazywali na istotne problemy zwią-

zane z niedoborem pracowników) oraz ryzyko wystąpienia w przyszłości luki kompetencyjnej. Z tego względu tak istotny jest wzrost wskaźnika aktywności zawodowej zasobów pracy w Polsce.

Niekorzystnym zjawiskiem na polskim rynku pracy jest stosunkowo niska – w porównaniu ze średnią dla Unii Europejskiej – aktywność zawodowa osób we wszystkich grupach wiekowych. Wskaźnik aktywności zawodowej w Polsce w 2015 r. był niższy od średniego dla UE-28 o 3,9 pkt proc. dla osób w wieku 20–64 lat i aż o 10,4 pkt proc. dla osób w wieku 55–64 lat. Natomiast wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lat w Polsce wyniósł 67,8%, a w wieku 55–64 lat – 44,3% [*Employment and Activity...* 2016]. Ten pierwszy był o 2,3 pkt proc. niższy niż średnia w UE-28 i o 7,2 pkt proc. niższy niż zakłada strategia Europa 2020, drugi – o 9,0 pkt proc. niższy niż średnia w UE-28 oraz o 5,7 pkt proc. niższy, niż zakładano w strategii lizbońskiej jako cel w 2010 r. W tej niskiej aktywności zawodowej osób, szczególnie w starszych grupach wiekowych, tkwią jednak potencjalne rezerwy zatrudnienia. Aktywizacja osób w wieku powyżej 55 lat, a także powyżej 65 lat w kontekście prognoz demograficznych wydaje się niezbędna, aby utrzymać na aktualnym poziomie liczbę osób pracujących w gospodarce.

4. Wyznaczniki całozyciowego czasu pracy

Zmniejszanie się liczby ludności w wieku produkcyjnym oznacza dla rynku pracy malejące potencjalne zasoby pracy. Z tego względu tak ważne staje się – obok wspomnianego wcześniej wzrostu aktywności zawodowej – również odpowiednie kształtowanie długości tej aktywności w perspektywie całego życia zawodowego.

Ustawowy wiek przechodzenia na emeryturę w krajach Unii Europejskiej jest zróżnicowany (tabela 6). W 2013 r. najniższy wiek emerytalny wynosił 58,3 roku na Słowacji i 59,7 roku w Czechach i Rumunii dla kobiet, a 62 lata dla mężczyzn na Łotwie, Malcie, Słowacji i Węgrzech. Natomiast najwyższy wiek emerytalny występował w Grecji oraz Szwecji i wynosił 67 lat dla obu płci. W praktyce jednak efektywny wiek opuszczania rynku pracy jest zwykle różny od wieku ustawowego. W większości krajów członkowskich jest on od kilku miesięcy do kilku lat niższy. Największą różnicę odnotowano we Francji – w 2014 r. wyniosła ona dla obu płci 5 lat. Wyższy efektywny wiek opuszczania rynku pracy występuje m.in. w Estonii, na Łotwie i na Węgrzech. Największą różnicę między wiekiem efektywnym a ustawowym odnotowano na Łotwie (2,5 roku w przypadku mężczyzn) [*The 2015 Ageing Report...* 2015, s. 65–66]. Oznacza to, że nadal w wielu krajach

duża część pracowników (szczególnie kobiet) opuszcza rynek pracy znacznie wcześniej niż w typowym wieku emerytalnym.

W tym kontekście istotny jest też czas przebywania na emeryturze i związany z nim okres pobierania świadczeń emerytalnych. Średni okres przebywania na emeryturze w UE-28 mężczyzn wynosi 18,1 roku, a kobiet – 22,6 roku. W 2014 r. najdłużej na emeryturze przebywały kobiety we Francji (26,5 roku), Luksemburgu (25,6 roku) i Słowenii (25,3 roku). Wśród krajów UE-28 najdłuższy okres przebywania mężczyzn na emeryturze odnotowano w Luksemburgu (22,6 roku), Francji (22,1 roku) i we Włoszech (21 lat). Mężczyźni przebywają na emeryturze średnio o 4,5 roku krócej niż kobiety, co wynika z jednej strony z wyższego w wielu krajach wieku emerytalnego, a z drugiej z przeciętnie krótszego trwania życia mężczyzn. Największa różnica w długości emerytury między kobietami a mężczyznami występuje w Polsce i wynosi 7,6 roku, najmniejsza – w Grecji i Irlandii, gdzie wynosi 2,9 roku. Według prognozy do 2060 r. liczba lat przebywania na emeryturze jeszcze wzrośnie (w prognozach tych uwzględniono zarówno dalsze wydłużanie się trwania życia, jak i zakładane podwyższanie wieku emerytalnego) we wszystkich krajach Unii Europejskiej z wyjątkiem Włoch. W tym ostatnim okresie emerytura ulegnie skróceniu o 0,1 roku w przypadku mężczyzn i o 1,4 roku w przypadku kobiet. Natomiast w pozostałych krajach jego wydłużenie będzie zróżnicowane. Okres emerytalny najbardziej wydłuży się dla mężczyzn na Łotwie (o 6,5 roku), w Rumunii (o 6,2 roku) i na Litwie (o 6 lat). Dla kobiet okres ten prawdopodobnie też się wydłuży, ale w mniejszym stopniu – najbardziej w Rumunii (o 5,4 roku) i w Bułgarii (o 5,3 roku).

Okres przebywania na emeryturze warto zestawić z długością wykonywania pracy zawodowej (tabela 6). Przeciętny okres pracy zawodowej mężczyzn w UE-28 wynosi 37,3 roku, a kobiet – 32,5 roku. Mężczyźni są średnio o 4,8 roku dłużej niż kobiety czynni zawodowo we wszystkich krajach poza Litwą. Mężczyźni najdłużej pracują w Holandii (42,4 roku) i w Szwecji (42,3 roku), najkrócej w Bułgarii (33,3 roku). Natomiast kobiety najdłużej pracują w Szwecji (39,8 roku), a najkrócej we Włoszech (25 lat). Największa różnica pomiędzy okresem pracy zawodowej mężczyzn i kobiet występuje na Malcie, gdzie mężczyźni pracują o 13,7 roku dłużej niż kobiety. Najmniejsza różnica w długości wykonywania pracy zawodowej, wynosząca 0,1 roku, wstępuje na Litwie, gdzie – jak już wcześniej wspomniano – kobiety pracują dłużej niż mężczyźni. We wszystkich krajach UE-28 okres pracy zawodowej jest dłuższy niż czas przebywania na emeryturze, ale pomiędzy krajami występuje bardzo wyraźne zróżnicowanie. Przeciętnie mężczyźni w EU-28 pracują o 19,2 roku dłużej, niż przebywają na emeryturze, co oznacza, że w ich przypadku okres wypracowywania przyszłej emerytury jest znacznie dłuższy niż jej pobierania. Inaczej jest w przypadku kobiet, które z jednej strony krócej pracują, z drugiej – dłużej żyją. Kobiety średnio tylko o 9,9 roku dłużej pracują, niż

Tabela 6. Okres pracy zawodowej, ustawowy i efektywny wiek przechodzenia na emeryturę oraz okres przebywania na emeryturze w krajach Unii Europejskiej

Kraje	Okres pracy zawodowej ^a		Ustawowy wiek przechodzenia na emeryturę		Efektywny wiek przechodzenia na emeryturę		Okres przebywania na emeryturze	
	2014		2013		2014		2014	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Austria	38,7	34,4	65,0	60,0	62,5	61,0	20,3	24,7
Belgia	34,7	30,4	65,0	65,0	61,9	62,1	20,0	23,7
Bułgaria	33,3	30,7	63,7	60,7	63,8	62,0	14,8	19,9
Chorwacja	34,2	30,3	65,0	60,8	62,4	61,4	17,2	22,3
Cypr	40,0	33,4	65,0	65,0	64,9	62,8	18,4	22,7
Czechy	38,1	31,6	62,7	59,7	63,1	60,7	17,2	22,7
Dania	40,6	37,4	65,0	65,0	65,6	63,4	16,9	22,0
Estonia	37,3	35,3	63,0	62,0	64,4	64,2	15,6	21,0
Finlandia	37,9	36,9	66,0	66,0	63,6	63,1	18,6	23,3
Francja	36,5	32,9	65,8	65,8	60,8	60,9	22,1	26,5
Grecja	35,7	28,3	67,0	67,0	64,4	64,5	18,9	21,8
Hiszpania	37,1	32,3	65,0	65,0	62,8	64,1	20,1	23,5
Holandia	42,4	36,7	65,1	65,1	65,5	61,0	18,1	21,9
Irlandia	38,6	30,6	65,0	65,0	64,9	64,8	18,2	21,1
Litwa	34,7	34,8	62,8	60,7	62,8	61,9	15,5	21,7
Luksemburg	36,2	30,2	65,0	65,0	60,2	60,6	22,6	25,6
Łotwa	35,0	34,2	62,0	62,0	64,6	64,0	13,9	19,3

Kraje	Okres pracy zawodowej ^a		Ustawowy wiek przechodzenia na emeryturę		Efektywny wiek przechodzenia na emeryturę		Okres przebywania na emeryturze	
	2014		2013		2014		2014	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Malta	39,7	26,0	62,0	62,0	62,0	61,0	20,7	24,9
Niemcy	40,2	35,6	65,3	65,3	65,1	64,2	18,1	21,9
Polska	35,1	29,9	65,3	60,3	63,9	60,2	16,2	23,8
Portugalia	38,3	35,0	65,0	65,0	64,3	63,9	18,5	22,2
Rumunia	35,7	29,7	64,7	59,7	64,0	62,3	15,3	20,2
Słowacja	35,9	30,3	62,0	58,3	61,6	59,7	16,8	22,7
Słowenia	35,6	32,7	65,0	63,5	62,5	60,0	18,7	25,3
Szwecja	42,3	39,8	67,0	67,0	65,8	64,5	17,9	22,1
Węgry	34,2	29,4	62,0	62,0	63,0	63,0	15,8	19,8
Wielka Brytania	41,1	35,7	68,0	61,0	64,9	63,6	18,5	21,8
Włochy	35,2	25,9	66,3	62,3	62,4	62,1	21,0	24,7

^a Okres pracy zawodowej mierzony liczbą lat, jaką osoba w wieku 15 lat prawdopodobnie będzie funkcjonować na rynku pracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Duration of Working... 2016; The 2015 Ageing Report... 2015, s. 65–67].

przebywają na emeryturze. Największe różnice pomiędzy długością pracy zawodowej a czasem przebywania na emeryturze występują w przypadku mężczyzn w Szwecji (24,4 roku) i Holandii (24,3 roku) oraz w przypadku kobiet w Szwecji (17,7 roku). Natomiast różnica ta jest najmniejsza w przypadku mężczyzn w Luksemburgu (13,6 roku), a w przypadku kobiet na Malcie (1,1 roku) i we Włoszech (1,2 roku).

Ze względu na coraz dłuższe przeciętne trwanie życia, a w konsekwencji wydłużający się czas przebywania na emeryturze większość krajów Unii Europejskiej planuje w kolejnych dekadach podnoszenie ustawowego wieku emerytalnego. Najwyższy wiek emerytalny zamierza wprowadzić Dania – 70 lat dla obu płci w 2040 r. i 72,5 roku w 2060 r., oraz Grecja – 71,9 roku, Holandia – 71,5 roku, i Włochy – 70 lat dla obu płci w 2060 r. Na obecnym poziomie wiek emerytalny zamierzają utrzymać do 2060 r.: Austria (65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet), Belgia (65 lat dla obu płci), Finlandia (66 lat dla obu płci), Luksemburg (65 lat dla obu płci), Słowenia (65 lat dla mężczyzn) i Szwecja (67 lat dla obu płci) [*The 2015 Ageing Report...* 2015, s. 65–67].

W polskim społeczeństwie dominuje negatywny stosunek do wydłużania aktywności zawodowej. Nie wszyscy rozumieją potrzebę takich zmian wynikającą z wydłużającego się przeciętnego trwania życia, rosnącego obciążenia demograficznego ludnością w wieku poprodukcyjnym i związanymi z tym coraz wyższymi kosztami świadczeń emerytalnych. Badania CBOS [*Opinie o zmianach...* 2012, s. 1–2] zrealizowane w dniach 10–16 maja 2012 r., czyli na pół roku przed wprowadzeniem ustawy podwyższającej wiek emerytalny [Ustawa z dnia 11 maja 2012...], pokazują brak akceptacji społeczeństwa polskiego dla podwyższania wieku emerytalnego. Aż 82% badanych było wówczas przeciw podwyższaniu wieku emerytalnego mężczyzn, a 88% przeciw podwyższaniu wieku emerytalnego kobiet. Zwolennikami podwyższenia wieku emerytalnego dla obu płci było tylko 10% badanych. Brak akceptacji wobec podwyższonej granicy wieku emerytalnego potwierdzają również badania zrealizowane w grudniu 2015 r. przez IBRiS dla „Rzeczpospolitej” [Stankiewicz 2015]. Wyniki tych badań pokazują, że duża część społeczeństwa chce odwrócenia reformy emerytalnej. Powrót do poprzedniego wieku emerytalnego poparło 65%, a przeciwnych było 32% respondentów. Zarówno badania CBOS, jak i badania IBRiS dotyczyły jednak wyłącznie kwestii wieku emerytalnego bez powiązania długości pracy zawodowej z wysokością świadczeń emerytalnych. W tych drugich badaniach w jednym z pytań zadanych w dalszej kolejności dodano warunek, że obniżeniu wieku emerytalnego towarzyszyłyby niższe o 30% świadczenia emerytalne. Wówczas respondenci skorygowali swoje odpowiedzi. W tej sytuacji przywrócenie poprzedniego wieku emerytalnego poparło już tylko 35% badanych, a sprzeciwiło się takiemu rozwiązaniu 57%. Stosunek do obniżenia wieku emerytalnego badań

CBOS ponownie w marcu 2016 r. [*Opinia publiczna...* 2016, s. 3–9]. W badaniach tych odsetek poparcia dla obniżenia wieku emerytalnego nieznacznie się zmniejszył w porównaniu z badaniami z 2012 r. Obniżenie wieku emerytalnego zdecydowanie i raczej poparło 80% respondentów, zdecydowanie i raczej przeciwnych było 16%. W badaniach tych pytano również respondentów, kto z tytułu obniżenia wieku emerytalnego osiągnie korzyści. Pojawiły się dość zaskakujące odpowiedzi – tylko 56% badanych uznało, że obniżenie wieku emerytalnego będzie korzystne dla nich osobiście lub innych członków ich gospodarstwa domowego. 73% respondentów oceniło, że korzyści z tego tytułu osiągnie społeczeństwo. Przywrócenie poprzedniego wieku emerytalnego dla polskiej gospodarki w opinii 36% badanych będzie zdecydowanie lub raczej korzystne, a zdaniem 44% – zdecydowanie lub raczej niekorzystne; 9% uznało, że jest bez znaczenia, a 11% nie miało na ten temat zdania.

5. Podsumowanie

Jak wynika z powyższych rozważań, procesy demograficzne wydają się uzasadniać potrzebę wydłużania aktywności zawodowej. L. McDonald [2013, s. 84] na podstawie analizy literatury podaje następujące argumenty za jej wydłużeniem:

- coraz dłuższe przeciętne trwanie życia, które wymaga dostosowywania wieku przechodzenia na emeryturę,
- zbyt długi okres przebywania na emeryturze,
- sprawiedliwość generacyjna, która wymaga późniejszego przechodzenia na emeryturę,
- zmniejszanie się zachorowalności i umieralności, które redukują chorobowość zasobów pracy,
- niższe koszty będące konsekwencją późniejszego przechodzenia na emeryturę.

Sformułowana we wstępie hipoteza badawcza zakładająca, że do grupy demograficznych determinant wydłużania aktywności zawodowej można zaliczyć: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku, została na podstawie analizy danych statystycznych zweryfikowana pozytywnie.

Od lat 90. XX w. coraz powszechniejsze w Polsce stało się kontynuowanie nauki na poziomie średnim i wyższym, co spowodowało wydłużenie fazy przedprodukcyjnej. Wydłuża się również faza poprodukcyjna, co jest zdeterminowane wczesnym przechodzeniem na emeryturę oraz wydłużaniem się przeciętnego trwania życia. Faza produkcyjna uległa natomiast skróceniu właśnie na skutek późniejszego wchodzenia i wcześniejszego schodzenia z rynku pracy. Ponadto bywa ona także przerywana, np. urlopami wychowawczymi i okresami bezro-

bocia [Błęadowski 2002, s. 135]. W rezultacie tych zmian coraz mniejszą część życia stanowi okres aktywności zawodowej, a coraz większą – okres bierności zawodowej. Jak podaje Ł. Jurek [2012, s. 105], w połowie XX w. tylko 25% życia stanowił okres bierności zawodowej, natomiast współcześnie jest to ok. 60%. Co więcej, obecnie ok. 1/3 dorosłego życia to czas przebywania na emeryturze. W kolejnych latach w związku z dalszym oczekiwanym wydłużaniem życia stosunek ten prawdopodobnie jeszcze wzrośnie.

Literatura

- The 2015 Ageing Report. Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013–2060)* [2015], „European Economy”, nr 3.
- Ageism and Mistreatment of Older Workers. Current Reality, Future Solutions* [2013], eds P. Brownell, J.J. Kelly, Springer, Dordrecht.
- Błęadowski P. [2002], *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, SGH, Warszawa.
- The Cambridge Handbook of Age and Ageing* [2005], eds M.L. Johnson, V.L. Bengtson, P.G. Coleman, T.B.L. Kirkwood, Cambridge University Press, New York.
- Coulmas F. [2007], *Population Decline and Ageing in Japan – the Social Consequences*, Routledge, New York.
- Duration of Working Life* [2016], <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdde420&language=en> (data dostępu: 23.07.2016).
- Employment and Activity by Sex and Age – Annual Data* [2016], <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (data dostępu: 30.07.2016).
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* [2010], Komisja Europejska, Bruksela.
- Golinowska S. [2008], *Społeczno-ekonomiczne konsekwencje starzenia się populacji [w:] Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa*, red. J. Kleer, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Handbook of Aging and the Social Sciences* [2001], eds R.H. Binstock, L.K. George, Academic Press, San Diego.
- Jurek Ł. [2012], *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Difin, Warszawa.
- Kaa D.J. van de [2002], *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*, Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, 29 January 2002, http://websv.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf (data dostępu: 4.05.2014).
- Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa* [2008], red. J. Kleer, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Król M. [2014], *Starzenie się populacji Polski [w:] Współczesna polityka gospodarcza i społeczna*, red. M. Król, „Przegląd Nauk Stosowanych”, nr 4.
- Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2015 r.* [2016], GUS, Warszawa.
- Maksimowicz A. [1990], *Przemiany struktury ludności według wieku [w:] Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, PWE, Warszawa.
- McDonald L. [2013], *The Evolution of Retirement as Systematic Ageism [w:] Ageism and Mistreatment of Older Workers. Current Reality, Future Solutions*, ed. P. Brownell, J.J. Kelly, Springer, Dordrecht.

- McDonald P. [2001], *Theory Pertaining to Low Fertility*, International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, 21–23 March 2001, <http://adsri.anu.edu.au/sites/default/files/publications/pop-futures/PaperMcDonald.pdf> (data dostępu: 3.05.2014).
- Okólski M., Fihel A. [2012], *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*, Scholar, Warszawa.
- Older Workers in an Ageing Society. Critical Topic in Research and Policy* [2013], ed. P. Taylor, Edward Elgar, Cheltenham–Northampton.
- Opinia publiczna o nowych rozwiązaniach z zakresu polityki społeczno-gospodarczej* [2016], Komunikat z badań nr 35/2016, CBOS, Warszawa.
- Opinie o zmianach w systemie emerytalnym* [2012], Komunikat z badań nr BS/77/2012, CBOS, Warszawa.
- Podnoszenie wieku emerytalnego – diagnoza potrzeb i rekomendacje na przykładzie Polski i Niemiec* [2011], red. J. Kucharczyk, E. Kuźmicz, ISP, Warszawa.
- Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działania* [2008], PAN, Warszawa.
- Population by Age Group* [2016], <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00010&language=en> (data dostępu: 24.07.2016).
- Prognoza ludności na lata 2014–2050* [2014], GUS, Warszawa.
- Rocznik demograficzny 2015* [2015], GUS, Warszawa.
- Stan i struktura ludności według wieku w latach 1989–2014* [2016], <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html> (data dostępu: 22.07.2016).
- Stankiewicz A. [2015], *Trybunał jest ważniejszy*, <http://www.rp.pl> (data dostępu: 15.12.2015).
- To idzie starość. Postawy osób w wieku przedemerytalnym. Raport z badań* [2008], red. P. Szukalski, ISP, Warszawa.
- Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 637.
- Work and Aging. A European Perspective* [1994], eds J. Snel, R. Cremer, Tylor and Francis Group, London.
- World Population Ageing 2007* [2007], Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations, New York.
- Współczesne problemy demograficzne. Rzeczywistość i mity. Ujęcie krajowe, regionalne i globalne* [2011], red. J. Osipiński, SGH, Warszawa.
- Zielona księga na rzecz adekwatnych, stabilnych i bezpiecznych systemów emerytalnych w Europie* [2010], Komisja Europejska, Bruksela.

Demographic Conditions of Professional Activity Extension

(Abstract)

The paper focuses on the problem of extending professional activity in the context of the present and future demographic situation. The analysis identifies the demographic conditions for extending professional activity. To do so the author presents a critical analysis of the literature and an analysis of statistical data from GUS and Eurostat, the main statistical offices of Poland and the European Union, respectively. The extension

of professional activity is conditioned by the following demographic factors: a low birth rate and natural increase rate, population decrease, longer life expectancy, population ageing and population by age group changing. Present and future changes of these demographic factors are shown based on statistical data. The last part of the paper presents a comparative analysis of the statutory retirement ages, effective retirement ages, duration of retirement and duration of working life.

Keywords: first demographic transition, second demographic transition, ageing society, labour force, retirement age.

Aleksandra Nowak-Gruca

Twórczość i jej ochrona w świetle projektu księgi pierwszej kodeksu cywilnego

Streszczenie

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy projektowane regulacje kodeksu cywilnego pozwolą na rozwiązanie dotychczasowych problemów ochrony wysiłków twórczych człowieka związanych z nieprecyzyjnym pojęciem twórczości. Wykorzystując tradycyjną metodę dogmatyczną, w artykule przeprowadzono szczegółową analizę problematyki kodeksowej ochrony twórczości w kontekście regulacji obowiązującej i projektowanej w celu znalezienia skutecznej metody ochrony przede wszystkim tam, gdzie regulacje szczegółowe wciąż pozostają niewystarczające. Analiza konstrukcji przyjętych przez projektodawcę w zakresie ochrony osiągnięć twórczych doprowadziła do wniosku, że mimo rozbudowanego katalogu środków ochronnych proponowane w projekcie księgi pierwszej kodeksu cywilnego rozwiązania wciąż pozostają niewystarczające, przede wszystkim ze względu na trudności w ustaleniu zakresu przedmiotowego ochrony. Ponadto należy postulować odpowiednie ukształtowanie relacji pomiędzy regulacją kodeksową a regulacjami szczegółowymi, aby zapewnić odpowiedni poziom ochrony wszelkim dobrom o charakterze intelektualnym, w których przypadku wysiłek twórczy człowieka zasługuje na ochronę.

Słowa kluczowe: twórczość, osiągnięcia twórcze, autorskie dobra osobiste, ochrona autorskich praw osobistych.

1. Wprowadzenie

Potrzeba zapewnienia należytej ochrony prawnej twórczości nie budzi większych wątpliwości, ale samo pojęcie twórczości w prawie wciąż nie zostało należycie zdefiniowane. Utrzymujące się od lat, a nawet dziesięcioleci problemy w zakresie ochrony twórczości na pewno wymagają inicjatywy ustawodawczej w tym obszarze. W świetle problemów ze zdefiniowaniem przedmiotu ochrony prawa autorskiego (utworu) oraz określeniem twórczości w świetle reguł obecnie obowiązującego prawa cywilnego pojawia się wyraźna potrzeba ustalenia, kiedy, jaka i czy każda aktywność umysłowa człowieka zasługuje na ochronę. Właściwa regulacja kodeksowa mogłaby dostarczyć skutecznego narzędzia ochrony, zwłaszcza tam, gdzie regulacje szczegółowe pozostają wciąż niewystarczające.

W artykule w pierwszej kolejności zarysowano pojawiające się w praktyce trudności z ochroną twórczej aktywności człowieka, co w założeniu miało umożliwić zbadanie, czy nowa propozycja rozwiązań kodeksowych przyczynia się do zmiany takiego stanu rzeczy. Analiza projektowanych regulacji, bez względu na ich dalsze losy, stanowi doskonały punkt wyjścia do wskazania racjonalnych poziomów ochrony twórczości, a także poszukiwania proporcjonalnych i efektywnych środków tejże ochrony.

2. O potrzebie ochrony twórczości

Na przestrzeni wieków pojęcie twórczości ewoluowało. W. Tatarkiewicz swoje rozważania o pojęciu twórczości podsumowuje w następujący sposób: „Z powyższych wywodów wynika, że twórczość nie jest pojęciem wzorowym. Sam wyraz «twórczość» jest wieloznaczny, zmieniał bowiem w ciągu dziejów swe znaczenie; a znaczenie końcowe, dziś aktualne, jest (by użyć Kartezjańskiego rozróżnienia) co najwyżej jasne, ale na pewno nie wyraźne” [Tatarkiewicz 1975, s. 5 i nast.].

Według klasycznej definicji M.I. Steina twórczość to proces prowadzący do nowego wytworu, który jest akceptowany jako użyteczny lub do przyjęcia dla pewnej grupy w pewnym okresie. W myśl tej definicji jakaś grupa społeczna w określonym czasie historycznym uznaje jakiś wytwór za wystarczająco nowy i wartościowy, aby go nazwać twórczym, a jego autora – twórcą [Stein 1953, s. 36].

A. Maslow zwraca uwagę na to, że jego spojrzenie na sprawy twórczości zmieniało się. Jedną z kluczowych zmian jest właśnie postrzeganie twórczości jako atrybutu jedynie artysty, które A. Maslow podaje w wątpliwość, przywołując przykłady „zwykłych” ludzi, którzy także są twórczy. Niezwykle ciekawie jawi się podejście K.J. Szmidta, który wprowadza pojęcie szczebli twórczości, dzięki

któremu dzieli działalność twórczą człowieka na poszczególne poziomy. Jest to sposób na pogodzenie wielu różnych teorii dotyczących twórczości. W efekcie wyróżniono: twórczość codzienną – powszednią, twórczość amatorską, twórczość profesjonalną, twórczość mistrzowską oraz twórczość transgresyjną – przełomową [Szmidt 2013, s. 734].

Niewątpliwie pojęcie twórczości już dawno wyzwoliło się z kręgu sztuki i funkcjonuje obecnie w takich sferach życia ludzkiego, jak: nauka, wynalazczość, inżynieria, biznes czy nawet wiedza praktyczna i rozwiązywanie problemów.

Działalność twórcza jest w swej istocie niezwykle abstrakcyjna i w szczególności sposób nieuchwytna. Dodatkowo obejmuje swym zakresem ogromny obszar znaczeń. Z tego względu nie dziwi fakt, że ani w socjologii, ani w psychologii, ani też w teorii sztuki czy w estetyce nie udało się stworzyć jednoznacznej, precyzyjnej definicji, którą mógłby posłużyć się ustawodawca na potrzeby ochrony wysiłków intelektualnych człowieka.

Ramy artykułu, a także jego zakreślony na wstępie cel nie pozwalają niestety na kompleksowy przegląd stanowisk na ten temat. Dlatego w tym miejscu trzeba ograniczyć się do stwierdzenia, że pojęcie twórczości wciąż nieostre i niejednoznaczne pozostaje niezwykle pojemne, a co najważniejsze, jest pojęciem dynamicznym, które nieustannie zmienia swoje znaczenie.

W literaturze prawniczej zwraca się uwagę, że twórczość intelektualna ma różne oblicza. Działalność kreacyjna może – w zależności od zastosowanych metod twórczych, a nade wszystko charakteru uzyskanego rezultatu – przybrać w szczególności postać twórczości naukowej, artystycznej, wynalazczej czy racjonalizatorskiej. Mimo, niekiedy zasadniczych, odmienności koncepcyjnych w każdym przypadku wspólnym mianownikiem tego rodzaju aktywności intelektualnej pozostaje pierwiastek twórczy, będący niepowtarzalną emanacją osobowości twórcy [Czub 2012, s. 19]. Zdaniem J. Błęszyńskiego twórczość jest faktem będącym poza prawem, który powinien być rozumiany jako proces stanowiący element genetyczny dzieła, przesądzający o jego indywidualności. Twórczość jest efektem duchowej, a tylko w pewnym stopniu fizycznej działalności człowieka [Błęszyński i Staszko 1983, s. 40].

Konstytucyjna gwarancja wolności twórczości należy do najmłodszych i najmniej zbadanych elementów z katalogu wolności i praw przysługujących jednostce (tzw. praw podstawowych) [Bieczyński 2011, s. 15]. Wolność ta *explicite* wyrażona została w polskim porządku prawnym dopiero w obecnie obowiązującej Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 r. W myśl art. 73 każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury. W literaturze pojawia się stwierdzenie, że wolności mieszczące się w przywołanym przepisie zostały ujęte w formę prawa podmiotowego, co oznacza, że wynikają z nich

roszczenia indywidualne, a zarzut ich naruszenia może stanowić podstawę skargi konstytucyjnej [Garlicki 2003, s. 2]. Jednocześnie spór w przedmiocie normatywnego kształtu granic wolności twórczości, który toczy się na płaszczyźnie argumentów natury etycznej oraz prawnej, wciąż pozostaje nierozwiązany. Ogólny charakter przepisu art. 73 Konstytucji nie daje w zasadzie żadnych wskazówek interpretacyjnych pozwalających na odtworzenie zgodnego z intencją ustawodawcy sensu użytych w tym przepisie wyrażeń. Prowadzi to do sporów interpretacyjnych w orzecznictwie i w doktrynie. Problem ten jest szczególnie wyraźny, gdy chodzi o wykładnię terminu „twórczość artystyczna” [Bieczyński 2011, s. 80 i nast.], a także przy wszelkich próbach wytyczenia zakresu ochrony „twórczości naukowej” [Niewęglowski 2010, s. 37 i nast.].

W prawie autorskim pojęcie twórczości jest wynikiem pewnej koncepcji teoretycznej. Zgodnie z art. 1 ust. 1 Ustawy z dnia 14 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (zwanej dalej: pr. aut.), przedmiotem ochrony prawa autorskiego jest utwór, rozumiany jako „każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia”. Uzupełnienie tej syntetycznej definicji znajdujemy w ust. 2, zgodnie z którym „ochroną objęty może być wyłącznie sposób wyrażenia; nie są objęte ochroną odkrycia, idee, procedury, metody i zasady działania oraz koncepcje matematyczne”. Ponadto w przywołanym artykule, w ust. 2, znajdujemy przykładowe wyliczenie poszczególnych kategorii utworów – katalog chronionych utworów pozostaje zatem otwarty [Flisak 2008, s. 141]. Utwór jest przedmiotem prawa autorskiego od chwili ustalenia, chociażby miał postać nieukończoną, a ochrona przysługuje twórcy niezależnie od spełnienia jakichkolwiek formalności (art. 1 ust. 3 i 4 pr. aut.).

Poszukiwanie koniecznych cech utworu w doktrynie najczęściej sprowadza się do wyznaczenia sposobów ujmowania przesłanek indywidualności i oryginalności, które często obejmowane są pojęciem twórczości, przy czym kryterium oryginalności nie jest określeniem normatywnym, zaś pojęcie indywidualności stanowi kryterium ustawowe.

Znamienne jest stanowisko Sądu Najwyższego wyrażone w orzeczeniu z dnia 8 października 1980 r. [Wyrok SN... 1980]. Zdaniem sądu przepisy prawa autorskiego nie zawierają wyjaśnienia, co należy rozumieć przez pojęcie twórczości, jednakowoż aby dzieło mogło korzystać z ochrony prawnej, tzn., aby powstało prawo autorskie do dzieła, musi ono zawierać element twórczości.

J. Barta i R. Markiewicz, posługując się przesłanką twórczości, odnoszą ją do stwierdzenia, że dany rezultat działalności człowieka ma charakter kreacyjny. Cecha twórczości, zdaniem autorów, „jest spełniona, gdy istnieje subiektywnie nowy wytwór intelektu; jest ona zatem ujmowana wyłącznie w płaszczyźnie nowości subiektywnej i zorientowana retrospektywnie” [Barta i Markiewicz 2013, s. 39].

W. Machała zwraca uwagę, że „pojęcie utworu stało się (...) niezrozumiałe nie tylko dla przeciętnego uczestnika obrotu, ale także dla specjalisty (o czym świadczą kontrowersje środowiskowe wokół decyzji przyznających status utworu np. kołowym licznikom kalorii i SIWZ). Ta sytuacja jest jednym z przejawów erozji prawa autorskiego i przyczyn coraz słabszej akceptacji jego norm” [Machała 2012, s. 158].

W prawie autorskim wyraźnie chroniona jest więź twórcy z utworem, z kolei w prawie własności przemysłowej [Ustawa z dnia 30 czerwca 2000...] wynalazcze dobra osobiste chronią szczególną emocjonalną więź z wynalazkiem i samym procesem twórczym związanym z jego powstawaniem.

Nieproporcjonalna ochrona twórczości generuje poważne społeczne straty i jest ekonomicznie nieefektywna¹. Ekonomia nie dostarcza jednak modeli pozwalających określić optymalny stopień ochrony twórczości. W literaturze tragedii „wspólnego pastwiska” (*tragedy of the commons*) przeciwstawia się tragedię „prywatnego zawłaszczania” (*tragedy of anticommons*). Podkreśla się jednak, że ograniczenia tzw. rozpiętości i głębokości praw własności intelektualnej są celowe ze względu na aspekt rynkowy, pozycja uprawnionego zbliżona jest bowiem do dominacji rynkowej w rozumieniu prawa konkurencji [Szpringer 2011, s. 52 i nast.].

Prowadzi to do wniosku, że wytyczenie granic ochrony twórczości jest dla ustawodawcy prawdziwym wyzwaniem, wymaga bowiem podejścia uwzględniającego potrzebę ochrony społecznie istotnego dobra przy jednoczesnym uwzględnieniu kosztów związanych z istnieniem wszelkich systemów ochrony. Dlatego należy postulować ochronę twórczości na różnych poziomach (ogólnym i szczegółowym) za pomocą proporcjonalnych i efektywnych środków ochrony.

3. Ochrona twórczości na tle kodeksowej konstrukcji ochrony dóbr osobistych. Zarys problemu

W doktrynie prawa cywilnego pojawia się stwierdzenie, że nie wszystkie stany rzeczy pozytywnie oceniane przez porządek prawny mogą zostać zakwalifikowane jako dobra osobiste. Jakkolwiek w dobrach osobistych upatruje się wartości konstytuujących i indywidualizujących człowieka [Cisek 1989, s. 40], to istnienie

---

¹ Należy wskazać przede wszystkim koszty monopolu, koszty zmniejszenia przyszłego poziomu twórczości ze względu na jej kumulatywną naturę, tzw. koszty poszukiwania (*tracing cost*), koszty administracyjne związane z tworzeniem i stosowaniem prawa, koszty niepodjętych działań, związane z ograniczaniem działalności twórczej z uwagi na ryzyko naruszenia prawa (*chilling effect*) [Posner 1987, s. 1–13].

zasługującego na ochronę interesu jednostki nie stanowi jeszcze warunku wystarczającego przyjęcia istnienia dobra osobistego [Szpunar 1979, s. 106].

W myśl art. 23 obecnie obowiązującego Kodeksu cywilnego (dalej: k.c.) dobra osobiste człowieka, w szczególności: zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

Art. 23 k.c. zawiera jedynie ogólną zasadę, że dobra osobiste, wymienione przykładowo, pozostają pod ochroną prawa cywilnego i to niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Nie wskazuje on natomiast środków ochrony, a więc sankcji przewidzianych na wypadek ich naruszenia. Te zostały wymienione, również niewyczerpująco, w art. 24 § 3, w którym znajdujemy jednoznaczne postanowienie, że jego przepisy nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim i wynalazczym.

Istotnym zagadnieniem, które budzi wątpliwości, zwłaszcza doktrynalne, jest pojęcie dóbr osobistych oraz konstrukcja ochrony. W doktrynie przeważa obecnie pogląd, że konieczne jest ujmowanie dóbr osobistych w kategoriach obiektywnych. Określa się je jako wartości o charakterze niemajątkowym, ściśle związane z osobowością ludzką, decydujące o jej bycie, pozycji w społeczeństwie, a będące wyrazem jej odrębności psychicznej i fizycznej oraz możliwości twórczych, które są uznane powszechnie w społeczeństwie i akceptowane przez dany system prawny [Cisek 1989, s. 39 i nast.].

Istotną cechą dóbr osobistych jest ich ściśły związek z podmiotem, któremu one przysługują, czyli dobra te, takie jak zdrowie, wolność i cześć, „powstają” w zasadzie z chwilą urodzenia człowieka. W przypadku twórczości naukowej, artystycznej, wynalazczej czy racjonalizatorskiej możemy jednak powiedzieć, że podmioty nabywają te dobra dopiero w następstwie określonych działań.

W doktrynie pojawia się dyskusja na temat tego, czy autorskie dobra osobiste są odrębne od dóbr osobistych prawa powszechnego, czy też stanowią jedynie pewną ich postać. Pojawia się pogląd, że są to dobra odrębne, gdyż będąc „wyrazem rzeczywistnienia osobowości twórcy w utworze, stają się wobec twórcy po części zewnętrzne, autonomiczne” [Wojciechowska 1994, s. 371–391]. W doktrynie prawniczej oraz orzecznictwie dominuje jednak podejście, zgodnie z którym autorskie dobra osobiste są szczególną kategorią dóbr osobistych powszechnego prawa cywilnego, analogicznie autorskie prawa osobiste można traktować jako szczególne prawa osobiste powszechnego prawa cywilnego ([Tylec 2012] i przywołana tam literatura). W przypadku autorskich dóbr osobistych z jednej strony mamy zatem ochronę przewidzianą w kodeksie cywilnym w ramach ochrony „twórczości naukowej i artystycznej”, z drugiej strony dobra te chronione są na

odrębnej podstawie przepisów prawa autorskiego [Barta i Markiewicz 2013, s. 102–103]. Znajduje to potwierdzenie w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2001 r. [Wyrok SN... 2001], w którym SN słusznie przyjął, że: „przepisy pr. aut. regulują zarówno ochronę dóbr osobistych twórców (art. 78), jak i ich autorskich praw majątkowych (art. 79 i 80). Nie znaczy to jednak, że stanowią one wyłączną podstawę dochodzenia tych roszczeń. W myśl bowiem art. 24 § 3 k.c. reguły odpowiedzialności kodeksowej pozostają w kumulatywnym zbiegu ze wskazanymi przepisami ustawy z 1994 r., co oznacza, iż środki przewidziane jednymi i drugimi przepisami mogły być w sprawie stosowane zarówno kumulatywnie, jak i alternatywnie. Decydujący w tej mierze powinien być wybór osoby zainteresowanej”.

Z kolei w wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 31 lipca 2012 r. przyjęto, że „w katalogu dóbr osobistych podlegających ochronie cywilnoprawnej ustawodawca ujął m.in. twórczość artystyczną, której zakres przedmiotowy obejmuje szeroko rozumiane niemajątkowe, indywidualne wartości związane z procesem działalności artystycznej oraz będącym jego wynikiem dorobkiem twórczym, niepodlegającym ochronie na podstawie przepisów szczególnych, a głównie przepisów prawa autorskiego”.

Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 14 maja 2007 r. przyjął, że „zakresy pojęć twórczość artystyczna jako rodzaj dobra osobistego i jako osobiste prawo autorskie (odpowiednio podlegających ochronie na podstawie kodeksu cywilnego i prawa autorskiego) krzyżują się. Desygnat dobra osobistego jest szerszy, gdyż w części obejmującej takie formy jak sfera procesu twórczego niezakończona utworem, elementy poznawcze dzieła i sytuacja zagrożenia naruszeniem wykraczają poza zakres osobistych praw autorskich”.

W literaturze prawniczej również wskazuje się, że pojęcie twórczości artystycznej, naukowej, wynalazczej i racjonalizatorskiej ma szerszy zakres niż autorskie dobra osobiste. E. Modrzejewski wyraził pogląd, zgodnie z którym dobro osobiste, obejmujące twórczość naukową, artystyczną, wynalazczą lub racjonalizatorską, nie dotyczy jej rezultatów – utworów. Zdaniem tego autora, przedmiotem ochrony prawnej z art. 23 k.c. jest dobro osobiste w postaci „twórczości”, a według ustaw szczególnych rezultaty twórczości, czyli m.in. utwory. Utożsamianie procesu tworzenia i rezultatu nie jest możliwe, gdyż są to pojęcia różne [Modrzejewski 1969–1970, s. 70]. A. Szpunar twierdził, że termin „twórczość” został użyty w art. 23 k.c. w celu zbiorczego określenia wszelkich dóbr osobistych, jakie przysługują twórcom [Szpunar 1979, s. 148]. Podobnie J. Barta i R. Markiewicz uznali, że stanowi ono zbiorczą nazwę dla określenia wszelkich dóbr osobistych, które powstają ze względu na sferę działalności artystycznej, naukowej i wynalazczej oraz jej rezultaty; termin ten w stosunku do pojęcia autorskich dóbr osobistych ma charakter ogólny. Stwierdzili, że termin „twórczość” na gruncie art. 23 k.c. można

rozumieć zarówno jako pewien proces, jak i jako jego wynik, który z kolei nie musi mieć zawsze charakteru dzieła w rozumieniu art. 1 pr. aut. [Barta i Markiewicz 1986, s. 135–136].

W przypadku naruszenia autorskich dóbr osobistych w literaturze zwraca się uwagę na konieczność naruszenia czy osłabienia więzi twórcy z utworem. Pojawiają się wypowiedzi, że „więź twórcy z utworem” to nadrzędne (ogólne) autorskie dobro osobiste, które istnieje ze względu na każdy utwór i oznacza całość niemajątkowych wartości dla twórcy (stwierdzanych według zobiektywizowanych kryteriów) ze względu na utwór.

G. Tylec, przytaczając wypowiedzi z doktryny i orzecznictwa, wskazuje sytuacje, w których prawo dopuszcza ochronę interesów twórców przez stosowanie art. 23 k.c. tam, gdzie nie sięga ochrona prawnouatorska, oraz sytuacje, gdy ochrona prawna płynąca z przepisów prawa autorskiego nie powstaje. Zdaniem autora istnieje wiele sytuacji, w których pomimo tego, że działalność człowieka nie spełnia przesłanek twórczości w sensie autorskoprawnym, istnieje silny związek psychiczny osoby ludzkiej z efektami jej działalności intelektualnej, np. kwestia ujawnienia nazwiska (autorstwa) osoby przeprowadzającej określone badania naukowe, odkrywcy pewnych praw matematycznych, fizycznych. Na gruncie konstrukcji ochrony dóbr osobistych chronione mogą być zatem przykładowo takie wartości, jak interesy osobiste twórców prac naukowych (lub twórców składników tych prac), które nie podlegają prawu autorskiemu, „dobra sława dzieła” lub „dobre imię dorobku twórcy”, a także sam proces twórczy [Tylec 2012].

O ile w prawie autorskim wyraźnie chroniona jest więź twórcy z utworem (art. 16 pr. aut.) [Wojciechowska 1999, s. 20–44], to w prawie własności przemysłowej [Ustawa z dnia 30 czerwca 2000...] pojawiają się wypowiedzi łączące tzw. wynalazcze dobra osobiste z przedmiotami intelektualnymi, jakkolwiek zdaniem niektórych autorów dobrem osobistym jest wyłącznie stosunek pomiędzy autorem a rezultatem jego działalności [Sołtyśński 1967, s. 51]. Zdaniem J. Szwai prawo osobiste chroniące proces twórczy jest prawem odrębnym od uprawnienia do autorstwa wynalazku, gdyż różni je dobro podlegające ochronie. W pierwszym przypadku jest to stosunek między autorstwem a wykonanym projektem, w drugim zaś – twórcza praca nad wykonaniem projektu [Szwaja 1986, s. 187]. Podobne wypowiedzi znajdujemy w nowszej literaturze przedmiotu. W piśmiennictwie podkreśla się, że wynalazcze dobra osobiste chronią „szczególny węzeł emocjonalny, łączący innowatora z uprzedmiotowionym rezultatem działalności kreacyjnej, a także przebiegiem konceptualnego procesu twórczego” [Czub 2000, s. 152].

Podsumowując, można stwierdzić, że wartość określona w art. 23 k.c. ogólną formułą „twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska” integruje w istocie, zależnie od ujęcia, co najmniej trzy typy dóbr osobistych: po pierwsze twórczość rozumianą jako więź danego twórcy z konkretnym wytworem

jego intelektu, po drugie twórczość w znaczeniu swobody procesu tworzenia, wreszcie po trzecie twórczość rozpatrywaną jako cały dorobek danego twórcy, tj. sumę stworzonych przez niego dóbr niematerialnych. Pierwszy aspekt twórczości podlega ochronie wyłącznie w reżimach szczególnych (np. autorsko-prawnym), natomiast pozostałe wyróżnione przejawy twórczości – na podstawie przepisów kodeksu cywilnego jako powszechne dobra osobiste [Czub 2012, s. 40 i nast].

Z kolei w projekcie księgi pierwszej kodeksu cywilnego [*Księga...* 2009] w art. 21 pojawia się pojęcie osiągnięć twórczych. Zgodnie z przywołanym przepisem godność i inne dobra osobiste człowieka, w szczególności: życie, zdrowie, nietykalność i integralność, wolność, cześć, swoboda sumienia, stan cywilny, wizerunek, pseudonim, tajemnica korespondencji, prywatność, osiągnięcia twórcze, kult pamięci osoby zmarłej, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

Wydaje się, co wykazano już powyżej, że w kodeksie cywilnym pojęcie twórczości naukowej i artystycznej obejmuje dobro osobiste, którego desygnat jest szerszy niż dobra chronionego na podstawie przepisów prawa autorskiego. Z kolei zakres przedmiotowy pojęcia osiągnięć twórczych w zestawieniu z kodeksowym ujęciem twórczości naukowej i artystycznej oraz doktrynalnym pojęciem twórczości, zbudowanym na gruncie definicji prawa autorskiego, budzi duże wątpliwości. Powstaje pytanie, czy projektodawca słusznie wprowadził do obecnie funkcjonującego katalogu pojęć kolejne, równie nieprecyzyjne i wymagające dookreślenia. Pojawia się bowiem od razu wątpliwość, czy w myśl językowych reguł wykładni słowo „osiągnięcia” powinno być interpretowane zgodnie z definicją językową. Według słownika „osiągnięcie” oznacza to, co zostało osiągnięte, z kolei „osiągnąć – osiągać” oznacza: 1) uzyskać coś; 2) dojść, dobiec itp. do miejsca będącego celem; 3) dojść do pewnego momentu w rozwoju, będącego często kresem możliwości [Słownik... 2016]. W kontekście definicji słownikowej pojawia się pytanie, czy w projektowanej w nowym kodeksie cywilnym regulacji nie doszło do poważnego zawężenia ochrony autorskich dóbr osobistych. Dotychczas w piśmiennictwie i orzecznictwie raczej nie było wątpliwości co do tego, że dobro to obejmuje także proces twórczy, a nie tylko rezultat (utwór). Na gruncie dotychczasowych uregulowań w ramach ochrony twórczości naukowej, artystycznej, wynalazczej i racjonalizatorskiej możliwe było obejmowanie ochroną kwestii związanych z prawami do: zakreślania ram wykorzystania twórczości, naruszenia dobrej sławy dzieła lub dobrego imienia dorobku twórcy, ochrony procesu twórczego, a w pewnych sytuacjach nawet prawa do pierwszeństwa publikacji twórczości [Tylec 2012]. Z kolei wyrażenie „osiągnięcie twórcze” wydaje się wyraźnie wskazywać jedynie na określone, związane wprawdzie z osobowością podmiotu, ale rezultaty (obiekty) aktywności twórczej. Takie zawężające zakres

ochrony podejście ustawodawcy nie eliminuje pojawiających się dotychczas trudności z określeniem pewnego granicznego, minimalnego poziomu ludzkiej aktywności umysłowej, która zasługuje na ochronę. Może natomiast prowadzić do niewystarczającego jej poziomu ze względu na to, że ochrona prawnoautorska zarezerwowana dla rezultatów spełniających cechę twórczości o indywidualnym charakterze nie zawsze jest wystarczająca z punktu widzenia potrzeby ochrony wysiłków twórczych człowieka.

W świetle zarysowanych powyżej trudności definicyjnych, które oddziałują na praktykę stosowania prawa w obszarze ochrony twórczości, wydaje się, że przy okazji działań zmierzających do przygotowania założeń nowej kodyfikacji prawa cywilnego projektodawca powinien dążyć do ich usunięcia. Podkreślić należy, że dobra osobiste związane z twórczą aktywnością człowieka stają się w dobie gospodarki opartej na wiedzy, w czasach społeczeństwa informacyjnego nie tylko dobrem, które niewątpliwie zasługuje na ochronę, ale przede wszystkim ważnym zasobem (aktywem) zdolnym oddziaływać na gospodarkę i społeczną rzeczywistość. Z tego względu wprowadzenie do przepisu konstruującego ochronę dóbr osobistych pojęcia, co do którego zakresu przedmiotowego mnożyć się będą kolejne interpretacyjne wątpliwości, ocenić należy negatywnie, postulując jednocześnie przemyślenie jego językowego brzmienia.

4. Środki ochrony twórczości w świetle projektu kodeksu cywilnego

Przesłanki ochrony dóbr osobistych i środki ich sądowej ochrony uregulowano w art. 24 § 1 k.c. W myśl przywołanego przepisu ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, aby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności aby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych. Przepisy powyższe nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim oraz w prawie wynalazczym (art. 24 § 2 i 3 k.c.).

Przesłankami ochrony dóbr osobistych, które muszą być spełnione łącznie, są: 1) istnienie dobra osobistego, 2) zagrożenie lub naruszenie tego dobra, 3) bezprawność zagrożenia lub naruszenia. Pierwsze dwie przesłanki musi udowodnić

powód dochodzący ochrony; pozwany może bronić się, wykazując, że nie działał bezprawnie. Jest to bardzo korzystne dla powoda rozłożenie ciężaru dowodu, gdyż na pozwanym spoczywać będzie ciężar udowodnienia, że naruszenie nie było bezprawne.

Powód musi wykazać, że doszło do zagrożenia lub naruszenia istniejącego dobra osobistego. Dobra osobiste wymienia przykładowo art. 23. Nie wystarcza tu powołanie się na naruszenie dóbr osobistych, rozumiane jako jakaś krzywda, dyskomfort, ujemne przeżycie psychiczne. Trudności wiążą się z precyzyjnym określeniem kryteriów, według których należy oceniać, czy doszło do naruszenia dóbr osobistych.

Art. 24 § 1 zapewnia osobie, której dobro osobiste zostało naruszone lub też tylko zagrożone, dwa roszczenia o charakterze niemajątkowym, a mianowicie o zaniechanie działania oraz o dopełnienie czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia zasługującego na ochronę dobra osobistego. O tym, czy w konkretnym wypadku można mówić o naruszeniu (zagrożeniu naruszenia) dobra osobistego, nie mogą decydować subiektywne odczucia osoby uważającej się za pokrzywdzoną. Decydujące znaczenie ma to, jaką reakcją naruszenie to wywołało (lub przy zagrożeniu mogłoby wywołać) w społeczeństwie.

Zgodnie z art. 24 § 1 zd. 1, ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. Przepis ten dotyczy nie czynów (działań) już dokonanych, lecz przypadków, gdy występuje zagrożenie działania naruszającego dobro osobiste. Chodzi o zagrożenie działania bezprawnego.

Z art. 24 § 1 zd. 2 wynika, że w razie dokonanego już naruszenia dobra osobistego ten, czyje dobro zostało naruszone, może żądać, aby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności aby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Treść tego przepisu prowadzi do dwóch istotnych wniosków, a mianowicie, że poszkodowany może łączyć żądanie zaniechania dalszych naruszeń z żądaniem usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego oraz że przepis ten nie określa wszystkich czynności, których sprawca naruszenia powinien dokonać w celu usunięcia skutków tego naruszenia.

Art. 24 wymienia złożenie oświadczenia jako jeden ze sposobów usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego. Oznacza to, że liczba i rodzaj środków mających doprowadzić do usunięcia nie zostały przez ustawodawcę określone. Nie zostało też określone, jaką treść powinno mieć takie oświadczenie ani też w jakiej formie powinno być złożone. Należy przyjąć, że treść i forma oświadczenia będą zależeć w każdym wypadku od rodzaju naruszonego dobra, okoliczności, w jakich do naruszenia doszło, oraz formy, w jakiej tego dokonano.

Ustawą z 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny dokonano zmiany art. 24 § 1 przez dodanie w nim zdania trzeciego w brzmieniu: „Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny”. Ustawodawca, dodając w art. 24 § 1 zd. 3, przesądził w sposób jednoznaczny o możliwości zasądzenia zadośćuczynienia pieniężnego na rzecz poszkodowanego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na cel społeczny w każdym wypadku naruszenia (zagrożenia) dobra osobistego.

Warto wskazać, że w wyroku z dnia z 17 marca 2007 r.² Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że: „W razie naruszenia dobra osobistego pokrzywdzony może żądać zarówno przyznania mu odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, jak i zasądzenia sumy pieniężnej na wskazany przez siebie cel społeczny (art. 448 k.c.). Przesłanką roszczenia o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny (art. 448 k.c.) jest wina kwalifikowana sprawcy naruszenia dobra osobistego, mianowicie wina umyślna albo rażące niedbalstwo”.

Orzeczenie to potwierdza wyrażany w doktrynie pogląd, że do zasądzenia zarówno zadośćuczynienia, jak i świadczenia na cel społeczny nie wystarczy ustalenie bezprawności naruszenia (zagrożenia) dobra osobistego, ale konieczne jest ustalenie działania zawinonego (choćby wina nieumyślna w najłżejszej postaci), i że zasądzenie jednego z tych świadczeń nie wyłącza możliwości zasądzenia również drugiego ([Cisek 1989, s. 125] i przywołana tam literatura).

Opublikowany w 2009 r. projekt księgi pierwszej kodeksu cywilnego w istotny sposób rozbudowuje istniejącą regulację odpowiedzialności, w szczególności w zakresie odpowiedzialności majątkowej za naruszenie dobra osobistego [Machnikowski 2012, s. 21 i nast.].

Zaproponowany w projekcie art. 22 § 1 stanowi, że jeżeli dobru osobistemu zagraża cudze działanie lub je narusza, uprawniony może dochodzić ochrony przeciwko każdej osobie, która dopuściła się takiego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W myśl § 2 nie jest bezprawne działanie podjęte na podstawie przepisów ustawy lub za zgodą uprawnionego. Ujawnienie informacji dotyczących jego osoby nie jest działaniem bezprawnym, jeżeli informacje te są prawdziwe, a za ich ujawnieniem przemawia ważny interes publiczny lub prywatny.

W dalszej kolejności projektodawca przewidział art. 23. Zgodnie z jego brzmieniem w razie zagrożenia dobra osobistego można żądać niezwłocznego zaniechania oznaczonego działania i usunięcia przyczyny zagrożenia (§ 1). W myśl § 2 przywołanego przepisu, jeżeli dobro osobiste zostało naruszone, można także żądać dopełnienia czynności potrzebnych do usunięcia tego stanu

² I CSK 81/2005, LexisNexis nr 1233775, z glosami J. Sieńczyło-Chlabicz (OSP 2007, nr 3 poz. 30) i K. Osajdy (MoP 2007, nr 23, s. 1321).

i skutków naruszenia, a w szczególności złożenia oświadczenia odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie.

W art. 24 przewidziano następujące środki ochronne: jeżeli naruszenie dobra osobistego jest następstwem zawinonego działania albo innego zdarzenia, z którym łączy się obowiązek naprawienia szkody, sąd może przyznać uprawnionemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę albo na jego żądanie zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia i pozostałych środków przysługujących w razie naruszenia lub zagrożenia dobra osobistego (§ 1). Paragraf 2 tegoż przepisu stanowi, że do roszczeń o zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej, o których mowa w przepisie § 1, stosuje się przepisy o obowiązku naprawienia szkody. Z kolei w myśl § 3 roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę może być zbyte tylko wtedy, gdy jest już wymagalne i zostało uznane albo przyznane przez sąd prawomocnym orzeczeniem. Roszczenie to przechodzi na spadkobierców, jeżeli zostało uznane albo powództwo zostało wytoczone za życia uprawnionego. W obydwu przypadkach oświadczenie o uznaniu roszczenia powinno być złożone w formie pisemnej.

Dodatkowo w świetle art. 25 § 1, jeżeli skutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych. Projekt w art. 25 § 1 powtarza zatem treść obecnie obowiązującego art. 24 § 2 k.c. Można również żądać wydania korzyści uzyskanej przez osobę, która dopuściła się naruszenia dobra osobistego (§ 2 przywołanego przepisu).

Porównując projektowaną regulację w zakresie ochrony dóbr osobistych z regulacją dotychczasową, należy zauważyć, że w świetle uregulowań dotychczasowych osoba, której dobro osobiste zostało naruszone, mogła korzystać z dwóch rodzajów środków ochrony: majątkowych, czyli zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę, i niemajątkowych, czyli złożenia oświadczenia w formie przeprosin czy wyjaśnienia. Dochodzenie odszkodowania wymagało z kolei wskazania uszczerbku majątkowego. W przypadku naruszenia dóbr osobistych, a w szczególności dóbr autorskich, w tym w sytuacji potrzeby ochrony twórczości, szkoda nie zawsze powstaje, a na pewno rodzą się liczne trudności z jej wykazaniem. W projekcie kodeksu cywilnego pojawia się dodatkowe roszczenie, które – jak się wydaje – ma stanowić remedium na trudności z wykazaniem uszczerbku w interesach majątkowych uprawnionego (twórcy). Projektodawca poszerza zatem katalog środków ochronnych o roszczenie o wydanie korzyści uzyskanych przez osobę, która dopuściła się naruszenia dobra osobistego.

Powyższą zmianę można by ocenić pozytywnie, a to w kontekście potrzeby ochrony interesów majątkowych uprawnionego w związku z naruszeniem autor-

skich dóbr osobistych także w sytuacji, gdy nie doszło do powstania szkody, a szczególnie wtedy, gdy poszkodowany napotyka trudności z jej udowodnieniem. Oceniając projektowaną regulację, trzeba mieć jednak świadomość, że roszczenie o wydanie korzyści funkcjonuje już w prawie własności intelektualnej i jest jednym z najbardziej problematycznych roszczeń [Sołtysiński i Nowicka 2006, s. 1064; Tischner i Targosz 2007, s. 79; Czajkowska-Dąbrowska 2007, s. 61]. Pojawiają się bowiem na gruncie ochrony praw własności intelektualnej poważne trudności z ustaleniem korzyści, jakie mają podlegać wydaniu, a także z ustaleniem miejsca tego roszczenia w systemie roszczeń przysługujących podmiotom praw własności intelektualnej. Rozważania na temat charakteru prawnego roszczenia o wydanie korzyści koncentrują się na problemie relacji tego roszczenia w stosunku do reżimu bezpodstawnego wzbogacenia, a także na próbach określenia, czy przynajmniej na zasadzie analogii można do niego stosować przepisy kodeksu cywilnego dotyczące roszczeń uzupełniających lub przepisy dotyczące prowadzenia cudzych spraw bez zlecenia [Podrecki 2010, s. 351]. Wobec wciąż toczącej się dyskusji, która dotyczy obecnych uregulowań w ustawach szczegółowych z zakresu prawa własności intelektualnej w przedmiocie roszczenia o wydanie korzyści, pojawia się pytanie o celowość wprowadzania go do katalogu roszczeń o ochronę dóbr osobistych. Projektowanie regulacji wątpliwych z punktu widzenia ich natury nie sprzyja bowiem pewności prawa i rodzi więcej problemów niż korzyści w praktyce jego stosowania. Z tego względu trudno jest odnieść się pozytywnie do przedstawionej w projekcie propozycji.

Z kolei pozytywnie należy ocenić tę zmianę, która skutkuje usunięciem wskazanych powyżej wątpliwości na temat tego, czy możliwe jest kumulatywne dochodzenie roszczeń majątkowych na rzecz uprawnionego i wskazanej instytucji. Projektowane regulacje przewidują wyraźnie, że osoba, której dobro zostało naruszone, będzie musiała zdecydować, z jakiego świadczenia typu majątkowego chce korzystać: na swoją rzecz, czy na rzecz wskazanej osoby (instytucji). Kumulacja tych dwóch świadczeń w świetle jasnego językowo brzmienia przepisu nie jest na gruncie nowych przepisów możliwa. Rozwiązanie takie należy ocenić pozytywnie, ponieważ usuwa dotychczasowe wątpliwości w tym zakresie.

5. Podsumowanie

Twórczość, jakkolwiek wciąż niedająca się zamknąć w ramy definicji (psychologicznej, socjologicznej, ekonomicznej, filozoficznej czy prawnej), zasługuje na ochronę jako dobro o szczególnej społecznej wartości. Niemniej jednak system prawny wciąż stoi przed wyzwaniem dotyczącym wyznaczenia zakresu przedmiotowego ochrony, a także ustalenia „głębokości” oraz „rozpiętości” tej ochrony.

Opublikowany w 2009 r. projekt księgi pierwszej kodeksu cywilnego w istotny sposób rozbudowuje istniejącą regulację odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych, wprowadzając jednocześnie nowy katalog tych dóbr. Funkcjonujące w obecnie obowiązującym kodeksie pojęcie twórczości naukowej, artystycznej, wynalazczej i racjonalizatorskiej zastąpiono pojęciem osiągnięć twórczych. Jak stwierdza K. Wojciechowski [2005, s. 77]: „Najprawdopodobniej współczesny język prawniczy nie jest na tyle precyzyjny, aby sformułować ogólne i precyzyjne kryteria dla definicji oraz niezbędnych analiz i klasyfikacji w dziedzinie z istoty swojej wysoce subiektywnej”. Pojawia się jednak w tym miejscu istotna wątpliwość, czy zmianę terminologii należy uznać za celową. Użyte przez projektodawcę określenie „osiągnięcia twórcze” automatycznie nasuwa przecież pytanie o jego zakres przedmiotowy i stosunek do obecnie obowiązującego pojęcia, a także o relację z pojęciem utworu w prawie autorskim. W przypadku ochrony dóbr osobistych powiązanych z twórczą aktywnością człowieka już samo pojęcie twórczości rodzi wiele pytań, które wciąż w doktrynie i orzecznictwie pozostają bez odpowiedzi. Dodatkowo nie ma też pewności co do tego, czy autorskie dobra osobiste są dobrami osobistymi prawa cywilnego [Wojciechowska 1994, s. 371]. Z tego względu w ocenie autorki niniejszego artykułu wszelkie zmiany terminologiczne, w szczególności w obszarze tak trudnych do bliższego określenia dóbr osobistych, wprowadzane powinny być ze szczególną ostrożnością i dbałością o precyzję. Pojęcia poszczególnych dóbr osobistych są bowiem wewnętrznie skonfliktowane, zrelatywizowane i dlatego sądy rozstrzygające spory zmuszone są do wagi interesów naruszonego i uprawnionego (poszkodowanego). Sytuacja ta nie ulegnie zmianie także na gruncie nowego kodeksu cywilnego w kształcie regulacji zaproponowanych w omawianym projekcie. Dodatkowo wraz z nowymi pojęciami pojawią się nowe wątpliwości interpretacyjne, co nie wpłynie dobrze na praktykę stosowania prawa w zakresie ochrony twórczości.

Znacznie rozbudowana została też regulacja odnosząca się do środków ochrony dóbr osobistych. Istotna zmiana dotyczy wprowadzenia roszczenia o wydanie korzyści. Rozwiązanie to budzi duże wątpliwości, a to w związku z trudnościami, z jakimi boryka się obecnie prawo własności intelektualnej ze względu na nierozwiązany wciąż problem ustalania zakresu korzyści, jakie mają podlegać wydaniu, a także pytań o charakter prawny i miejsce tego roszczenia w katalogu środków ochronnych. Pozytywnie zaś można ocenić zmianę, która przerywa dyskusję na temat możliwości kumulowania zadośćuczynienia z żądaniem zapłaty na wskazywany cel społeczny. Projektowane regulacje nie pozostawiają bowiem wątpliwości co do tego, że roszczenia te mogą być dochodzone jedynie alternatywnie.

Podsumowując wysiłki projektodawcy w obszarze ochrony dóbr osobistych związanych z działalnością twórczą, stwierdzić można, że konieczne jest prze-myślenie proponowanych konstrukcji z uwzględnieniem wskazanych wątpliwości.

W szczególności istotne jest odpowiednie ukształtowanie relacji pomiędzy regulacją kodeksową a regulacjami szczegółowymi w celu zapewnienia należytego poziomu ochrony wszelkim dobrom o charakterze intelektualnym, w których przypadku poziom wysiłku twórczego człowieka zasługuje na ochronę. Ograniczenie ochrony jedynie do samych rezultatów tych wysiłków nie wydaje się bowiem zabiegiem zaspokajającym potrzebę zabezpieczenia społecznie ważnych interesów, takich jak: ochrona samego procesu twórczego, dorobku twórczego, szeroko rozumianej twórczości naukowej czy wynalazczej, ponieważ ochroną prawa cywilnego powinien zostać objęty ogół dóbr osobistych związanych z działalnością intelektualną, a nie tylko te dobra, których ochronę przewidują przepisy prawa autorskiego i wynalazczego.

Literatura

- Barta J., Markiewicz R. [1986], *Ochrona dóbr osobistych w zakresie twórczości naukowej i artystycznej* [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, red. J.S. Piątoski, Ossolineum, Wrocław.
- Barta J., Markiewicz R. [2013], *Prawo autorskie*, wyd. 3, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Bieczyński M.M. [2011], *Prawne granice wolności twórczości artystycznej w zakresie sztuk wizualnych*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Błęszyński J., Staszów M. [1983], *Prawo autorskie i wynalazcze*, PWN, Warszawa.
- Cisek A. [1989], *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Czajkowska-Dąbrowska M. [2007], *Własność czy własności (intelektualne)* [w:] *Współczesne problemy prawa handlowego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marii Pożniak-Niedzielskiej*, red. A. Kidyba, R. Skubisz, Wolters Kluwer, Kraków.
- Czub K. [2000], *Prawa osobiste twórcy projektu wynalazczego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. VII,
- Czub K. [2012], *O konstrukcji intelektualnych dóbr osobistych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej”, nr 1, <http://www.lex.pl/akt/-/akt/o-konstrukcji-intelektualnych-dobr-osobistych> (data dostępu: 1.09.2016).
- Flisak J.D. [2008], *Utwór multimedialny w prawie autorskim*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Garlicki L. [2003], *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78 poz. 483 ze zm. *Księga pierwsza kodeksu cywilnego. Projekt z uzasadnieniem* [2009], Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa.
- Machała W. [2012], *Utwór. Przedmiot prawa autorskiego*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Machnikowski P. [2012], *Odpowiedzialność za majątkowe skutki naruszenia dobra osobistego w projekcie księgi pierwszej kodeksu cywilnego* [w:] *Dobra osobiste XXI wieku. Nowe wartości, zasady, technologie*, red. J. Balcarczyk, Wolters Kluwer, Warszawa.

- Modrzejewski E. [1969–1970], *Wybrane zagadnienia prawa autorskiego*, Katowice.
- Niewęglowski A. [2010], *Wyniki prac badawczych w obrocie cywilnoprawnym*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Podrecki P. [2010], *Środki ochrony praw własności intelektualnej*, LexisNexis, Warszawa.
- Posner A.R. [1987], *The Law and Economics Movement*, „American Review”, vol. 77, nr 2.
- Słownik Języka Polskiego PWN [2016, sjp.pwn.pl [data dostępu: 1.09.2016].
- Sołtysiński S. [1967], *Charakter praw wynalazcy*, PWN, Poznań.
- Sołtysiński S., Nowicka A. [2006], *Uwagi o projekcie ustawy wdrażającej dyrektywę 2004/48 WE w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, z. 4.
- Stein M.I. [1953], *Creativity and Cultura*, „Journal of Psychology”, vol. 36, nr 2, <https://doi.org/10.1080/00223980.1953.9712897>.
- Szmidt K.J. [2013], *Pedagogika twórczości*, GWP.PL, Sopot.
- Szpringer W. [2011], *Koncepcja open-access w świetle ekonomicznej analizy praw własności intelektualnej*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Szpunar A. [1979], *Ochrona dóbr osobistych*, PWN, Warszawa.
- Szwaja J. [1986], *Prawa osobiste wynalazców* [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piątkowski, Ossolineum, Wrocław.
- Tatarkiewicz W. [1975], *Dzieje sześciu pojęć: sztuka, piękno, forma, twórczość, odtwórczość, przeżycia estetyczne*, PWN, Warszawa.
- Tischner A., Targosz T. [2007], *Dostosowanie polskiego prawa własności intelektualnej do wymogów prawa wspólnotowego. Uwagi na tle projektu z dnia 24 maja 2006 r. ustawy o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz zmianie innych ustaw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Instytutu Prawa Własności Intelektualnej”, z. 97.
- Tylec G. [2012], *Dobra osobiste prawa cywilnego jako niezależna od prawa autorskiego podstawa ochrony interesów twórczych*, „Monitor Prawniczy”, nr 10, <http://czasopisma.beck.pl/monitor-prawniczy/artukul/dobra-osobiste-prawa-cywilnego-jako-niezalezna-od-prawa-autorskiego-podstawa-ochrony-interesow-tworczych/> (data dostępu: 1.09.2016).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. kodeks cywilny, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., nr 380 poz. 585.
- Ustawa z dnia 14 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, tekst jedn. Dz.U. z 2006 r., nr 90 poz. 631 ze zm.
- Ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, Dz.U. nr 114 poz. 542.
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. prawo własności przemysłowej, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1615 ze zm.
- Wojciechowska A. [1994], *Czy autorskie dobra osobiste są dobrami osobistymi prawa cywilnego?*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, z. 3.
- Wojciechowska A. [1999], *Autorskie prawa osobiste twórców dzieła audiowizualnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej”, z. 72.
- Wojciechowski K. [2005], *Widowisko sportowe w telewizji. Widowisko sportowe i audiowizualna relacja z niego jako dobra chronione w świetle polskiego prawa prywatnego*, Liber, Warszawa.
- Wyrok SA w Białymstoku z dnia 31 lipca 2012 r., I ACa 303/12, Lex nr 1220403.

Wyrok SN z dnia 8 października 1980 r., IV CR 327/80, OSNC 1981, nr 5, poz. 8.
Wyrok SN z dnia 5 stycznia 2001 r., V CKN 499/00, Lex nr 53112.
Wyroku SN z dnia 17 marca 2007 r., I CSK 81/2005, LexisNexis nr 1233775.
Wyrok SN z dnia 14 maja 2007 r., I ACa 668/06, OSA 2008, z. 12, poz. 39.

Creativity and Its Protection in the Light of the Draft of the First Book of the Civil Code

(Abstract)

The aim of the article is to examine if the new civil code can be the basis for unravelling problems relative to the protection of human creative efforts, focused around the concept of “creativity”. The research work is based on the assumption that difficulties in determining the appropriate level of rights protection, which can last for several decades, make a legislative initiative necessary. Proper legal regulation could contribute to the elaboration of an efficient method of protection, especially in places where the detailed regulations are still clearly insufficient. Analysis of structures adopted in the project to protect “creative achievements” leads to the conclusion that, in spite of the extensive directory of protective measures, regulations are still insufficient due to difficulties in determining the exact subject matter of protection required to ensure that those rights are protected sufficiently.

Keywords: creativity, creative achievements, personal rights, protection of moral rights.

Małgorzata Wesołowska

Uczelnie galicyjskie doby autonomii

Streszczenie

Celem artykułu jest ocena sytuacji uczelni galicyjskich po uzyskaniu przez Galicję autonomii. Skupiono się w nim na sytuacji uniwersytetów oraz Szkoły Politechnicznej we Lwowie, m.in. na liczbie wykładowców, słuchaczy i wykładów na tych uczelniach. Rozpatrywano również kwestię materialnego wsparcia nauki. Przeprowadzona analiza pozwala na wyciągnięcie wniosku, że uzyskanie przez Galicję autonomii przyczyniło się do rozwoju szkolnictwa oraz poprawy poziomu wykształcenia społeczeństwa. Dzięki większemu dostępowi do finansowania mogły się rozwijać również nowe dziedziny nauki. Sytuacja na objętych analizą uczelniach była podobna. Od początku okresu autonomii w Galicji wzrastała liczba wykładowców, wykładów oraz słuchaczy. Powstawały nowe wydziały, katedry czy kierunki kształcenia. Z uwagi na charakter kształcenia uczelnie galicyjskie wykształciły wielu sławnych humanistów.

Słowa kluczowe: autonomia, Galicja, szkolnictwo wyższe, uniwersytet.

Klasyfikacja JEL: I23, I28, N33.

1. Wprowadzenie

Początki kształcenia w szkołach, które swym charakterem mogły przypominać współczesne uniwersytety i szkoły wyższe, sięgają jeszcze czasów starożytnych. Zauważalny rozwój kształcenia wyższego w Europie przypada na okres średniowiecza, a dokładniej na XI–XIII w., kiedy to powstało wiele uniwersytetów,

m.in. Uniwersytet Boloński, Uniwersytet Paryski czy Uniwersytet Oksfordzki. Kolejne stulecia to czas rozwoju nauki i rozkwit kształcenia na uniwersytetach, na których wykładano głównie nauki humanistyczne. Początki rewolucji kształcenia datuje się na XVIII w. Do głównych przyczyn należały podboje kolonialne ówczesnych mocarstw oraz rozwój kapitalizmu. Mocarstwa przeznaczały znaczne środki na badania naukowe, które miały wpływ nie tylko na naukę, ale na życie całych społeczeństw [*Historia nauki polskiej. Tom IV...* 1987, s. 65].

Na ziemiach polskich w czasach zaborów funkcjonowały cztery uniwersytety, tj. Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Lwowski, Uniwersytet Warszawski oraz Uniwersytet Wileński. Dwa z wymienionych, Uniwersytet Jagielloński oraz Uniwersytet Lwowski, znajdowały się na terenie polskiej części zaboru austriackiego nazywanej Galicją. Ponadto na terenie Galicji działały m.in. Akademia Sztuk Pięknych i Akademia Umiejętności w Krakowie, jak również Akademia Weterynaryjna i Szkoła Politechniczna we Lwowie. Autonomia Galicji przyniosła swobodę nie tylko polityczną, ale też kulturową, która spowodowała realne zmiany w obszarze oświaty, w tym także w szkolnictwie wyższym.

Celem artykułu jest analiza sytuacji uczelni Galicji po uzyskaniu przez nią autonomii. Głównym obszarem badań jest sytuacja na uniwersytetach oraz w Szkole Politechnicznej we Lwowie, m.in. wielkość kadry naukowej, liczba słuchaczy i wykładów. Na początku przedstawiono tło historyczne oraz scharakteryzowano oświatę dorosłych w Galicji przed uzyskaniem autonomii. Następnie zaprezentowano sytuację panującą na uczelniach galicyjskich oraz sposób finansowania nauki.

2. Tło historyczne

W wyniku rozbiorów terytorium Polski podzielone zostało między trzy mocarstwa – Rosję, Prusy i Austrię. W ponad stuletnim okresie nieistnienia Polski jako suwerennego państwa ziemie polskie silniej integrowały się z państwami zaborczymi niż między sobą i wiązały z nimi swój rozwój gospodarczy. Dodatkowo w XIX w., kiedy Polska nie tworzyła jedności terytorialnej, narodowej i gospodarczej, zaczęła się formować nowa, kapitalistyczna gospodarka [Małecki 1991, s. 14].

Za najgorzej rozwinięty pod względem gospodarczym uważano zabór austriacki, a dokładniej jego polską część, czyli Galicję. Winą za taki stan rzeczy należy obciążyć ówczesny rząd mocarstwa, który nie interesował się ziemiami podbitymi na północy. Traktował je jako kolonię i nie inwestował środków w zakłady produkcyjne na tym terenie. Dodatkowo sytuację pogarszał niekorzystny dla Galicji obrót towarami z Niemcami, który niszczył rodzimą, drobną wytwórczość. Nie dbano też w dostatecznym stopniu o rozwój infrastruktury transportowej. Na tym tle wyróżniał się Śląsk Cieszyński, gdzie rozwijało się

włókiennictwo oraz w pewnym stopniu przemysł górniczo-hutniczy. Warto jednak wspomnieć, że Galicja posiadała bardzo bogate złoża nafty, soli oraz wosku ziemnego, które były eksploatowane, aczkolwiek zaspokajały przede wszystkim potrzeby rynku lokalnego [Jonca 2001, s. 157–161].

Ogólnie rzecz ujmując, sytuacja na ziemiach polskich pod panowaniem austriackim była trudna. Rządzone przez obcą władzę stały się obiektem wyzysku fiskalnego, który miał zaspokajać potrzeby mocarstwa w czasie wojen z Francją. Gospodarka opierała się głównie na rolnictwie, które pozostawało na niskim poziomie rozwoju. Panująca cenzura oraz system policyjny skutecznie hamowały rozwój życia naukowego oraz blokowały kontakty z zagranicą [*Historia nauki polskiej. Tom III...* 1977, s. 144].

Uzyskanie przez Galicję autonomii po 1866 r. przyniosło zauważalne zmiany. Większa swoboda polityczna przyczyniła się do ożywienia w różnych obszarach życia gospodarczego oraz społecznego. Na pierwsze miejsce wysunęła się oświata, na którą przeznaczano najwięcej pieniędzy z budżetu (od 5,2% w 1866 r. do 40,05% ogółu wydatków w 1911 r.). Oprócz wydatków publicznych na oświatę można również wskazać wydatki prywatne, które są ujmowane jako pozycje oświatowe wielu zakładów, stowarzyszeń i instytucji (np. klasztory, koleje, fabryki czy izby handlowe), które utrzymywały swoje własne szkoły. Na drugim miejscu w budżecie w 1911 r. znalazły się wydatki na cele gospodarcze, stanowiąc 22,39% ogółu wydatków. Trzecią kategorią wydatków było zdrowie i opieka nad ubogimi (10,7%), ponieważ od czasu uzyskania autonomii to państwo wzięło na siebie te wydatki. Na czwartym miejscu w budżecie znalazła się komunikacja, na którą przeznaczano 9,6% ogółu wydatków. Poprawa w tym obszarze miała przyczynić się do wzrostu gospodarczego całej Galicji [Bartoszewicz 1917, s. 179–181].

3. Poziom oświaty dorosłych w Galicji w latach poprzedzających uzyskanie autonomii

Do czasu uzyskania przez Galicję autonomii poziom wykształcenia osób dorosłych był niski. Świadczy o tym m.in. wysoki odsetek analfabetyzmu, wynoszący w niektórych powiatach powyżej 90% ogółu mieszkańców (tabela 1). Najwięcej osób umiejących czytać i pisać zamieszkiwało powiaty, których siedzibą były duże miasta, np. Kraków czy Lwów. Znacznie gorzej było w powiatach, które znajdowały się w znacznej odległości od ważnego ośrodka kulturowego czy naukowego. Tam poziom analfabetyzmu w całej populacji niejednokrotnie przekraczał 80%. Oznaczało to, że ponad 80 na 100 osób nie potrafiło ani czytać, ani pisać, natomiast z pozostałej części kilka osób posiadało umiejętność samego czytania, co ostatecznie daje niespełna 10 na 100 osób w pełni piśmiennych i umiejących czytać.

Tabela 1. Liczba ludności umiejacej czytać i pisać w wybranych powiatach i miastach galicyjskich w 1880 r.

Powiat (starostwo)	Ludność					
	umiejająca czytać i pisać		umiejająca tylko czytać		nieumiejająca ani czytać, ani pisać	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Lwów	57 976	52,83	4430	4,04	47 340	43,13
Kraków	38 498	58,25	4485	6,79	23 112	34,96
Buczacz	7626	7,39	3494	3,38	92 105	89,23
Drohobycz	10 175	9,17	2594	2,34	98 132	88,49
Jaśło	8062	8,32	7887	8,14	80 982	83,54
Kołomyja	8916	8,1	1368	1,24	99 807	90,66
Łańcut	10 137	8,5	20 973	17,59	88 132	73,91
Myślenice	16 319	20,23	17 819	22,09	46 516	57,68
Nowy Sącz	11 254	11,33	8892	8,64	79 693	80,03
Rawa	4827	5,66	1466	1,72	55 356	92,62

Źródło: [Rutowski 1887, s. 21–24].

Kolejnym aspektem, który świadczy o poziomie oświaty ludności, jest sposób zarobkowania. Ludność Galicji do czasu uzyskania autonomii utrzymywała się przede wszystkim z rolnictwa i leśnictwa (tabela 2). Największy odsetek ludności zajmującej się uprawą roli oraz leśnictwem zamieszkiwał małe miejscowości, w których pobliżu nie było żadnego dużego miasta czy zakładu przemysłowego. Przykładem są Myślenice, gdzie rolnictwem trudniło się ponad 90% mieszkańców. Inaczej wyglądała sytuacja w większych miastach galicyjskich, np. w Drohobyczu czy Kołomyi, w których ludność trudniąca się rolnictwem i leśnictwem stanowiła do 70% ogółu. Wyjątek stanowiły Kraków i Lwów, gdzie odpowiednio tylko 1,88% i 2,43% ludności uzyskiwało dochód z uprawy roli i leśnictwa.

Druą co do wielkości grupa ludności czerpała dochód z przemysłu. W Galicji istniało wiele gałęzi przemysłu, ale pod względem liczby zatrudnionych w nich osób dominowały: produkcja wyrobów metalowych, przemysł drzewny, przędzalnictwo i tkactwo oraz wyrób odzieży i artykułów mody. Z przemysłu najwięcej osób utrzymywało się w dużych miastach, takich jak Lwów i Kraków, w mniejszym stopniu w Kołomyi czy Nowym Sączu. Trzecią grupę stanowili robotnicy ze zmiennym zatrudnieniem, służba dochodząca oraz osoby niewiadomego zatrudnienia. Najwięcej było ich w największych i dużych miastach. Obok Lwowa i Krakowa były to jeszcze Drohobycz i Jaśło. Inną wartą uwagi grupą zawodową, charakterystyczną tylko dla dwóch największych miast, są urzędnicy, wojskowi, duchowni i nauczyciele. Pod względem liczby osób trudniących się tymi zawo-

Tabela 2. Sposób zarobkowania ludności w wybranych powiatach i miastach galicyjskich w 1880 r. (w %)

Powiaty i miasta	Rołnictwo i leśnictwo	Górnictwo i hutnictwo	Przemysł	Handel	Komunikacja lądowa i wodna	Urzędnicy, wojskowi, pensjonisi, duchowni, nauczyciele, ich rodziny, domownicy i służba	Adwokaci, notariusze, architekci, inżynierowie, geometryści, przywódcy, artyści, literaci, lekarze, służba zdrowia, ich rodziny, domownicy i służba	Właściciele domów i rentierzy, ich rodziny, domownicy i służba	Robotnicy ze zmiennym zajęciem, służba dochodząca i ludność niewiadomego zatrudnienia
Lwów (miasto)	2,43	0,01	28,92	11,89	7,08	23,14	3,50	6,41	15,62
Kraków (miasto)	1,88	0,08	28,09	16,15	5,23	24,46	3,60	7,15	13,36
Buczacz	74,35	–	7,15	4,19	0,23	2,59	0,24	4,69	6,56
Drohobycz	65,35	5,76	7,10	2,76	0,32	2,03	0,24	5,32	10,92
Jasło	75,96	0,17	6,75	1,95	0,07	3,08	0,14	0,47	11,41
Kołomyja	69,76	0,10	10,21	4,81	1,12	3,80	0,44	1,7	8,06
Łańcut	80,79	–	7,39	3,28	0,19	2,03	0,26	0,58	5,48
Mysłenice	91,32	–	4,25	1,05	0,01	1,06	0,1	0,06	2,15
Nowy Sącz	76,59	0,03	8,47	3,43	0,57	4,03	0,38	0,74	5,76
Rawa	80,78	0,06	5,67	3,42	0,06	1,53	0,10	1,1	7,28

Źródło: [Rutowski 1887, s. 28–29].

dami grupa ta zajmuje drugie miejsce w Krakowie i Lwowie. Uprawianie takich zawodów wiązało się już nie tylko z posiadaniem umiejętności czytania i pisania czy też nauką danego zawodu, ale zdobyciem odpowiednio wysokiego wykształcenia. Kraków i Lwów przyciągały osoby chętne i mogące się kształcić w wybranych kierunkach, ponieważ posiadały zaplecze naukowe w postaci uniwersytetów, a w późniejszym czasie były w stanie zapewnić im miejsce pracy.

Rewolucja z 1848 r. poskutkowała reformą szkolnictwa średniego i wyższego w Austrii, ale zmiany te nie dotyczyły Galicji, która przeżywała w tym czasie ponownie nasilenie akcji germanizacyjnej. Dopiero wojna przegrana przez Austrię w 1859 r. doprowadziła do złagodzenia wewnętrznej polityki. Pierwsze tego skutki były widoczne już dwa lata później, kiedy język niemiecki został usunięty z wiejskich szkół ludowych. Stopniowo usuwano obcych urzędników oraz nauczycieli, dając tym samym szansę młodzieży na pracę w administracji i szkolnictwie. Po tych wydarzeniach wzrosło zainteresowanie studiami wyższymi wśród młodych osób. Do ostatecznego spolszczenia szkolnictwa doszło dopiero kilka lat później, w 1866 r., ale jeszcze przed ostatecznym uzyskaniem przez Galicję autonomii. Do tego czasu były podejmowane jedynie pojedyncze próby pracy oświatowej skierowanej do osób dorosłych. Zacofaniu gospodarczemu Galicji towarzyszyło nie mniejsze zacofanie oświaty i nauki. Poczynając od zaniedbanych wiejskich szkół ludowych, a na zgermanizowanych uniwersytetach kończąc, szkolnictwo okresu przedautonomicznego nie spełniało swojej roli siły napędzającej rozwój gospodarczy kraju [Terlecki 1990, s. 18–19; *Historia nauki polskiej. Tom IV...* 1987, s. 67].

4. Kształcenie wyższe w Galicji w okresie autonomii

Charakterystyczne dla początków okresu autonomii Galicji było powszechne zrozumienie dla konieczności kształcenia ludności. Pogląd taki reprezentowali przedstawiciele różnych opcji politycznych, czego skutkiem było powstawanie różnych towarzystw i organizacji oświatowych mających na celu walkę z analfabetyzmem, wydawanie książek adresowanych do różnych odbiorców, broszur naukowych, kulturalnych i politycznych, jak również organizowanie bibliotek i odczytów [Stopińska-Pajak 1995, s. 241].

Osoby z wysokim poziomem wykształcenia poza rzetelnym wykonywaniem swojego zawodu chciały zgłębiać i promować dziedzinę, w której się wykształciły. W okresie przedautonomicznym istniało jednak zaledwie kilka towarzystw skupiających ludzi z kręgów kulturowych, naukowych czy zawodowych. Wszelkie chęci i dążenia mające na celu rozwój nauki i oświaty były hamowane przez otoczenie instytucjonalne. Brak swobody i wolności w obszarze nauki i kultury

przed uzyskaniem przez Galicję autonomii poskutkowało wzmocnionymi działaniami, których celem było powstanie nowych stowarzyszeń po jej uzyskaniu [Dybiec 1995, s. 35–36].

Akademia Umiejętności w Krakowie była jednym z tych towarzystw o charakterze ogólnym. Skupiała uczonych z obszaru nie tylko Galicji, ale też z pozostałych zaborów oraz z emigracji. Energicznie rozwijała się działalność wydawnicza, która obejmowała humanistykę oraz nauki ścisłe. Wydawano dzieła polskich i zagranicznych autorów. Członkowie Akademii podejmowali też skuteczne działania mające na celu nawiązanie kontaktów z instytucjami naukowymi z całego świata [Hulewicz 2013]. Autonomia, jaką Galicja uzyskała wraz z innymi krajami monarchii, stanowiła impuls do zrzeszania się ludzi o podobnych zainteresowaniach i tworzenia towarzystw. Najwięcej towarzystw powstało w obszarze nauk o zdrowiu. Były to m.in. Towarzystwo Lekarzy Galicyjskich w Krakowie, Towarzystwo Ginekologiczne w Krakowie czy Krakowskie Towarzystwo Dermatologiczne. Spośród innych można wymienić Towarzystwo Politechniczne skupiające osoby reprezentujące nauki ścisłe i techniczne, które powstało przy Szkole Politechnicznej we Lwowie, Towarzystwo Tatrzańskie, które zajmowało się ochroną przyrody Karpat i badaniami geologicznymi na tych terenach, Towarzystwo Rybackie czy Towarzystwo Historyczne [Dybiec 1995, s. 36–37]. Różnorodność towarzystw oraz wydawanych czasopism świadczy o dużym potencjale naukowym społeczeństwa Galicji. Swoboda, z jaką organizowały się środowiska naukowe, ich mnogość oraz prężne działanie, stanowiły o przewadze Galicji nad ziemiami polskimi znajdującymi się pod panowaniem innego zaborcy.

Swobody polityczne zaowocowały również rozwojem uniwersytetów, które bez wątplenia stanowiły ważne ośrodki promocji nauki. W tabeli 3 zaprezentowano dane na temat liczby wykładowców, słuchaczy oraz wykładów organizowanych w poszczególnych latach na Uniwersytecie Lwowskim.

Jeszcze w 1851 r. liczba wykładowców uniwersytetu we Lwowie wynosiła 31, w tym 19 profesorów zwyczajnych. 20 lat później, po uzyskaniu autonomii przez Galicję, liczba ta zaczęła sukcesywnie wzrastać. Do lat 90. XIX w. co dekadę przybywało średnio 10 wykładowców. Największy przyrost zaobserwowano na przełomie XIX i XX w., kiedy liczba wszystkich wykładowców wzrosła o ponad 100% (z 68 w 1891 r. do 149 w 1901 r.). Taka dynamika utrzymała się do czasów pierwszej wojny światowej. Grupy wykładowców, których zmiana ta dotyczyła w największym stopniu, to profesorowie zwyczajni oraz inni wykładowcy. Analogiczną tendencję widać w liczbie wykładów oraz słuchaczy. Do lat 90. XIX w. ich liczba stale wzrastała, ale tempo wzrostu nie było duże (kilkadziesiąt godzin więcej wykładów i niespełna dwustu słuchaczy więcej). Dopiero przełom wieków przyniósł znaczne zwiększenie dynamiki zmian, co przełożyło się na ok. 100 wykładów więcej w każdej następnej dekadzie oraz bardzo duży przyrost słuchaczy,

szczególnie w ostatniej dekadzie objętej analizą (z 1972 słuchaczy w 1901 r. do 4595 w 1911 r.). Większość wśród słuchaczy stanowili Polacy (60–70% ogółu). Kolejną najliczniejszą grupą narodową byli Rusini, którzy w poszczególnych latach stanowili ok. 30% słuchaczy. Ostatnią wymienianą narodowością są Niemcy, ale w żadnym roku ich liczba nie przekroczyła 1% ogółu. Początkowo najwięcej słuchaczy uczęszczało na wydział prawniczy (542 w 1876 r.) oraz na wydział teologiczny (195 w 1876 r.). Trzecim wydziałem pod względem liczby słuchaczy był wydział filozoficzny, na który uczęszczało 152 słuchaczy w 1876 r. Czwartym, najmłodszym wydziałem na Uniwersytecie Lwowskim był wydział medyczny, na którym kształcenie rozpoczęto dopiero w 1894 r.

Sytuacja była inna na koniec badanego okresu. W 1911 r. najwięcej słuchaczy miał wciąż wydział prawniczy (3256), na drugim miejscu pod względem liczby słuchaczy znalazł się wydział filozoficzny (1128), na trzecim – wydział medyczny (524), a na czwartym – wydział teologiczny (358).

Podobnie sytuacja kształtowała się na Uniwersytecie Jagiellońskim, ale dynamika wzrostu kadry wykładowców oraz słuchaczy była nieco niższa niż na Uniwersytecie Lwowskim (tabela 4). W 1851 r. liczba wykładowców wynosiła 49, w tym 28 profesorów zwyczajnych. W Krakowie również przełom wieków przyniósł większe tempo wzrostu liczby nie tylko wykładowców, ale też samych wykładowców (z 189 w 1891 r. do 322 w 1911 r.) i słuchaczy (z 1147 w 1891 r. do 2641 w 1911 r.). Zdecydowaną większość słuchaczy, ponad 90%, stanowili Polacy. Drugą grupę stanowili Rusini, ale wśród słuchaczy nigdy nie było ich więcej niż 5,2%. Ostatnią wymienianą grupą są Niemcy; podobnie jak na Uniwersytecie Lwowskim nigdy nie było ich więcej niż 1% ogółu. Początkowo najwięcej słuchaczy uczęszczało na wydział prawniczy – 262 słuchaczy w 1875 r. Drugie miejsce pod względem liczby studiujących zajmował wydział medyczny – w 1875 r. studiowało na nim 181 osób. Trzecie miejsce zajmował wydział filozoficzny, a czwarte wydział teologiczny. Na koniec badanego okresu, w 1911 r., najwięcej słuchaczy uczęszczało na wydział prawniczy – 1171. Niewiele mniej, bo 1154 słuchaczy, było na wydziale filozoficznym. Trzeci w kolejności był wydział medyczny (411), a czwarty – wydział teologiczny (91). W przypadku obu uniwersytetów widoczna jest tendencja do zwiększania się liczby studentów na wydziale medycznym, a zmniejszania się ich liczby na wydziale teologicznym. Tendencja ta została również odzwierciedlona w liczbie towarzystw z obszaru nauk o zdrowiu, których w czasach autonomii Galicji było najwięcej.

Tendencje występujące na obu galicyjskich uniwersytetach są także widoczne w Szkole Politechnicznej we Lwowie (tabela 5). Od samego początku badanego okresu obserwowany jest wzrost liczby wykładowców, wykładowców oraz słuchaczy. Dopiero przełom XIX i XX w. przyniósł większą dynamikę wzrostu, obserwowaną jednak początkowo tylko w liczbie słuchaczy (z 324 w 1895 r. do 1325 w 1905 r.).

Tabela 3. Liczba wykładowców, słuchaczy i wykładów na Uniwersytecie Lwowskim (semestr letni)

Rok	Wykładowcy				Słuchacze			Wykłady
	prof. zw.	prof. nadzw.	docenci	inni	zwyčajni	nadzwyczajni	razem	
	1871	26	5	6	8	855	135	
1881	27	5	12	12	907	87	994	108
1891	31	12	17	8	1062	107	1169	110
1901	48	19	36	46	1781	191	1972	210
1911	61	13	42	74	4280	315	4595	289

Źródło: [Rutowski 1898, s. 67; Pilat 1908, s. 105; Pilat 1913, s. 117 i 120].

Tabela 4. Liczba wykładowców, słuchaczy i wykładów na Uniwersytecie Jagiellońskim (semestr letni)

Rok	Wykładowcy				Słuchacze			Wykłady
	prof. zw.	prof. nadzw.	docenci	inni	zwyčajni	nadzwyczajni	razem	
	1871	36	5	11	17	450	79	
1881	37	15	21	19	653	75	728	133
1891	48	18	20	30	1014	133	1147	189
1901	50	30	32	53	1118	137	1255	261
1911	58	51	26	67	2478	163	2641	322

Źródło: [Rutowski 1898, s. 67; Pilat 1908, s. 105; Pilat 1913, s. 117 i 120].

Tabela 5. Liczba wykładowców, słuchaczy i wykładów w Szkole Politechnicznej we Lwowie (semestr zimowy)

Rok	Profesorowie						Słuchacze				Wykłady
	zwyczajni	nadzwyczajni	docenci	inni	razem	zwyczajni	nadzwyczajni	goście	razem		
1875	12	2	2	13	29	247	13	–	260	49	
1885	12	3	9	18	42	176	16	–	192	55	
1895	18	4	15	23	60	302	21	1	324	94	
1905	23	3	14	37	77	1128	80	117	1325	99	
1911	29	4	28	62	123	1723	31	49	1803	222	

Źródło: [Rutowski 1887, s. 57; Rutowski 1898 s. 76; Pilat 1908, s. 111; Pilat 1913, s. 117 i 120].

Z kolei zwiększenie się liczby wykładowców oraz wykładów jest zauważalne dopiero z końcem pierwszej dekady XX w. (odpowiednio z 77 wykładowców w 1905 r. do 123 w 1911 r. oraz z 99 wykładów w 1905 r. do 222 w 1911 r.). Najwięcej, bo ponad 90% słuchaczy, było narodowości polskiej. Kolejną grupę stanowili Rusini, których odsetek w poszczególnych latach był różny, ale nigdy nie przekroczył 10%. Ostatnią wymienianą grupą są Niemcy, którzy stanowili ok. 1–2% ogółu słuchaczy. Najwięcej słuchaczy w Szkole Politechnicznej we Lwowie studiowało na wydziale inżynierii (212 w 1875 r.). Ważną kwestią jest drastyczne zmniejszenie się liczby słuchaczy tego wydziału od 1880 r., kiedy to wynosiła ona niespełna 100. Stałe zwiększanie się liczby słuchaczy jest obserwowane dopiero od 1892 r., aby ostatecznie wynieść 846 w 1911 r. Kolejnymi wydziałami były wydziały mechaniki, budownictwa oraz wydział chemiczno-technologiczny (odpowiednio 28, 38 i 47 słuchaczy). Na tych wydziałach widoczna jest stała tendencja wzrostowa. Z roku na rok słuchaczy było więcej; w ostatnim roku analizy (1911 r.) ich liczba wyniosła odpowiednio: 476, 225 i 183.

5. Dorobek naukowy Galicji

Na obu uniwersytetach promowano magistrów i doktorów. Jediną dziedziną, w której słuchacze uzyskiwali promocje na magistrów, była farmacja. Początkowo więcej takich promocji nadawano w Krakowie, ze względu na późniejsze otwarcie wydziału lekarskiego we Lwowie. W XX w. sytuacja ta zmieniła się na korzyść Lwowa. Rocznie przyznawano od kilkunastu do kilkudziesięciu promocji, nigdy jednak więcej niż 40.

Przyznawano również promocje na doktorów. Na Uniwersytecie Lwowskim najwięcej było promocji na doktorów prawa – od ok. 50 w 1900 r. do 122 w 1910 r. Przyznawano promocje na doktorów wszech nauk lekarskich oraz na doktorów filozofii – w obu przypadkach po ok. 20 rocznie. Uzyskanie promocji na doktora teologii stanowiło jednostkowe przypadki. Powodem tego było utrzymanie średniowiecznego charakteru wydziału teologii, który miał stanowić wstęp dla wszystkich słuchaczy, niezależnie od tego, na jakim wydziale kształcili się dalej.

Podobnie było w Krakowie – tutaj także odnotowano najwięcej promocji na doktorów prawa (75 w 1910 r.). Kolejno najwięcej było promocji na doktorów wszech nauk lekarskich (28 w 1910 r., w tym 5 kobiet) oraz na doktorów filozofii (40 w 1910 r., w tym 6 kobiet). Zwiększenie liczby nadawanych promocji na doktorów filozofii w Krakowie obserwuje się dopiero od 1905 r. Wcześniej liczba ta oscylowała wokół 5, dlatego dziedzina ta znajduje się na trzecim miejscu. Nadawano również promocje na doktorów teologii, ale podobnie jak we Lwowie działo się to sporadycznie.

Szkoła Politechniczna we Lwowie nie miała prawa doktoryzowania aż do 1901 r., mimo że miała w tym czasie prawo do nadawania tytułu doktora habilitowanego [*Historia nauki polskiej. Tom IV...* 1987, s. 302]. Najwięcej promocji na doktorów (9) przyznano na wydziale inżynierii. Na pozostałych wydziałach promocje na doktorów przyznawano w tym okresie jednostkowo.

Według obliczeń [Dybiec 1995, s. 42] w okresie autonomii Galicji na obu uniwersytetach mogło doktoryzować się w sumie ok. 6000 osób. Tak duży wzrost kadry naukowej wynikał ze świadomej polityki uczelni, które chciały, aby uniwersytety stały się znane, a także chciały przyciągać polskich naukowców rozproszonych po świecie. Z drugiej strony dążono do tworzenia nowych katedr, aby dorównać najlepszym uniwersytetom w Europie. Uzyskanie stopnia doktora w większości przypadków nie wiązało się jednak z karierą naukową. Na wydziałach prawa posiadanie stopnia doktora było pożądane przy aplikaturze sądowej, notarialnej i adwokackiej. Z kolei na wydziałach lekarskich doktorat był dobrze widziany przy tzw. egzaminach fizykackich. Co więcej, nie wymagano wtedy formy pisemnej pracy doktorskiej, a praktykowano zdawanie tzw. rygorozów¹. Znacznie mniejsza liczba doktoratów na wydziałach humanistycznych i teologicznych była spowodowana brakiem wymagań, jakie stawiały wydziały prawa i wydziały lekarskie; były one raczej wyrazem osobistych ambicji absolwentów [*Historia nauki polskiej. Tom IV...* 1987, s. 90–91 i 291].

Pomimo zacofania gospodarczego Galicji uczelnie wyższe działające na jej obszarze dobrze prezentowały się na tle innych szkół wyższych w Europie, niewiele odbiegając od nich standardami czy jakością kształcenia. Uniwersytet Jagielloński oraz Uniwersytet Lwowski zyskały międzynarodowe uznanie. Szkoła Politechniczna we Lwowie na początku XX w. stała się jedną z liczących się uczelni technicznych w skali Europy [Świeboda 1999, s. 7].

W szkołach wyższych Galicji naukę pobierało wiele znanych postaci. Na Uniwersytecie Jagiellońskim wykształcenie zdobywali: Julian Dunajewski – ekonomista, minister skarbu Austrii, Fryderyk Zoll – prawnik, wiceprezes Akademii Umiejętności, poseł na Sejm Krajowy Galicji, Józef Dietl – lekarz, polityk, prezydent Krakowa, Napoleon Cybulski – współodkrywca adrenaliny, pionier elektroencefalografii. Wśród kształcących się na Uniwersytecie Lwowskim byli np. Stanisław Grabski – ekonomista, Tadeusz Pilat – statystyk, czy Oswald Balzer – historyk ustroju i prawa polskiego. Z kolei spośród studentów Szkoły Politechnicznej we Lwowie należy wymienić m.in.: Tadeusza Fiedlera – inżyniera mechanika, Romana Dzieślewskiego – pioniera polskiej elektryki, który jako

---

¹ Rygorozą to egzaminy kierunkowe, których zdanie było konieczne do otrzymania stopnia doktora w danej dziedzinie.

pierwszy Polak otrzymał tytuł profesora w tej dziedzinie, czy Arnolda Bollanda – chemika, późniejszego rektora Akademii Handlowej w Krakowie².

Wśród wybitnych prac z tego okresu należy wymienić *Bibliografię polską* Karola Estreichera, która stanowiła doniosłe dzieło z obszaru humanistyki, ukazujące cały polski dorobek piśmienniczy od XV do końca XIX w. Kolejnym doniosłym dziełem była *Bibliografia historii polskiej* Ludwika Finkla i jego uczniów. Oba wymienione dzieła stanowiły inspirację do tworzenia podobnych z innych dziedzin nauki na ziemiach polskich, a także w krajach ościennych. Polska literatura również doczekała się spójnego opracowania w postaci *Historii literatury polskiej* Michała Wiszniewskiego, a następnie Stanisława Tarnowskiego i Romana Pilata. W zakresie nauk ścisłych warto wymienić pracę polskich geologów pt. *Atlas geologiczny Galicji*, który zawierał szczegółowy opis i analizę wód mineralnych obszaru Galicji. Badania nad kriogeniką Karola Olszewskiego i Zygmunta Wróblewskiego, studia Mariana Smoluchowskiego nt. kinetycznej teorii materii czy odkrycia w dziedzinie chemii Leona Marchlewskiego nie tylko przyniosły międzynarodową sławę samym uczonym, ale też wpisały się w rozwój nauki światowej [Dybiec 1995, s. 45–47].

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. rozpoczęła się migracja uczonych do szkół wyższych w innych częściach kraju. To z Galicji pochodziło najwięcej naukowców, którzy zasilali kadry uniwersytetów dawnego Królestwa Polskiego i zaboru pruskiego. Uczni ci posiadali odpowiednią wiedzę oraz doświadczenie potrzebne do prowadzenia katedr i zakładów. To właśnie dorobek naukowy Galicji w największej mierze przyczynił się do rozwoju szkolnictwa i nauki w II RP [Świeboda 1999, s. 7 i 21].

6. Finansowanie nauki

Uzyskanie przez Galicję autonomii w istotny sposób wpłynęło na kształcenie i oświatę. Poza zwiększeniem środków przeznaczanych na oświatę, która była finansowana z dwóch budżetów, tj. budżetu państwa i budżetu krajowego, utrzymało się w świadomości społecznej przekonanie, że to właśnie państwo ma sprawować opiekę nad tym obszarem życia gospodarczo-społecznego. W 1867 r. na oświatę i kształcenie w Galicji przeznaczano 3,52% ogółu wydatków budżetowych (tabela 6). Z roku na rok odsetek ten wyraźnie wzrastał, osiągając wysokość 41,86% ogółu wydatków w 1912 r. Najwięcej środków przeznaczano na budowę szkół oraz rozwój lokali i wyposażenia w już istniejących obiektach. Pomimo stałego wzrostu nakładów nie sposób było poradzić sobie ze wszystkimi trudno-

---

² Dzisiejszy Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

ściami. Nadal utrzymywał się wysoki poziom analfabetyzmu, którego nie udało się wyraźnie zmniejszyć po blisko stuletnich zaniedbaniach. Na uwagę zasługuje również trudna sytuacja materialna nauczycieli, którzy pomimo wzrostu nakładów na oświatę długo musieli walczyć o podwyżki pensji, które były najniższe w szkolnictwie europejskim [Dybiec 1981, s. 10–11].

Tabela 6. Wydatki na cele oświatowe i kształcenie w Galicji (w koronach)

Rok	Wydatki na cele oświaty i kształcenie	Suma wydatków budżetowych	% ogółu wydatków
1867	46 828	1 328 767	3,52
1870	124 462	2 105 564	5,91
1875	425 046	4 441 511	9,57
1880	1 177 332	8 261 343	14,25
1885	948 939	7 328 826	12,95
1890	1 938 271	9 865 906	19,65
1895	4 270 684	21 313 308	20,04
1900	6 829 329	20 460 602	33,38
1905	10 901 796	27 966 018	38,98
1910	24 786 781	64 992 140	38,14
1912	31 556 675	75 388 836	41,86

Źródło: [Dybiec 1981, s. 16].

Szkoły wyższe, w odróżnieniu od innych szkół, były w całości finansowane przez skarb państwa, a dokładniej przez Ministerstwo Wyznań i Oświaty. Co prawda również w przypadku szkolnictwa wyższego obserwuje się wzrost nakładów, ale jego dynamika była wyraźnie niższa, niż wynikałoby to z potrzeb uczelni oraz liczby słuchaczy. Od początku okresu analizy Uniwersytet Jagielloński otrzymywał wyższe dotacje niż Uniwersytet Lwowski (tabela 7), od 432 500 koron w 1880 r. do 2 259 416 koron w 1913 r. Na pierwszą dotację w wysokości 1 mln koron uniwersytet w Krakowie mógł już liczyć pod koniec XIX w., natomiast uniwersytetu we Lwowie dopiero na początku XX w. Jeszcze mniej środków posiadała Szkoła Politechniczna we Lwowie, która w 1880 r. dysponowała dotacją wynoszącą zaledwie 164 848 koron. Nakłady zwiększyły się dopiero pod koniec okresu istnienia Galicji, osiągając 1 mln koron, co dalece odbiegało od poziomu, który zapewniłby swobodny rozwój szkolnictwa wyższego i odpowiedni poziom nauki.

Głównymi problemami galicyjskich uczelni były niedostateczna liczba lokali oraz ich słabe wyposażenie, jak również niedostatecznie liczna kadra naukowo-dydaktyczna, nieodpowiadająca przyrostowi liczby studentów

Tabela 7. Preliminarz wydatków Ministerstwa Wyznań i Oświaty na uniwersytety i szkołę politechniczną w Galicji (w koronach)

Rok	Uniwersytet Lwowski	Uniwersytet Jagielloński	Szkoła Politechniczna we Lwowie
1880	305 670	432 500	164 848
1885	354 200	787 000	175 600
1890	448 800	620 300	185 400
1895	482 200	1 030 360	222 870
1900	912 866	1 487 056	360 570
1905	1 166 830	1 461 089	483 268
1910	1 356 239	1 812 611	704 188
1913	1 658 666	2 259 416	1 166 121

Źródło: [Dybiec 1981, s. 12].

i wykładów. Wszystkie te trudności wynikały z niedoinwestowania uczelni. Oba uniwersytety zmagaly się z brakiem możliwości tworzenia nowych katedr i zakładów, nie mówiąc już o ich dobrym wyposażeniu. Jako przykład może posłużyć Uniwersytet Lwowski, który przeszło 20 lat starał się o otwarcie wydziału lekarskiego. Utworzenie tego wydziału było o tyle ważne, że Galicja borykała się z niedoborem lekarzy w porównaniu z innymi krajami mocarstwa. W 1894 r., w którym ostatecznie utworzono wydział, problemy się nie skończyły, gdyż wydział nie posiadał koniecznych urządzeń. Domagano się również utworzenia klinik kilku specjalności. Te po utworzeniu szybko jednak przestały funkcjonować z powodu braku środków. W trochę lepszej sytuacji był Uniwersytet Jagielloński, ale i tak różniła się ona od sytuacji innych uniwersytetów austriackich. Większe środki zawdzięczał głównie swojej roli, jaką odgrywał w środowisku naukowym, kulturowym i społecznym. Nie bez znaczenia było również to, że profesorowie uniwersytetu sprawowali różne funkcje polityczne w Austrii. Mimo to uczelnia krakowska, podobnie jak Uniwersytet Lwowski, nie posiadała odpowiedniego wyposażenia laboratoriów czy klinik. Borykała się również z problemem niemożności utworzenia nowych katedr oraz brakiem odpowiedniej kadry naukowej. Uwagę na taki stan rzeczy zwracali nie tylko sami profesorowie, ale również studenci. Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. Julian Dunajewski, minister skarbu Austrii w latach 1880–1891, podnosił tę kwestię w czasie obrad parlamentu, ale nie odniosło to oczekiwanego skutku.

Szkoła Politechniczna we Lwowie otrzymywała najniższe środki spośród wymienionych. Władze, pracownicy oraz studująca młodzież wielokrotnie domagali się utworzenia właściwych katedr, laboratoriów czy zakupu sprzętu, co na uczelni technicznej jest wyjątkowo istotne. Niezrozumiąły jest także opór

w stosunku do utworzenia wydziału górniczego, o co zabiegano przez dziesięciolecie. Galicja posiadająca liczne złoża nafty przez długi czas nie miała właściwego zaplecza naukowego, aby móc lepiej i szybciej rozwijać się gospodarczo w tym obszarze [Dybiec 1979, s. 20–30]. Osobnym problemem były biblioteki. Wzrostowi liczby studentów nie towarzyszył odpowiedni wzrost księgozbiorów. Brak książek i najnowszych publikacji doskwierał również profesorom, którzy nie mogli prowadzić badań naukowych bez dostępu do aktualnej wiedzy w swoich dyscyplinach [Dybiec 1981, s. 17].

Pomimo niskich nakładów finansowych i ciągłych trudności, z jakimi zmagali się uczelnie, warto wskazać pozytywne aspekty szkolnictwa wyższego w okresie autonomii Galicji. Dzięki staraniom i dotacjom udało się w pewnym stopniu zaspokoić, a przynajmniej zmniejszyć zapotrzebowanie na lokale. Wybudowano kilka klinik oraz kolegiów, co należy uznać za spore osiągnięcie przy niskim poziomie finansowania i niechęci władz mocarstwa do rozwijania nauki na obszarze Galicji. Na uwagę zasługuje również kwestia stypendiów, które mniej zamożnej młodzieży dawały szansę na zdobycie wyższego wykształcenia. Za pomocą stypendiów starano się również zachęcić do kształcenia w niektórych obszarach. Budżet krajowy odegrał ważną rolę przy finansowaniu badań naukowych. Pewne obszary badań były bardziej wspierane niż inne. Szczególnie dotowano te badania, które wiązały się z rozwojem gospodarki galicyjskiej, np. geologiczno-górnice prace poszukiwawcze. Wspierano publikacje dotyczące tej specjalności, ale także innych. Wraz ze wzrostem nakładów na oświatę i kształcenie rozwijała się działalność edytorska. Dofinansowywane były czasopisma pedagogiczne, gospodarcze czy techniczne, ale też wydawanie podręczników szkolnych i literatury popularnej dla szerokiego grona odbiorców [Dybiec 1981, s. 17].

7. Podsumowanie

Zmiany polityczne, jakie nastąpiły w drugiej połowie XIX w. w Galicji, dały społeczeństwu możliwość samodzielnego decydowania o jej rozwoju. Z czasem w Galicji zaczęto prowadzić wielokierunkową działalność polityczną, która przejawiała się w aktywności wielu organizacji, samorządnych instytucji społecznych czy publikacji prasy na szeroką skalę. W wolniejszym tempie zmiany te wpływały również na oświatę i naukę. Rozwój w tym obszarze nie tylko stanowił dopełnienie, ale też pobudzał do większej aktywności społecznej w pozostałych dziedzinach. Uważa się, że kolejne dziesięciolecia po uzyskaniu autonomii były tymi, które przyczyniły się do kulturowego wyzwolenia północnej dzielnicy mocarstwa austriackiego [Terlecki 1990, s. 19–20].

Uzyskanie autonomii przez Galicję przyczyniło się do znacznego rozwoju szkolnictwa. Jednym z głównych powodów był dostęp społeczeństwa do finansowania oświaty na różnych poziomach kształcenia. Nauka była możliwa nie tylko w dotychczas znanych obszarach, ale również w nowych, których organizacją zajęły się władze na szczeblu samorządowym i rządowym. Można stwierdzić, że okres autonomii był dla galicyjskiej oświaty i nauki dobrym czasem, w którym nastąpiła poprawa poziomu wykształcenia, szczególnie w większych ośrodkach miejskich [Broński 2003, s. 75].

Sytuacja w przedstawionych uczelniach galicyjskich była podobna. Po uzyskaniu autonomii wzrosła liczba wykładowców, wykładów oraz słuchaczy. Największa dynamika tego wzrostu przypada na początek XX w. Powstawały nowe wydziały, katedry czy kierunki kształcenia. Wraz ze wzrostem liczby słuchaczy zwiększyły się nakłady na uczelnie, ale ich wysokość nie zaspokajała wszystkich potrzeb. Udało się w tym czasie wybudować kilka klinik oraz stworzyć nowe katedry, potrzeby lokalowe były jednak wciąż bardzo duże. Na niedostatek cierpiały też biblioteki uniwersyteckie, które z powodu niskich dotacji nie mogły należycie wyposażać i uzupełniać zbiorów literaturowych. Poziom wykształcenia w okresie autonomii Galicji poprawił się, ale niskie nakłady na uczelnie, badania naukowe oraz niedoposażenie poskutkowało dysproporcją pomiędzy naukami humanistycznymi a ścisłymi, na korzyść tych pierwszych. Trzy na cztery wydziały w obu uniwersytetach kształciły w zakresie nauk humanistycznych, tj. prawa, filozofii i teologii. Tylko jeden wydział – lekarski, oraz najniżej dotowana politechnika kształciły na kierunkach ścisłych. To spowodowało, że Galicja nie miała dużego zaplecza naukowo-kadrowego w tych dziedzinach, które w największym stopniu przekładają się na rozwój gospodarczy, ale po odzyskaniu przez Polskę niepodległości mogła się poszczycić największymi osobistościami nauk humanistycznych.

Literatura

- Bartoszewicz K. [1917], *Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i „wyodrębnienie”*, Gebethner i Wolff, Kraków.
- Broński K. [2003], *Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Dybiec J. [1979], *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dybiec J. [1981], *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Dybiec J. [1995], *Życie naukowe w Galicji doby autonomicznej [w:] Galicja i jej dziedzictwo. Tom 3. Nauka i Oświata*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów.

- Historia nauki polskiej. Tom III 1795–1862* [1977], red. B. Suchodolski, Polska Akademia Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Historia nauki polskiej. Tom IV 1863–1918. Cz. I i II* [1987], red. B. Suchodolski, Polska Akademia Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Hulewicz J. [2013], *Akademia Umiejętności w Krakowie 1873–1918. Zarys dziejów*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Jonca K. [2001], *Rozwój gospodarczy Polski do 1939 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Małecki J.M. [1991], *Zarys dziejów Polski 1864–1939*, Znak, Kraków.
- Pilat T. [1908], *Podręcznik Statystyki Galicyi. Tom VIII część pierwsza*, Krajowe Biuro Statystyczne, Lwów.
- Pilat T. [1913], *Podręcznik Statystyki Galicyi. Tom IX część pierwsza*, Krajowe Biuro Statystyczne, Lwów.
- Rutowski T. [1887], *Rocznik Statystyki Galicyi. Rok I*, Krajowe Biuro Statystyczne, Lwów.
- Rutowski T. [1898], *Rocznik Statystyki Galicyi. Rok V*, Krajowe Biuro Statystyczne, Lwów.
- Stopińska-Pająk A. [1995], *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku [w:] Galicja i jej dziedzictwo. Tom 3. Nauka i oświata*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów.
- Świeboda J. [1999], *Rola Galicji w rozwoju nauki i oświaty II Rzeczypospolitej*, Wyższe Seminarium Duchowne w Rzeszowie, Rzeszów.
- Terlecki R. [1990], *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Galicja's Institutions of Higher Education in the Period of Autonomy

(Abstract)

The article examines the situation of universities in autonomous Galicia. The main area of research is the situation at universities and in the Lviv Polytechnical School, including the number of academic staff, students and lectures. The analysis also included the issue of financial support for academics, and led to the conclusion that Galicia gaining its autonomy contributed to the development of education and improved the educational level generally. Greater access to funding brought academics to new areas. The situation at the universities analyzed was similar: The number of teachers, lectures and student body increased from the outset of autonomy. Moreover, new faculties, departments and fields of study were opened. Galician educational institutions developed numerous famous humanists.

Keywords: autonomy, Galicia, tertiary education, university.

Lista recenzentów 2016

Maria Aluchna
Magdalena Ankiel
Adela Barabasz
Jacek Batóg
Andrzej Bąk
Henryk Bieniok
Adam Budnikowski
Sławomir I. Bukowski
Ryszard Cierpiszewski
Szymon Cyfert
Alojzy Czech
Madalina Dumitru
Teresa Famulska
Beata Zofia Filipiak
Ignacy Fiut
Wiktor Gabrusewicz
Robert Geisler
Jerzy Gierusz
Jozef Golian
Joanna Górka
Krystyna Hanusik
Dagmara Hajdys
Krystian Heffner
Tomasz Hura
Monika Jagielska
Barbara Jankowska
Baha Kalinowska-Sufinowicz
Teresa Kamińska
Włodzimierz Karaszewski
Jarosław Karpac
Agnieszka Kita
Grzegorz Kończak
Krzysztof Kozak
Tomasz Kuszewski

Mirosław Kwieciński
Jan Lichtarski
Elżbieta Lorek
Iwona Markowicz
Małgorzata Markowska
Marek Mączyński
Kamila Migdał-Najman
Aleksandra Nowakowska
Kazimierz Ortyński
Irena Ozimek
Janina Pach
Czesława Piecuch
Anatol Pilawski
József Poór
Sylwia Przytuła
Bogusław Pytlik
Jurgita Raudeliūnienė
Ewa Roszkowska
José Manuel Saiz-Alvarez
Ewa Siemińska
Czesław Sikorski
Janusz Skodlarski
Elżbieta Sobczak
Agnieszka Sopińska
Ewa Stańczyk-Hugiet
Piotr Stec
Stanisław Swadźba
Grzegorz Szulczewski
Adam Śliwiński
Maria Trojanek
Piotr Urbanek
Mária Vojtková
Urszula Zagóra-Jonszta
Kazimierz Zimniewicz

ISSN 1898-6447

UNIwersYTET EKONOMICZNY W KRAKOWIE
31-510 Kraków, ul. Rakowicka 27
WYDAWNICTWO
www.uek.krakow.pl

Zamówienia na wydane prace przyjmuje
Księgarnia Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie
tel. 12 293-57-40, fax 12 293-50-11
e-mail: ksiegarnia@uek.krakow.pl